

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Social & Cultural Studies

Hakemli Bilimsel Dergi

Peer-Reviewed Academic Journal

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Social and Cultural Studies (J-SCS)

e-ISSN: 2667-5854

6 Aylık Akademik Hakemli Bilimsel Dergi - Biannually Peer-Reviewed Academic Journal

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue:11, Haziran/June

Akademik Yayıncılıkta 6. Yıl / 6th Year in Academic Publishing

Erişim - URL: <http://www.toplumvekultur.com/> & <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jscs>

Sayı Editörü / Editor of the Issue: Doç. Dr. Çağatay SARP

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Çağatay Sarp (Baş Editör / Editor in Chief) – Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale

Prof. Dr. Aysun Sungurhan (Alan Editörü: Türk Dili ve Edebiyatı / Scope Editor: Turkish Language and Literature) – Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale

Doç. Dr. Senem Ceylan (Alan Editörü: Arap Dili ve Edebiyatı / Scope Editor: Arabic Language and Literature) – Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Doç. Dr. Alper Mumyalmaz (Alan Editörü: Sosyoloji, Metodoloji / Scope Editor: Sociology&Methodology) – Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat

Doç. Dr. Gamze Ebru Çiftçi (Alan Editörü: Yönetim Bilimi / Scope Editor: Administrative Science) – Hitit Üniversitesi, Çorum-TR

Dr. Öğretim Üyesi Onur Işık (Alan Editörü: Batı Dilleri ve Edebiyatları / Scope Editor: Western Languages and Literatures) -Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat

Dr. Buğra Kaş (Alan Editörü: Çeviribilim / Scope Editor: Translation Studies) -Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-TR

İngilizce Dil Editörü / Editor of the English Language: Dr. Öğretim Üyesi Onur Işık -Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat

Türkçe Dil Editörleri / Editors of the Turkish Language: Yıldız Şevval Yeşilyurt & Kader Köse - Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale

Yayıncı-Editör: Doç. Dr. Çağatay Sarp

Yardımcı Editörler: Derya Kahraman & Aynur Tekke editor@toplumvekultur.com

Sekreteryası:

Dilara Uludoğan, Şeyma Doluca, Yıldız Şevval Yeşilyurt, Kader Köse, Veli Aksu, Nigâr Taşcı, Esmâ Nur Saraç, Senanur Doğruöz: toplumvekultur@toplumvekultur.com

Adres: Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi / Doç. Dr. Çağatay Sarp

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Yenişehir – Yahşihan, Kırıkkale / Türkiye

Hakem Kurulu/Reviewers Board

- Prof. Dr. Sıtkı Yıldız / Polis Akademisi, Ankara (**TR**)
- Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Prof. Dr. Dolunay Şenol / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale (**TR**)
- Prof. Dr. Erdal Aksoy / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Prof. Dr. Selahaddin Halilov / Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (**AZERBAYCAN**)
- Prof. Dr. Hayati Beşirli / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Prof. Dr. Remzi Kılıç / Erciyes Üniversitesi, Kayseri (**TR**)
- Prof. Dr. Kenan Has / Erciyes Üniversitesi, Kayseri (**TR**)
- Prof. Dr. Hande Şahin / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale (**TR**)
- Prof. Dr. Seyfullah Korkmaz / Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir (**TR**)
- Prof. Dr. Mehmet Ali Çelikel / Pamukkale Üniversitesi, Denizli (**TR**)
- Prof. Dr. İbrahim Mazman / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale (**TR**)
- Doç. Dr. Mehmet Zeki Duman / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van (**TR**)
- Doç. Dr. Ömer İshakoğlu / İstanbul Üniversitesi, İstanbul (**TR**)
- Doç. Dr. Aytül Tamer Torun / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Doç. Dr. Nevzat Topal / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde (**TR**)
- Doç. Dr. Birgül Koçak Oksev / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van (**TR**)
- Doç. Dr. Aliaksei Zhurauliou / Ulusal İstatistik, Muhasebe ve Kont. Akademisi (**UKRAYNA**)
- Doç. Dr. Ejder Çelik / Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat (**TR**)
- Doç. Dr. Oğuzhan Bilgin / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Doç. Dr. Esra Gedik / Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat (**TR**)
- Doç. Dr. Kâmil Şahin / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale (**TR**)
- Doç. Dr. Ayla Oğuz / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat (**TR**)
- Doç. Dr. Ferma Lekesizalın / İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul (**TR**)
- Doç. Dr. Sıddık Çalık / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara (**TR**)
- Doç. Dr. Alev Duran / İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul (**TR**)
- Doç. Dr. Hülya Çakır / Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat (**TR**)
- Doç. Dr. Günce Demir / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Özgür Çetintaş / Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Tahsin Selçuk / Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Yeşilyurt / Samsun Üniversitesi, Samsun (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yıldız / Düzce Üniversitesi, Düzce (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Melis Mülazımoğlu Erkal / Ege Üniversitesi, İzmir (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç / Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Yavaş / Ege Üniversitesi, İzmir (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Nihal Demirkol Azak / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Özer Taniyan / Pamukkale Üniversitesi, Denizli (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Ünlü / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Baysar Taniyan / Pamukkale Üniversitesi, Denizli (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Gamze Sabancı Uzun / İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Alir Eran / Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Özlem Gümüşçubuk / Ege Üniversitesi, İzmir (**TR**)
- Dr. Öğr. Üyesi Uğur Ada / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat (**TR**)
- Dr. Rafal Rebilas / Dağbrowa Górnicza Üniversitesi (**POLONYA**)
- Dr. Mustafa Büyükgebiz / Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya (**TR**)

Yayın Kurulu/Publishing Board

- Prof. Dr. Abulfaz Süleymanov / Üsküdar Üniversitesi, İstanbul **(TR)**
- Prof. Emer. Stephen Kalberg / Boston Üniversitesi **(AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ)**
- Doç. Dr. Çağatay SARP / Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale **(TR)**
- Doç. Dr. Fahri Atasoy / Gazi Üniversitesi, Ankara **(TR)**
- Doç. Dr. Cahit Bağcı / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van **(TR)**
- Doç. Dr. Oleksandr V. Khyzhniak / Vrije Universiteit Amsterdam **(HOLLANDA)**
- Doç. Dr. Elena Krainiuchenko / Pyatigorsk Devlet Üniversitesi **(RUSYA FEDERASYONU)**
- Dr. Öğr. Üyesi Onur Işık / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat **(TR)**
- Dr. Patrizia Rinaldi / Granada Üniversitesi **(İSPANYA)**

Etik Kurallar ve Yayın İlkeleri

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi (Journal of Social & Cultural Studies) Creative Commons Atıf 4.0

Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

<http://www.toplumvekultur.com/wp-content/uploads/2022/02/CIKAR-CATISMASI-BEYANI.docx>
<http://www.toplumvekultur.com/wp-content/uploads/2022/04/son-telif-hakki-sozlesmesi-2022.docx>

- Dergiye gönderilen bütün bilimsel yazılarda, **COPE** (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.
- Yazarların değerlendirilmek üzere bir makale gönderirken ORCID ID'lerini kullanmaları gerekir.
- Makalelerin tüm versiyonlarının kısıtlama olmaksızın yazarın seçeceği kurumsal veya kurumsal olmayan herhangi bir arşivde saklanmasına izin verilir.
- Dergiye yüklene bütün makaleler için Turnitin veya Itenticate benzerlik programından rapor alınması şartı geçerlidir.
- Gönderilecek olan makalelere Turnitin veya Itenticate intihal raporu da eklenmelidir.
- "Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi"nin (J-SCS) yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez çıkar. Yayın periyotları "yıl – sayı" şeklinde belirtilir.

Değerlendirme Süreci:

- "Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi" birinci yazarı "doktor" veya "doktora öğrencisi" unvanına sahip bütün araştırmacıların çalışmalarına açıktır. Birinci yazarı "doktor" veya "doktora öğrencisi" olan makalelerin ikinci, üçüncü ve dördüncü yazarlarının "doktor" veya "doktora öğrencisi" unvanına sahip olması zorunlu değildir. Bir makalede en fazla dört yazar ismi bulunabilir. Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış olan makaleler editör incelemesinden geçtikten sonra hakem incelemesine sunulur. Dergide çift kör hakem uygulaması mevcuttur.
- Hakemler makalede düzeltme isteyebilir, doğrudan ret veya kabul edebilir. Hakem değerlendirmesi sonu ret edilen makaleler için yazarı tarafından üçüncü bir hakem değerlendirmesi istenebilir, editör bu talebi uygun görürse makale üçüncü bir hakeme gönderilir. İki hakemden birinin kabul, diğerinin ret verdiği durumlarda ise editör makaleyi kabul ya da ret edebilir yahut üçüncü bir hakemden değerlendirme isteyebilir.
- 2018 ve 2019 Yıllarında sadece sayı editörü gözetiminde yayımlanan dergi, 2020 yılı itibarıyla alan editörler tarafından da incelenmeye başlamıştır.
- Dergiye başvuran ve kabul edilen makalelerin yayımlanma süresi başvuru tarihinden itibaren ortalama 90-120 gündür.

Telif Hakkı:

- "Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi"nde yayımlanan makalelerin yazarları, aşağıdaki haklara hâle gelmeksizin makalelerinin telif haklarından feragat ederler.
 - 1) Patent hakları;
 - 2) Yazar(lar)'ın CC-BY lisansı altındaki makaleleri aynen üçüncü şahısların kullanım hakkında olduğu gibi sınırlandırma olmaksızın kullanım hakları. (Yazar(lar)'ın bundan sonraki kitaplarında veya diğer eserlerinde makalenin tamamını ücretsiz kullanma hakkı)

Ücret Politikası:

- Yayınlar için eser sahiplerinden herhangi bir ücret almaz, editörlere, yayın kuruluna ve hakemlere ve eser sahiplerine herhangi bir ücret ödenmez. Dergide yayımlanması için iletişim adresine makale gönderen yazarların telif hakkı ile ilgili bu açıklamayı okuyup onayladığı kabul edilir.

Açık Erişim Politikası:

- "Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi" (J-SCS) sadece elektronik ortamda www.toplumvekultur.com ve dergipark.org.tr üzerinden yayımlanır, açık erişim politikasını benimser.
- Dergiye gönderilen bütün yazılar, derginin lisanslandığı [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) şartlarını onayladığı kabul edilir. [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) gereğince eser, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.tr#> de belirtilen şartlar kapsamında ticari amaç da dâhil olmak üzere her türlü amaç için her ortam veya formatta kopyalanabilir, yeniden dağıtılabilir ve eser üzerinde uyarılabilir.
- "Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi" (J-SCS), *Budapeşte Açık Erişim Bildirgesi* 'nde yer alan, hakemli dergi literatürünün açık erişimli olması girişimini destekler ve yayımlanan tüm yazıları herkesin ulaşabileceği bir ortamda ücretsiz olarak sunar. Bu bildirmede açık erişim, "bilimsel literatürün internet aracılığıyla finansal, yasal

ve teknik bariyerler olmaksızın, erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, yazdırılabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olması” anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple bu dergide yer alan çalışmalar, yazarına ve özgün kaynağa atıfta bulunulduğu sürece, kullanılabilir. Bunlar için yazarlardan veya dergiden izin alınması gerekmez. Bu dergideki çalışmalara arama motorları, web siteleri, bloglar ve diğer dijital platformlar arasında ulaşılabilir. Dergimizin benimsediği bu açık erişim politikalarına <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/boa-i-10-translations/turkish-translation> adresinden ulaşılabilir.

İntihal Politikası

- *Turnitin* ve *iThenticate* – İntihali Engelleme Programları, akademik çalışmalardaki intihalleri tespit etmek amacıyla pek çok akademik dergide ve “Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi”nde kullanılmaktadır. Program doğrudan akademik yayınların değerlendirilmesi ile ilgili kapsamlı bir akademik içeriğe sahiptir. *Turnitin* ve *iThenticate*’e yüklenen her belge büyük bir veri tabanındaki belgelerle karşılaştırılmaktadır.
- Çalışmalarını gönderen yazarlar etik ihlal yapmadıklarını beyan etmiş sayılırlar.
- Dergi editörleri raporları nitel ve nicel olarak inceler. *Turnitin* ve *iThenticate* programı aracılığıyla intihal yapıtı tespit edilen yazarların eserlerine dergimizde yer verilmez. Bu konuyla ilgili rapor yazara ve (gerekli görülmesihisinde) ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilir.

Katkı Oranı, Çıkar Çatışması Ve Alınan Destek Beyanı:

- Katkı oranı, çıkar çatışması ve alınan destek beyanı yukarıdaki form ile sunulmalıdır. Bu form makale ve diğer evraklarla beraber başvuru esnasında sisteme yüklenmeli veya e-posta ile editöre gönderilmelidir.

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Etik Kurallar:

- Tüm yazarlar araştırmaya önemli ölçüde katkıda bulunmuş olmalıdır.
- Yazarlar sayfa başında bulunan telif hakkı sözleşmesini okuyup, imzalayıp iletişim adresine göndermelidirler.
- Tüm yazarlar, hatalı bilgileri geri çekmek veya düzeltmekle yükümlüdür.
- Daha önce başka bir yazılı kaynakta yayımlanmış veya değerlendirme aşamasında olan eserler “Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi” yayım sürecine kabul edilmezler. Yayımlanan yazılar ile ilgili bütün etik ve yasal sorumluluk yazarlarına aittir.
- Makalelerde metin, şekil, çizim, bulgu ve sonuçların akademik yayım kurallarına uygun olarak yapıldığından ve hiçbir şekilde intihal içermediğine emin olunmalıdır.
- Makalede adı ilk sırada yer alan yazar, sorumlu yazar olarak atanır ve tüm ortak yazarlar adına hareket eder, çalışmanın herhangi bir bölümünün doğruluğu veya bütünlüğü ile ilgili konuların uygun şekilde değerlendirilmesini sağlar.
- Sorumlu Yazar aşağıdakilerden sorumludur:
 - Listelenen tüm yazarların, yazarların adları ve sıraları da dahil olmak üzere, makaleyi göndermeden önce onayladığından emin olmak;
 - Yayımlanmadan önce ve sonra dergi ile tüm ortak yazarlar arasındaki tüm iletişimi yönetmek;
 - Eserin yeniden kullanımı konusunda şeffaflık sağlamak ve yazıda yer alan yayımlanmamış herhangi bir materyalden editöre bahsetmek;
 - Tüm yazarların veri beyanlarına ilişkin açıklamaların, beyanların ve şeffaflığın uygun şekilde yazıya dahil edildiğinden emin olmak.

Editörlerin Dikkat Etmesi Gereken Etik Kurallar:

- Alan editörleri ve sayı editörleri makalelerin özgün, bilimsel bir çalışma olup olmadığını yukarıda belirtilen kriterlere göre inceleyecektir.
- *Turnitin* veya *iThenticate* intihal programından alınmış intihal raporu sayı editörü tarafından değerlendirilecektir. Sorunlu görünen makaleler editör kurulu tarafından incelenecektir. Editör – Editör Kurulu tarafından uygun görülmeyen hiçbir makale için hakem değerlendirme süreci başlatılmayacaktır.

Hakemlerin Dikkat Etmesi Gereken Etik Kurallar:

- Hakemler çalışmalarını akademik kalite yönünden olduğu kadar <https://publicationethics.org/guidance> standartlarına ve genel uluslararası yayım etiğine uygun olup olmaması bakımından da değerlendireceklerdir.
- Etik konularda hakemler ve editörler çapraz kontrol ilkesiyle çalışırlar.
- Bir hakemin etik sorun sebebiyle ret verdiği bir çalışma editör veya editörler kurulu tarafından kabul edilemez.
- Çift kör hakemlik uygulaması geçerli olan dergide hakemler ve yazarlar birbirlerinin ismini bilmezler.
- Hakemler değerlendirdikleri makalelerle ilgili olarak raporları haricinde herhangi bir platformda sözlü ya da yazılı beyanda bulunamazlar.

Yazım Kuralları

Kuralların Son Güncellenme Tarihi: 01.01.2021

Makale Başvurusu: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jscs>

- Başvuru yaparken Turnitin veya iThenticate benzerlik raporu da Dergipark sistemine yüklenmelidir.
- Yayın başvurusu yapılırken çıkar çatışması beyanı da imzalı şekilde yüklenmelidir.
- Yayınlanmak üzere gönderilecek bütün metinler Türkçe veya İngilizce olmalıdır.
- Bütün metinler yukardaki linkte görülen “Makale Şablonu” üzerine yazıldıktan sonra .doc veya .docx formatında yüklenmelidir.
- Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi’nde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce herhangi bir şekilde yayımlanmamış veya herhangi bir yere yayımlanmak üzere gönderilmemiş özgün çalışma niteliği taşımaktadır.
- Kenar boşlukları A4 kağıda 4 yandan 2,5 cm. olacak şekilde ayarlanmalıdır. Ana metin paragraf ayarlarından verilecek boşluklar aşağıda belirtilen şekilde yapılmalıdır.
Ana metin satır aralığı: 1,5, Önce: 6 nk, Sonra: 6 nk; Öz satır aralığı: 1, Önce: 6 nk, Sonra: 6 nk
- Makalenin fontu “Garamond” olmalıdır. Ana metin ve Öz 12 punto, 3 satırdan uzun olan veya 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar ise sağdan ve soldan 1 cm boşluk bırakılarak yeni bir paragrafta 11 punto ile tek satır aralığında yazılmalıdır. Alıntılar ve öz için italik karakter **kullanılmamalıdır.**
- Sadece çalışmanın başlığı ve alt başlıkları kalın yazılmalıdır. Her bir alt başlıktan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.
- Notlar ve açıklamalar (varsa eğer) dipnot olarak verilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı, e-posta adresi ve ORCID numarası ilk sayfada dipnot olarak belirtilmelidir.
- Metin iki yana yaslanmalı, makale başlığı için sayfa ortalanmalı, alt başlıklar sola yanaşık olmalıdır.
- Alt başlıklar aşağıdaki şekilde olmalıdır:

Giriş

1. Küreselleşme ve Göç

1.1. Göçmen Ağları

1.1.1. Sosyal Sermaye ve Göç

2. Türkiye’ye Zorunlu Göçler

2.1. Önder Mahallesi – Ankara Saha Çalışması

Sonuç

- Makaleler 4.000 kelimedenden az olmamalı, 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Çalışma özeti 200 kelimedenden az olmamalı, 300 kelimeyi geçmemelidir.
- Makale Türkçe dilinde yazılmışsa İngilizce öz de içermelidir.
- Gönderilen makalelerin alıntılama ve referans şekli ve yazım tarzı Publication Manual of the American Psychological Association (6th ed.) formatında olmalıdır. APA formatı ile ilgili bilgi American Psychological Association stil sayfasından edinilebilir. Bkz: <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references>
- Makalede geçen atıflar şu örneklerdeki gibi olmalıdır:
Bourdieu’nun (2014) bir makalesinde belirttiği üzere...
Wagner’e (2001, ss.81-82) göre... [sayfa numarası gerekli olduğu durumlarda]...
——— (Berger, 2011: s.38).
- Kaynakça için örnek:
Timasheff, N.S. (1967). *Sociological Theory: Its Nature and Growth*. 3. Ed. New York: Random HouseStevens, J. (2001). *Devletin Yeniden Üretimi*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları Not: Kaynakçada ikinci satıra geçilirse 1 cm içerden başlanmalıdır.
Makaleler kaynak gösterilirken kaynakçada cilt, sayı ve sayfa aralığı gösterimi için şunlardan biri tercih edilebilir:
C.3. S. 19. ss.103-132 veya 3(19), 103-132
<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references> sayfasından örnekler:

Taradığımız İndeksler / Indexes

EBSCO

Central & Eastern European
Academic Source (CEEAS)

EBSCO

EBSCO Sociology Source Ultimate

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ICJI WORLD
of JOURNALS

ASOS
indeks

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Social and Cultural Studies

www.toplumvekultur.com

e-ISSN: 2667-5854

Hakemli Bilimsel Dergi

Peer-Reviewed Academic Journal

Yıl/Year: 2023

Sayı/Issu: 11

İletişim / Contact: editor@toplumvekultur.com

Sayı Editörü / Editor of the Issue: Doç. Dr. Çağatay SARP

İÇİNDEKİLER / INDEX

Araştırma/Research:

Justice From Nowhere: Ethico-Political Objectivity in Thomas Nagel and John Rawls, (Hiç Yerden Adalet: Thomas Nagel'in Ve John Rawls'un Düşüncesinde Etik-Siyasal Nesnellik), Hatice KARAMAN, ss/pp. 1-14.

Türkiye'deki Özel Sektörün Klasik Batı Müziği Hamiliğine Tarihsel Materyalist Bir Bakış (A Historical Materialistic View of the Patronage of Western Classical Music by the Private Sector in Türkiye), Volkan IŞILAY, ss/pp. 15-44.

Yiyecek ve Mutfağın Toplumsal Görünümleri- Yemek ve Mutfak Tipolojisi Çalışması-, (Social Views of the Food and Cuisine - The Study of Food and Cuisine Typology -), Hayati BEŞİRLİ, ss/pp. 45-62.

Günümüz Kentlerinde Yaşlılık ve Sosyal Dışlanma, (Old Age and Exclusion in Contemporary Cities), Ayşe DERİCİOĞULLARI ERGUN - Cem ERGUN, ss/pp. 63-80.

Matbuatta Necip Fazıl'ın Namık Kemal Kitabı Üzerine Tartışmalar, (Discussions on Necip Fazıl's Namık Kemal Book in Press), Nuran ÖZLÜK, ss/pp. 81-105.

Avian Symbolism And Cultural Memory: Exploring Biodiversity and Urbanization in Turkish and American Literature, (Kuş Sembolizmi ve Kültürel Hafıza: Türk ve Amerikan Edebiyatında Biyoçeşitlilik ve Kentleşmenin İncelenmesi), İbrahim KOÇ, ss/pp. 106-128.

Slovak Thinking on Translation – A Political-Social-Cultural Reflection, (Çeviri Üzerine Slovak Düşüncesi-Politik-Sosyal-Kültürel Bir Yansıma), Vladimír BILOVESKY, ss/pp. 129-146.

JUSTICE FROM NOWHERE: ETHICO-POLITICAL OBJECTIVITY IN THOMAS NAGEL AND JOHN RAWLS

Hatice KARAMAN¹

Abstract

The question regarding the relationship between ethics and politics has always occupied the minds of philosophers and political theorists. Thomas Nagel is one philosopher among others who clearly draws a close link between the ethical and the political. Accordingly, Nagel's inquiry on the issues of objectivity and subjectivity is providing the readers not only with ethical but also political insights regarding the matter. On the other hand, John Rawls's ideas of an "original position" and a "veil of ignorance" in their relation to his understanding of political justice, similarly, interrogate the possibility of an alternative perspective for an objective standpoint that recognizes and encompasses individuality while offering a model for a political community which is founded upon impartial principles. Although Rawls's discussion is mainly contractual and strictly political, certain aspects of his works on political justice and liberalism might be reconsidered in an investigation which also engages with issues in morality and ethics. Therefore, the present study will attempt at reading Nagel's discussion of objectivity and impartiality from an ethico-political standpoint which juxtaposes 'the view from nowhere' with Rawlsian "veil of ignorance". For this, relevant arguments of both philosophers will be explored in a comparative manner while highlighting potential parallels between the two.

Keywords: Ethics, Political Justice, Nagel, Objectivity, Rawls

HİÇ YERDEN ADALET: THOMAS NAGEL'İN VE JOHN RAWLS'UN DÜŞÜNÇESİNDE ETİK-SİYASAL NESNELİK

Öz

Etik ve siyaset arasındaki ilişkiye dair sorular tarih boyunca kuramcılarının zihinlerini meşgul etmiştir. Etik ve siyasal olan arasındaki ilişkiyi en açık şekilde dile getiren filozoflardan biri de Thomas Nagel'dir. Buna göre denilebilir ki Nagel'in öznellik ve nesnellik üzerine soruşturmaları yalnızca etik alanında değil, siyasal düşünce bakımından da önemli noktalara değinmektedir. Öte yandan liberal siyaset kuramının önemli isimlerinden olan John Rawls'un başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi önerileri de siyasal adalet anlayışı ile ilişkili olarak benzer şekilde teklifi tanıyan bir nesnellik düşüncesine işaret eder. Her ne kadar Rawls'un sözleşmecî düşüncesi özellikle siyasal bir tabandan yükselmiş olsa da tarafsız ilkelere dayanan bir cemiyetin olanağını sorgulayan, siyasal adalet ve liberalizm üzerine çalışmalarının belli başlı uğrakları etik ve ahlak alanındaki bir soruşturma kapsamında yeniden değerlendirilebilir. Bu çalışma, bu noktalardan yola çıkarak, ilkin Nagel'in tarafsızlık ve nesnellik kuramını etik-siyasal bir pencereden okumayı hedeflemektedir. İkinci olarak Nagel'in 'hiç yerden bakış' anlayışının Rawls'un 'bilgisizlik perdesi' fikri ile bir arada yeniden

¹ Dr. Öğr. Üyesi Hatice Karaman, Yeditepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatice.karaman@yeditepe.edu.tr, ORCID:0000-0003-1682-3709

düşünülmesi amaçlanmaktadır. Buna göre her iki filozofun ilgili tartışmaları karşılaştırmalı bir biçimde ele alınırken söz konusu tartışmalar arasındaki belli paralelliklerin de altı çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Siyasal Adalet, Nagel, Nesnellik, Rawls

Introduction

In *The View from Nowhere*, Thomas Nagel calls the possibility of conjoining the subjective standpoint within objectivity into question while expounding that objectivity is, indeed, grounded in the subjective perspective of an individual. Nagel's arguments on the objective self and impartiality are of great significance, especially when they are considered together with his further ideas on ethics that are structured upon the basis of the objective self. His discussion in ethics – it would not be wrong to include politics here since Nagel (1989) also states that “there can be no ethics without politics” - evolves around the duality of agent-relative and agent-neutral reasons, in other words, personal and impersonal reasons (p. 188). Nagel attempts to pose a compound model for morality, which juxtaposes subjective and objective reasons. The core of Nagel's understanding of impartiality “lies in the coexistence- in the way each individual looks at the world in general, and at the social world in particular- of a personal Standpoint (a view from inside everyone's particular self), and the impersonal Standpoint” explains Verza , defining the view from nowhere, as “reachable by an effort of abstraction from our particular position in the world; a view which enables us to detach ourselves as elements of the global context” (1999, p. 227). Nagel's notion of the objective self and centerless view, ‘a view from nowhere’, as he names it, attempts to define objectivity without excluding the subjective standpoint. The possibility of a harmony between the subjective and objective, enables Nagel answering to the most substantial questions of ethics such as “why a person should care about others? or why should a person act morally, independent of any religious or doctrinal motives?”

In his review of Rawls's, *A Theory of Justice*, Nagel stresses Rawlsian understanding of justice; ‘justice as fairness’ in particular, and his contractual approach in general. Although he argues that Rawls's presumptions of the contract method are quite powerful, his claim is that the original position Rawls designates does not provide a justification for his theory of egalitarian liberalism but only serves to it:

I have attempted to argue that the presumptions of the contract method Rawls employs are rather strong, and that the original position therefore offers less independent support to his conclusions than at first appears. The egalitarian liberalism which he develops and the

conception of the good on which it depends are extremely persuasive, but the original position serves to the model rather than to justify them (Nagel, 1973, p. 233).

In Rawlsian theory, the original position and the veil of ignorance have vital significance in terms of impartiality for determining the principles of justice to designate a fair society with just institutions. Liberty and equality are the two basic principles of the theory and Rawls respects the two as indispensable for a well-ordered society. When Nagel's questions and investigations about ethics and justice in *What Does It All Mean: A Very Short Introduction To Philosophy* and *The View From Nowhere* are taken into consideration, Rawlsian theory seems to coincide with his concerns. In addition, Rawls's attempt to impartiality in the original position can be assessed in accordance with Nagel's understanding of objectivity and the objective self. Therefore, this paper intends to explore the correlations between Nagel's idea of view from nowhere and Rawls's original position. To this end, an examination of Nagel's objectives and assertions regarding objectivity will serve as a starting point.

1. Objectivity and The Objective Self

Thomas Nagel's *The View From Nowhere* is a book about a single problem as he describes himself. This targeted problem in the book is "how to combine the perspective of a particular person inside the world with an objective view of that same world, the person and his viewpoint included" (Nagel, 1989, p.3). For Nagel, objectivity is not the truth but a method of thinking and viewing different aspects of life. It is an attitude towards life and each time it arises from subjectivity since it is only possible when a subject detaches from himself. In his work, Nagel discusses the non-absolute objectivity in its relationship with subjectivity, with its limits and tries to put forward a reconciliation of subjective and objective viewpoints. As he admits, it is not an easy task, but it opens potential perspectives for mediating on ethics, self, science, etc. and developing a worldview:

The difficulty of reconciling the two standpoints arises in the conduct of life as well as in thought. It is the most fundamental issue about morality, knowledge, freedom, the self, and the relation of mind to the physical world. Our response or lack of response to it will substantially determine our conception of the world and of ourselves, and our attitude toward our lives, our actions, and our relations with others (Nagel, 1989, p. 3).

Nagel's understanding of objectivity is elaborated in the chapter *The Objective Self* of VN². In this chapter, Nagel (1989) poses two crucial questions: *How can TN³ be me? How can I be TN?* (p.55). Through these questions Nagel firstly stresses 'being someone' both objectively and subjectively.

² VN: Abbreviation for *A View From Nowhere*

³ TN: Thomas Nagel uses the abbreviation for his name.

The first question points at the objective view and intends to look for the possibility of locating a particular subjectivity among much other subjectivities none of which are centres. For Nagel, an objective view is a conception of the world as it simply is from no privileged perspective. It contains every subject or every individual with their physical and mental histories and thus their subjective standpoints. It “is the world, conceived from nowhere within it” (Nagel, 1989: p.56). Nagel questions whether this totally centerless point of view does include the subjective and indexical proposition ‘I am TN’ which can only be true if uttered by TN himself. He states that this proposition ‘I am X’ is one of the most fundamental things that one could say about the world. All the experience and information of the world is achieved via the subjective self. I am X constitutes a fact about the world even when it is centerless:

If it is not a fact about the centerless world that I am TN, then something must be said about what else it is, for it certainly seems not only true but extremely nontrivial. Indeed, it seems to be one of the most fundamental things I can say about the world. I shall argue that it provides a clear example of the ineliminability of indexicals from a complete conception of the world, and that it also reveals something about each of us (Nagel, 1989: p.57).

Nagel argues that the point of view of the ‘I’ does not account to a sole reality. On the contrary, it is one of the many other viewpoints from which the world is apprehended. A centerless conception of the world should be including all subjects and their consciousness equally. Yet Nagel discusses that no matter how complete this centerless conception is, the fact ‘I am TN’ will be excluded since there is no room for first person facts. On the other hand, it is already presupposed that the centerless view contains the entire world as it is and ‘I am TN’, although providing rather more subjective information, still reveals a fact about this world. The problem is as Nagel posits:

It includes everything and everyone, and what it does not include is not there to be left out. What is left out must exist, and if the world as a whole really doesn’t have a particular point of view, how can one of its inhabitants have the special property of being me? I seem to have on my hands a fact about the world, or about TN, which both must exist (for how things are would be incomplete without it) and cannot exist (for how things are cannot include it). (Nagel, 1989: p.57)

For Nagel, this problem could only be solved with the reconciliation of subjective and objective conceptions. As stated above, the indexicals cannot be eliminated from the world. Accordingly, Nagel objects to the semantic diagnosis or linguistic reduction regarding indexicals. In Nagel’s understanding, the elimination of indexicals for the sake of impersonal and objective truth conditions construes an important gap in the conception of the world. For him, the problem is not the possibility or impossibility of translating first-person facts into impersonal ones, but what

he problematizes is something further than “the person is X” which can be accommodated in the objective view. Nagel (1989, p.60) points to a deeper meaning in propositions such as ‘I am TN’ that “seems to say more about the world than the person speaking is called TN”. *This* problem is already related with the second question of Nagel ‘how can I be TN’, that is it evokes a discussion about subjectivity.

At this stage Nagel firstly stresses the references of TN as a subject among the others from an objective viewpoint. When the world is considered from a centerless standpoint TN is one unspecific, small, insignificant thing among the other contents of it. This impersonal point of view creates a complete detachment from the self or the subjective standpoint. Through this detachment the subject is capable of viewing the world entirely and without a particular perspective. Yet this time, he is the subject of this kind of conception of the world. Thus TN, who is seen as a minor content of the world among all others, is at the same time the specific subject who is considering it within a centerless perspective as it is. Nagel explains:

I am not saying that I individually am the subject of the universe: just that I am *a* subject that can have a conception of the centerless universe in which TN is an insignificant speck, who might easily never have existed at all. The self that seems incapable of being anyone in particular is the self that apprehends the world from rather than a standpoint within it. But there need not be only one such self (Nagel, 1989: p.61).

In this respect, for Nagel, TN is just a *window* through which he attempts to view and conceive the world. One aspect of the self does not have any connection to my perspective and standpoint in the centerless world. The abstraction of the objective self from the subjective self is possible with the use of that person’s experiences in imagining an objective picture. Therefore, the subject’s special relation with himself is irrelevant and the experience is treated indirectly, as if it was a data received from someone else. Objective self is not a distinct entity, but an aspect of a person’s viewpoint. It can be developed to different levels depending on people’s personal life stages, conditions of civilizations, etc. The basis of objectivity is to conceive of oneself as any content of the world among all others from outside. First step is stepping away of the perspective of the subject one thinks he is. The next is to conceive that person’s experiences with all the others and the conception of the world’s content as produced by the interaction of all these beings. This approach of Nagel also puts emphasis on intersubjectivity and recognition by others:

Because a centerless view of the world is one on which different persons can converge, there is a close connection between objectivity and intersubjectivity. By placing TN in a world along with everyone else, I pursue a conception of him and his point of view that others may share... (Nagel, 1989: p.63)

It is again necessary to point out that Nagel states that the objective self is not unique, but every person is one. The cognition of this provides Nagel an idea of objectivity that does not account for an absolute reality. Herein, the objectivity is a direction or a way of a universal conception of reality, which is never entirely complete. Hence, each person can be considered as an objective self as well as being an ordinary person. In addition, the objective self implies that in conceiving the world in a centerless way, the person is the subject of that conception. That is in Nagel's model of objectivity, the subjective and the objective are very closely related. This also argues for not eliminating indexicals as trivial facts regarding the totality of reality: "since the objective conception has a subject, the possibility of its presence in the world is there, and it allows me to bring the subjective and objective views together" (Nagel, 1989, p.64). Because of this relationship between the objective and subjective aspects of the self, 'I am TN' has a further implication than indicating that person is TN in the objective view:

The content of the thought that I am TN can be understood once the objective conception closes over itself by locating the subject that forms it at a particular point in the world that it encompasses. The objective self is the only significant aspect under which I can refer to myself subjectively that is supplied by the objective conception of the world alone –because it is the subject of that conception (Nagel, 1989: p.65).

In short, 'I am TN' encloses in this respect that firstly the subject of the impersonal conception of the world which contains TN along with other subjects, and secondly an ordinary person in the centerless conception who occupies no specific position. The integration of objective and subjective aspects of the self is possible as explained. In addition, by locating the subjective self in the world when viewed from nowhere, not as a center but as a subject or locus of one's own conception of it; Nagel also draws the path to ethics which will be discussed in the following chapter.

2. Ethics and Justice

As mentioned previously, Nagel evokes fundamental ethical questions. His intention is to demonstrate the reasons for choosing the acts that are morally right. The response to this, without doubt, would be crucial for any moral theory. The question why should someone care about other people, especially about the ones whom he has no relations at all? plainly points at the basis of ethical thinking, but it is rather difficult to answer. Therefore, the reconciliation of objective and subjective standpoints as well as Nagel's placing subjective self in the objective world is a significant step for his thought:

The basis of morality is a belief that good and harm to particular people (or animals) is good or bad not just from their point of view, but from a more general point of view, which every thinking person can understand. That means that each person has a reason to consider not only his own interests but the interests of others in deciding what to do (Nagel, 1987: p.66).

In the above quotation Nagel posits the functioning of the objective self. The detachment from one's subjectivity is vital for any ethical or moral consideration. The same argument would also be relevant in terms of Nagel's account of justice. In IP⁴, he specifically focuses on inequalities among people, which are produced by voluntary or involuntary actions and choices. This time, he interrogates the duties and responsibilities of governments for overcoming the inequalities. His basic suggestion is a redistribution of taxes in terms of equality of opportunities. Higher taxation for higher income, as Nagel (1987, p.82) offers requires a social consent especially of those who have higher income. Nagel provisionally argues for this, as there would not be any rejections or oppositions. For this, apparently what he counts on is the same principle of objectivity as an underlying bias as in ethics. In VN, he has a more elaborate focus on the problem, which he stresses by answering Williams' objections to impersonal morality with the claim that they demand too much that there is no room left for one's integrity. For Williams, the demands of an impersonal morality make a good human life impossible when a person conforms. This claim presupposes a distinction between a good life and a moral life. Nagel (1989, p.193) takes the distinction further by asking "which of them has priority in determining how is it reasonable or rational for a person to live? and includes rational life" in the frame. Since he agrees to Williams' putting emphasis on the importance and value of a good life or living well but opposes to reject impersonal concerns totally; he opts for this third aspect of life in order to overcome the clash. This approach of Nagel is can explicitly apprehensible since he has posited the objective or the impersonal standpoint as a significant aspect of the self.

Rationality, as suggested by Nagel here, is not schemed as requisitely producing a binary opposition that what is moral is rational and what is immoral is irrational. Living right is rational but this does not implicate that living well -even when it contravenes the demands of impersonal morality- is necessarily irrational. Nagel's intention is to offer a modification of impersonal morality demands to reduce the clash between the personal and impersonal via rationality: Moral reasoning must be applied to the question of how to draw rational conclusions from conflicts between impersonal reasons and personal ones (Nagel, 1989: p.201).

⁴ Abbreviation for *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy*

Nagel considers impersonal morality as developing in two stages:

1. Recognition of the self objectively: At this stage a person concludes that his interests, happiness, or misery is not more important than any other person's. Once admitted, it leads to impartiality not only oneself and others, but also among all other persons.
2. Recognition of limits and reasonableness: Modification of the demands of impersonal morality based on tolerance and limits. A view from outside enables the recognition of the weight of impersonal reasons and their contrasts with personal ones. The modification should situate the impersonal demands to the extent of reasonableness.

Since Nagel agrees that demands of impersonal morality might be overwhelming, Nagel states that impersonal standpoint is not just one and only aspect of a person and morality should also take the personal aspect into consideration:

[...] even though morality has to emerge from an impersonal standpoint, that standpoint must take into account the kind of complex beings for whom it is being devised. The impersonal is only one aspect of their nature, not the whole of it. What is reasonable to ask of them, and what is impersonally expected of them, should reflect this (Nagel, 1989: p.202).

Sacrifice of living well for the sake of impersonal good or supererogatory is also not defined as irrational by Nagel. In addition, he mentions another approach that he calls personal conversion. It is the total change of a lifestyle in the way to be devoted to impersonal values at the cost of excluding all personal ones, being totally induced by a truth of a certain morality. For Nagel, this is rather a radical transformation of lifestyle. Instead, he suggests the political alternative. Accordingly, he concludes in his "Ethics" chapter:

A theory of how individuals should act requires a theory – an ethical theory, not just an empirical one – of the institutions under which they should live: institutions which substantially determine their starting points, choices they can make, the consequences of what they do, and their relations to one another. Since the standpoint of political theory is necessarily objective and detached, it offers strong temptations to simplify, which it is important to resist. A society must be in some sense be organized in accordance with a single set of principles, even though people are very different. (Nagel, 1989: p.188)

As explained in the quotation above, Nagel argues that it is one of the most significant duties of politics to provide 'the harmony' of morality and living well via its organizations and institutions which can reduce the impersonal burden of people. Hence, "the clash between impartiality and the viewpoint of the individual is compounded when we move from personal ethics to political theory" (Nagel, 1987: p.215). It is possible to derive from this suggestion of Nagel that he offers politics as a functional and significant medium where the reconciliation of objective and the subjective selves

of individuals is represented and reflected. Consequently, with a concise revision of Rawls's theory of justice, Nagel's argument for this duty of politics will serve as complementary. Moreover, the idea that politics is necessarily objective and detached will be focused on terms of Rawlsian original position.

3. Original Position and Objectivity

Rawls has two fundamental questions in mind in his Political Liberalism: "how is it possible for there to exist over time a just and stable society of free and equal citizens, who remain profoundly divided by reasonable religious, philosophical, and moral doctrines?" (Rawls, 2005: p.4). It is clear with the question that he contemplates a stable, well-ordered society which embraces a reasonable pluralism that is sourced by differentiating comprehensive doctrines of the citizens living in this society. Firstly, he attempts to assure the significance of liberty and equality and their respective weight, and he posits "justice as fairness" as the medium for the just arrangement. Accordingly, he proposes two principles of justice: Each person is equal and free. (1) Each person should have access to fair equality of opportunity regardless of socio-economic inequalities, therefore the least advantaged will be provided the greatest benefit which can also be named as the difference principle. (2)

For the common acceptance of these principles of justice, Rawls (2005, p.9) consults 'public political reason' of the reasonable citizens, their conception of justice which should be independent of personal comprehensive doctrines -religious or philosophical. For him "comprehensive philosophical and moral doctrines cannot [...] serve as the basis of society" (Rawls, 2005: p.10). Therefore, Rawls makes it very clear that the well-ordered society should be based on a political conception of justice and public reason in his political liberalism, on which he anticipates an overlapping consensus that will not be confronted by the citizens' comprehensive doctrines:

Political liberalism, then, aims for a political conception of justice as a freestanding view. It offers no specific metaphysical or epistemological doctrine beyond what is implied by the political conception itself. As an account of political values, a freestanding political conception does not deny there being other values that apply, say, to the personal, the familial, and the associational; nor does it say that political values are separate from, or discontinuous with, other values. One aim, as I have said, is to specify the political domain and its conception of justice in such a way that its institutions can gain the support of an overlapping consensus. (Rawls, 2005: pp. 10-11)

For a shared acceptance of the principles of justice in a well-ordered liberal society to be established and stabilized with all its pluralistic elements, the political conception is vitally

significant from Rawls's perspective. Further, he suggests a unique way of recasting the terms of social cooperation, which is the 'original position'. The original position is designed to enable a fair agreement, and this can merely be achieved via 'veil of ignorance' in which the representative parties are ignorant of the social positions, race, ethnicity, gender, and the comprehensive doctrines of their clients. By this device of representation Rawls (2005, p.26) supposes to provide impartiality: "the conception of justice the parties would adopt identifies the conception of justice that we regard – here and now- as fair and supported by the best reasons". That is to say, the original position, with its very specific feature, the veil of ignorance, becomes the ground for the possibility of a political conception of justice, thus a fair social cooperation.

Considering a closed society of a constitutional democracy which is liberal, Rawls constructs his theory over the idea of justice as fairness, a political conception of justice; and determining the terms of social cooperation and its stability is strictly built upon this idea. The fact of pluralism welded by the variety of comprehensive doctrines in the society is embraced via this political conception of justice ensured through the original position. Since political liberalism, as a theory in its completeness, is standing over the political conception of justice; each element of it becomes linked to that: when Rawls (2005, p.11) mentions morality, it can be understood that he refers to political values. This understanding of the political rooting from the conception of justice, branches to the conception of value, conception of citizens, even to the conception of reasonable. It is the most significant aspect of Rawlsian liberalism that it sets the boundary between the personal and the public although in a sense that it promotes a compromise with personal philosophical or religious beliefs and the political or public sphere.

In his initial discussions, in the earlier work, *A Theory of Justice*, John Rawls (1999, p.10) presents a conception of justice that he calls "justice as fairness". His conception of justice as fairness has two basic principles:

1. The principle of greatest equal liberty
2. (a) The principle of (fair) equality of opportunity
(b) The difference principle (which promotes the privilege of the most disadvantaged in terms of providence) (Rawls, 1999: p.107.)

The principles of justice are thought to be accepted by free and rational persons in a hypothetical initial position, which is called the original position, as the basis for a well-ordered

society and its institutions. In the original position Rawls imposes some restrictions of knowledge to the parties in order to ensure that the agreements are fair. The original position “is a state of affairs in which the parties are equally represented as moral persons and the outcome is not conditioned by arbitrary contingencies or the relative balance of social forces” (Rawls, 1999, p.104) Therefore, the parties are behind ‘a veil of ignorance’ deprived of specific knowledge so that they must decide in favor of the whole society instead of their personal motives. The parties are deprived of the knowledge regarding their:

- (a) social statuses, economic conditions, intelligence, strength, etc.
- (b) conception of the good, life plans, even specific psychological tendencies
- (c) society’s economic and political conditions, level of civilization and culture
- (d) generation.

On the other hand, the parties know “that their society is subject to the circumstances of justice and whatever this implies, [they also presumably] know the general facts about human society. They understand political affairs [and other] general facts” which will not influence their decisions in the direction of personal good and which will not produce contingencies of advantage or disadvantage for the parties (Rawls, 1999, p.119). “The veil of ignorance rules out information that, Rawls contends, is morally irrelevant to decision on principle of justice” (Freeman, 2003, p.11). Behind the veil of ignorance, in other words with the restrictions of knowledge, which is specifically subjective, Rawls attempts to provide impartiality. The representing parties in the original position are by this way, detached from their subjective selves, to put in Nagel’s terminology. Objectivity in Rawlsian model of the initial status quo is gained via the veil of ignorance. The detachment from the personal viewpoint conducts the representative to advocate for general good. The representative in the original position is required to initiate himself as the objective self. He evaluates the principles of justice for a society in which he is contended indistinctively, among many other members of it. Namely, the representative in the original position and behind the veil of ignorance views the conditions of the society from *nowhere*. He is both the subject in the agreement process, but also has no specific subjectivity as the member of the relevant society. Viewing the society without a particular perspective, or from nowhere, the parties in the original position of Rawls, need to decide on the principles of justice impersonally. Therefore, Rawls’s original position constitutes a figurative model, for the objective and detached self as suggested by

Nagel. Yet Rawls conditions objectivity with a veil of ignorance instead of defining it simply as detachment. The objective point of view Rawls expects to achieve in the original position via the veil of ignorance is most remarkably declared in *Political Liberalism*:

...we must find some point of view, removed from and not distorted by the particular features and circumstances of the all-encompassing background framework, from which a fair agreement between persons regarded as free and equal can be reached. (Rawls, 2005: p.23)

Rawls presents a revised account of justice in *Political Liberalism* in which the “division between the personal and the political, and the assignment of justice firmly to political category, has come to prominence” (Nagel, 2003, p.82). In this latter work, Rawls marks the political conception of justice more explicitly:

Political liberalism, then, aims for a political conception of justice as a freestanding view. It offers no specific metaphysical or epistemological doctrine beyond what is implied by the political conception itself. As an account of political values, a freestanding political conception does not deny there being other values that apply, say, to the personal, the familial, and the associational; nor does it say that political values are separate from, or discontinuous with, other values. (Rawls, 2005: p.10)

This distinguished approach of Rawls to justice as a ‘freestanding’ and political conception is more concordant when juxtaposed with Nagel’s claim that considers politics as necessarily objective and detached. It is also significant with respect to the aims of Rawls in *Political Liberalism* since “in justifying a set of principles as just, liberal theorists have sought to demonstrate how their favored conception can be the subject of free rational endorsement within the constraints of what is morally permissible” (Sleat, 2015: p.235). The distinction of Rawls between political conception of justice and comprehensive doctrines can as well be redefined as the distinction of personal and impersonal in accordance with Nagelian ethics. In addition, Rawls stresses the possibility of reconciliation of the political and personal motives, as does Nagel, for the objective and the subjective reasons:

Citizens usually have both political and nonpolitical aims and commitments. They affirm the values of political justice and want to see them embodied in political institutions and social policies. They also work for the other values in nonpublic life and for the ends of the associations to which they belong. These two aspects of their moral identity citizens must adjust and reconcile. (Rawls, 2005: p.31)

Conclusion

There are several parallelisms between the contractual political theory of John Rawls and Nagel’s approach to ethics that is constructed upon his understanding of objectivity. Yet, it is also crucial to annotate that “there are several very important dimensions across which Rawls’s project and Nagel’s have very different scope” (Thomas, 2009, 220). On the other hand, at different stages,

these two approaches support and render each other more comprehensible. The reconciliation -of the personal and impersonal, objective and subjective, political and non-political- is crucial for both philosophers. This attempt for such reconciliation also forms the distinctive qualities of both theories. Nagel's idea of objectivity and the objective self is enriched with its correlation to the subject, which leads to a combined approach in his ethics. Nagel's ethical suggestions are neither solely dependent on agent-neutral nor agent-relative reasons that he offers a more moderate and *reasonable* notion of morality. Furthermore, his definition of the objective self as 'not unique but many' allows a pluralistic standpoint both in terms of science and society. In a similar manner, by considering the individual with both political and non-political aspects of morality Rawls argues that each person might have his own comprehensive doctrine preserved separately from the political conception. This again enables a pluralism in which the political standpoint is independent from each of the many other doctrines. Consequently, reading Nagel's work from a more political point of view such as Rawls's political liberalism and with a focus of justice provides a more exposed apprehension of his arguments.

References

- Freeman, S. (2003). *The Cambridge Companion to Rawls*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, T. (1973). Rawls On Justice. *The Philosophical Review*, 82(2), 220-234.
<https://doi.org/10.2307/2183770>
- Nagel, T. (1987). Moral Conflict and Political Legitimacy. *Philosophy & Public Affairs*, 16(3), 215–240. <http://www.jstor.org/stable/2265265>
- Nagel, T. (1987). *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, T. (1989). *The View From Nowhere*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice: Revised Edition*. USA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2005). *Political Liberalism: Expanded Edition*. New York: Columbia University Press.
- Sleat, M. (2015). Justice and Legitimacy in Contemporary Liberal Thought: A Critique. *Social Theory and Practice*, 41(2), 230–252. <http://www.jstor.org/stable/24332279>
- Thomas, A. (2009). *Thomas Nagel*. Stocksfield: Acumen Publishing
- Verza, A. (1999). Impartiality in the Liberal Theories of Rawls and Nagel. *ARSP: Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 85(2), 222-232. <http://www.jstor.org/stable/23681324>

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 14.04.2023
Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 18.06.2023
Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 1-14

www.toplumvekultur.com
[Araştırma/Research](#)
<https://doi.org/10.48131/jscs.1283423>

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hatice Karaman %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hatice Karaman contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any insitution or person related to the study.

TÜRKİYE'DEKİ ÖZEL SEKTÖRÜN KLASİK BATI MÜZİĞİ HAMİLİĞİNE TARİHSEL MATERİYALİST BİR BAKIŞ

Volkan IŞILAY¹

Öz

Çalışmanın amacı; özel sektörün Türkiye'deki Klasik Batı Müziği hamiliğini Tarihsel Materyalizm bağlamında değerlendirmektir. Üretim ilişkilerini, tarihsel olayların ve insan ile alakalı her şeyin temel sebebi olarak yorumlayan bu düşünce şeklinin, müzik hamiliği ele alınırken kullanılması söz konusudur. Eczacıbaşı, Borusan ve Tekfen'in, araştırma evrenini temsil eden örneklemeler olarak seçildikleri çalışmada, kuruluşların Klasik Batı Müziği hamiliği, yurtdışındaki bağlı ortaklıkları ve işbirliklerinin ağ analizi üzerinden değerlendirilmiştir. "Özel sektörün Klasik Batı Müziği hamiliğinin, üretim ilişkileri ile bir bağlantısı var mıdır? Var ise bu müzik hamiliğine nasıl etki eder?" sorularına cevap aranmaktadır. Gephi programında ortaya konulan Türkiye dışındaki bağlı ortaklıklar ve işbirliği ağları, hata payının en aza indirgenmesi hedeflenerek nitel verilerle bir arada analiz edilmiştir. Kuruluşların resmi internet sitelerinden ve faaliyet raporlarından elde edilen niceliksel ve niteliksel verilerin bir sentezini ortaya koyan bu çalışmada, verilerin tümdengelimci bir yaklaşımla ele alınması hedeflenmiştir. Konserler, müzisyenler, besteciler, kullanılan çalgılar, konser konumları ve sponsor kuruluşlar da üretim ilişkileri bağlamında değerlendirilerek, müzik etkinliğini meydana getiren bütün unsurların tarihsel materyalist bir yaklaşım ile incelenmesi söz konusu olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığı zaman, müzik hamiliğinin yurtdışındaki bağlı ortaklıklar ve işbirlikleri ile olan ilişkiselliği, araştırmanın merkezi olarak belirlenmiştir. Tarihsel materyalist bakış açısının, Türkiye'deki Klasik Batı Müziği hamiliğini, üretim ilişkilerinin etkisi altında şekillenen bir olgu olarak tanımlayabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik hamiliği, Tarihsel materyalizm, Ağ analizi, Klasik Batı Müziği, Müzik

A HISTORICAL MATERIALISTIC VIEW OF THE PATRONAGE OF WESTERN CLASSICAL MUSIC BY THE PRIVATE SECTOR IN TURKIYE

Abstract

The aim of the study is to evaluate the patronage of Western Classical Music by the private sector in Turkey in the context of Historical Materialism. This way of thinking, which interprets the relations of production as the main reason for historical events and everything related to human, is used when considering the patronage of music. In the study where Eczacıbaşı, Borusan and Tekfen have been selected as samples representing the research population, the patronage of Classical Western Music of the organizations have been evaluated through the network analysis of their subsidiaries and collaborations abroad. "Does the patronage of Classical Western Music by the private sector have a connection with relations of production? If so, how does this affect the music patronage?" questions have been trying to be answered. The subsidiaries and cooperation networks outside Turkey revealed in the Gephi program have been analyzed together with qualitative data, with the aim of minimizing the margin of error. In this study, which presents a

¹ Müzikoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, volkanisilay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9385-7959

synthesis of quantitative and qualitative data obtained from the official websites and annual reports of organizations, it is aimed to probe datas with a deductive approach. Concerts, musicians, composers, instruments, locations and sponsors have also been evaluated in the context of relation of productions. All the elements that make up the musical activity be probed with historical materialist approach. From this perspective, the relationship of music patronage with subsidiaries and partnerships abroad have been determined as the center of the study. It has been concluded that the historical materialist perspective can define the patronage of Western Classical Music in Türkiye, as a phenomenon shaped under the influence of relations of production.

Keywords: Music patronage, Historical materialism, Network analysis, Western Classical Music, Music

Giriş

Karl Marx (1818-1883), insanın çevresel ve toplumsal faktörlere bağlı olarak hareket etme zorunluluğunu şu sözlerle ifade eder: “Kişiler, kendi tarihlerini kendileri yaparlar; fakat keyiflerine göre kendileri tarafından seçilmiş koşullarda değil de geçmişin doğrudan doğruya verdiği ve miras olarak bıraktığı koşullarda olur bu” (1993: s.27). Bu söylemde, eylemin ve bilginin kaynağını salt akıl olarak kavramsallaştıran idealizme bir karşı çıkış vardır. Hegelci idealizm, düşüncenin maddeyi var ettiğini öne sürerken; Marx, düşüncenin maddeden doğduğu fikrini ortaya atar. Akıl, maddi ilişkiler tarafından biçimlendirilmiştir (Yurdakul, 2019: s.13). İnsanın kararlarını, davranışlarını, zevklerini, yargılarını yani kültür² dediğimiz olguyu şekillendirenin, insanın benliğinden farklı, dışarıdaki koşullar olduğunu ima etmektedir. Bu koşulları ortaya çıkaran ana kaynağın ne olduğuna ilişkin irdelemeler ise, Marx’ın tarihsel materyalizmini ortaya çıkarır. Tarihsel materyalizme göre her şeyi belirleyen kaynak, üretim ilişkilerinin yani ekonominin kendisidir. Sermaye, çevresel ve toplumsal koşulları etkileyerek, kültürü ve tarihsel olayları dahi şekillendiren güç olarak kavramsallaştırılır.

Müziğin üretim ilişkilerine bağlı olarak değişim göstermesi, onunla tarih boyunca ilişki içinde olanlara odaklanmayı zorunlu kılar. Besteci ve dinler kitle her ne kadar ilk öne çıkan öğeler olsa da, tarihsel materyalist bir okumada müziği ve müzisyeni maddi olarak destekleyenler ayrı bir önem arz ederler. Klasik Batı Müziği tarihine bakıldığı zaman, müziğin hamiliğini yapanlar önce aristokrasi, ruhban sınıfı ve monarşi mensupları, daha sonra ticaretin ortaya çıkmasıyla yükselen burjuvazi olur. Sermayeyi elinde tutan, ekonomik gücünü diğerleri üzerinde hâkim kılan sınıftan, müziğe hamilik yapması beklenir. Besteciler ve müzisyenler kendilerine ekonomik güvence sağlayan kişilere veya kurumlara yakın olarak, üretimlerini daha rahat yapmayı hedeflerler.

² Bu çalışmada kültür, maddi-manevi tüm düşün mirasının toplamı (Dönmez, 2019: s.110) olarak değerlendirilmiştir.

Literatürde, sanat hamiliğine ilişkin yapılan çalışmalar mevcuttur. Ahmet Feyzi'nin *“Türk Müzik Kültüründe Bir Patronaj Aracının Kökeni Üzerine İnceleme Musıkî Tabsili İçin Avrupa'ya Öğrenci Gönderme* (2016) başlıklı makalesinde, Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, müzik eğitimi için Avrupa'ya öğrenci gönderme politikasının müziğe yansımaları ele alınmaktadır. Ayşe Ersay Yüksel'in *Sultan II. Abdülhamit'in Sanat Hamiliği* (2017) çalışması Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. Padişahının sanat desteğine odaklanmaktadır. Bu çalışmada II. Abdülhamit'in müzik hamiliğine ilişkin tespitler de yer alır. Gamze Toprak'ın *Türkiye'de Özel Sektörün Klasik Müzik Etkinliklerini Destekleme Sistemi* (2017) başlıklı doktora tezi ise, özel sektörün klasik batı müziği etkinliklerini destekleme nedenlerini ve biçimlerini inceleyen bir çalışmadır. Kösemen'in, *Türkiye'deki Özel Sektörün Kültür ve Sanat Alanındaki Artan Görünürlüğü* (2012) başlıklı makalesinde de müzik hamiliğine dair bulgular yer almaktadır. Yabancı literatürdeki müzik hamiliği çalışmalarına bakıldığında zaman, araştırmaların genellikle sanayi devrimi öncesindeki soylu ve ruhban sınıfının egemen olduğu dönemlere odaklandığı tespit edilmiştir. Oxford yayınlarının bu alanda yapılmış çalışmaları veri tabanında mevcuttur³.

Tarihsel süreç içerisinde hamiliği yapanlar değişse de, uygulandığı ufak farklar dışında kavramın kendisi devam eder. Müzisyen, üretim ilişkilerinin yarattığı dünyada kendisine sunulan koşullar içinde müzik yapar. Sonsuz bir bağımsızlık, bu tarihsel okumada mümkün değildir. Günümüzde ise müzisyene destek, sosyal sorumluluk adı altında sürmektedir (Toprak, 2017: s.41). Bu çalışmanın amacı da günümüzdeki müzik hamiliğiyle bağlantılı müzik üretimini, tarihsel materyalizm bağlamında ele alan bir tartışma yapmaktır. Yapılacak olan incelemede genellikle Türkiye'de Klasik Batı Müziği alanında üretim yapanlara destek veren Eczacıbaşı, Borusan ve Tekfen örneklem olarak seçilmiştir. Destek vermeyi tercih ettikleri müzik türü ve müzisyenlerin, tarihsel materyalizm bağlamında irdelenmesi çalışmanın ana hareket noktasıdır. “Özel sektörün Klasik Batı Müziği hamiliğinin, üretim ilişkileri ile bir bağlantısı var mıdır? Var ise bu müzik hamiliğine nasıl etki eder?” araştırma soruları olarak belirlenmiştir. Tarihsel materyalist bir okuma ile cevap aranacaktır.

1. Tarihsel Materyalizm

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni üretim şekli, seri üretime odaklanan bir yapıdadır. Mekanığın, kas gücüne ve el emeğine kıyasla hızlı olması, daha fazla kazancın, üretimin ve tüketimin

³ Sınırlılık sebebiyle bu alanda yapılan çalışmalara erişilecek bağlantı dipnot olarak burada belirtilmiştir. İlgili bağlantıya gidilip, arama motoruna “music patronage” anahtar kelimelerinin yazılmasıyla sonuçlara ulaşmak mümkündür: <https://academic.oup.com/journals/?login=false>

ortaya çıkmasına işaret eder. Bu yüzyılda yaşayan bazı kuramcılar, fabrikaların zor şartlarında çalışan işçilerin durumunu gözlemleyerek çıkarımlar yapmaya başladılar. Fabrika sahiplerinin ve tüccarların azınlık olmalarına rağmen, ellerindeki sermaye gücüyle çoğunluk olan işçi sınıfı üzerindeki tahakkümleri gözden kaçırmaz. Onlara göre, sermaye sahibi azınlık -yani burjuva- emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan çoğunluğu -proletarya sınıfını- kontrol etmektedir. Proletarya, sadece hayatta kalacak kazancı elde ederken, mülkiyet sahibi olması ancak bir hayalden ibarettir. Kendisine yaşaması için ayrılan pay, sadece genel yapının sürdürülebilmesi içindir.

Üretim ilişkilerinin 19. Yüzyıldaki bu çarpıcı manzarasından yola çıkan Karl Marx ve Friedrich Engels (1820-1895), tarih boyunca üretim ilişkilerinin genel yapısını belirlemiş olduğuna ilişkin hipotezlerine 1848 yılında yayınlanan *Komünist Manifesto*'da yer verirler. Tarihsel materyalizmin çıkış noktalarından birini oluşturan bu manifestoda, her şeyin temelinde üretim ilişkileriyle bağlantılı sınıf çatışmaları olduğu öne sürülür (2022: s.49).

Antik Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne, bütün yapıyı üretim ilişkileri üzerine kuran bu düşünce dünyasının bir diğer mensubu, Sovyetler Birliği'nin kurucusu Lenin (1870-1924), maddi hayatın üretiliş tarzının siyasal, toplumsal hatta ruhsal süreçlerin de belirleyicisi olduğunu öne sürerek ontolojik yaklaşımını şu şekilde ifade eder: “İnsanın varlığını belirleyen bilinci değildir; tersine, insanın toplumsal varlığı, bilincini belirler”(2017: s.32). Lenin'in bu düşüncelerine rehberlik eden kaynaklardan bir tanesi Marx'ın 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı* çalışmasıdır. Buradaki önsözde tarihsel materyalizmin ana tezi bizzat Marx tarafından şu şekilde dile getirilir: “Maddi yaşamın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullandırır” (2013: s. 91).

Marx, üretim ilişkilerini insanın mağaralarda yaşadığı çağlara kadar geriye götürmeye çalışır. 1867 yılında yayınlanan *Kapital* çalışmasında, iktisadi çağları birbirinden ayıran şeyin, nelerin yapıldığından ziyade, hangi emek araçlarının kullanıldığı ve ürünlerin ortaya çıkma şekilleri olduğunu yazar (2021: s.183)

Marx ve Engels'in 1845-46 yılları arasında yazılan ve daha sonra 1932 yılında Moskova'da yayınlanan *Alman İdeolojisi* kitabı, tarihsel materyalizmin ana hipotezlerinin açık bir şekilde tespit edileceği diğer bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, maddi üretim araçlarını, dolayısıyla sermayeyi elinde bulunduran sınıf, artık zihinsel üretim araçlarının da sahibi olarak yorumlanır (Marx & Engels, 2013: s.52). Madde, fikre hükmetmiştir; veya fikir maddeden doğmuştur da denebilir. Bu düşünce sistemi; altyapıyı ekonomi, üstyapıyı da geri kalan her şey olarak kavramsallaştırır. Altyapıdaki (üretim ilişkisindeki) değişime, üstyapı (hukuk, din, eğitim, sanat, örf,

adet vb.) uymak mecburiyetindedir. Geçim kazanma şartları hayatın diğer yanlarını belirlerken, maddi olan düşünsel olana da şekil verir (Thalheimer, 2020: s. 135). Tarihsel materyalizm, bu düşünce sisteminin adıdır.

Rus Marksizmi'nin öncü figürlerinden Georgi Valentinoviç Plekhanov (1856-1918), Marx'ın tarihsel materyalizmini tartıştığı *The Development of the Monist Theory of History*⁴ başlıklı kitabında, tarih çalışmasının nasıl olacağına dair fikirlerini belirtir. Bunu iskelet alegorisi üzerinden açıklamaya çalışır. Ona göre ekonomi iskeleti; iskeleti kaplayan canlı kanlı et ise, sosyal ve politik biçimleri işaret etmektedir. Araştırmanın en büyüleyici kısmının ise iskeleti ortaya koyduktan sonra incelenen bu canlı et dokusu olduğunu belirtir. Bu canlı et dokusundaki öğeleri ise; insanların fikirleri, duyguları, tutkuları ve idealleri olarak sıralar (Plekhanov, 1974: s.205). Plekhanov'un bu anlatımında, alt yapı ve üst yapı şemasının; iskelet ve et olarak kavramsallaştırılması söz konusudur.

Tarihsel materyalizmin ne olduğunu açıklamaya çalışan kaynaklarda, çeşitli tanımlamalar görmek mümkündür. Bu tanımlamalarda, kuramsal çerçevenin sınırlarını net bir şekilde belirleme amacı vardır. Suslakov ve Yakovleva, tarihsel materyalist çalışmanın, sosyoekonomik oluşumun geçiş süreçlerini ve bunun toplumla olan bağlantısını ele aldığını öne sürer (2017: s.115). Dumenil, Löwy ve Renault ise, tarihsel materyalizmin amacını; kurumların ve temsillerin ekonomik koşullardan yola çıkarak açıklanması olarak ifade eder (2011: s.17).

1.1. Tarihsel Materyalizm, Sanat ve Müzik İlişkisi

Üretim ilişkilerinin müziğe yansımalarına dair öne sürülen fikirlerin çıkış noktası, genel bir sanat ve estetik değerlendirmesi ile başlar. Ceplair, tarihsel materyalizm ile bağlantılı Marksist estetik teorisinin ilk Rus temsilcisinin Plekhanov olduğunu ifade eder (2008: s.325) . Plekhanov'un sanat yapıtına ilişkin ifade ettiği görüşleri, 1898 yılında *Scientific Review*'da⁵ yayınlanan *The Role Of The Individual In History* makalesinde görülür. Yazar, Rönesans figürlerini örnek vererek çağın şartlarını anlamlandırmaya çalışır. Ona göre; Raphael, Leonardo da Vinci, Michelangelo gibi önemli isimler, yetişkinlik çağına gelmeden hayatlarını kaybetmişlerdi, İtalyan sanatının mükemmellik seviyesi belki azalacaktı ama genel gelişim eğilimini kaybetmeyecekti. Plekhanov, bu isimleri İtalyan sanatının genel eğilimini belirleyen figürler olarak değil, çevresel etkenlerin oluşturduğu sanat ortamının en iyi temsilcileri olarak tanımlar. Dehaların ortaya çıkması sosyal şartların buna uygun olmasıyla bağlantılıdır. Üstün yetenekler sosyal ilişkilerin bir ürünüdür. Sanat yapıtlarının ortaya çıkış

⁴ İlk kez 1856 yılında Petersburg'da yayınlanır.

⁵ *Nauchnoye Obozrenie*

süreçlerine ilişkin çıkarımlar yapan yazar, edebiyat ve sanattaki genel eğilim yoğunluğunun, belli bir sınıf veya tabakanın sanatsal ürüne verdiği önem doğrultusunda şekillendiğini söyleyerek vardığı nihai sonucu okuyucu ile paylaşır. Plekhanov'a göre, sanat yapıtı toplumsal güçlerin ilişkisine bel bağlamıştır (1940: ss.53-54).

Müziğe Marksist çerçeveden bakan somut çalışmalar ise 20. Yüzyıl'da Eleştirel Teori ile başlar. Eleştirel Teori, 1923 yılında kurulan Frankfurt Sosyal Teori Okulu'nda Marksist düşünceyi güncel koşullar ile ele almayı hedefleyen isimlerin çalışmalarına işaret eder (Ayas, 2015: s.116). Frankfurt Okulu olarak anılan bu oluşumun mensupları; Theodor Adorno (1903-1969), Max Horkheimer (1895-1973) ve Walter Benjamin (1892-1940), sanat yapıtını eleştirel olarak ele alan yazılarıyla literatürde öne çıkan isimler arasına girerler. Adorno ise özellikle müzik üzerine yoğunlaştığı yazılarıyla müzik ve toplum bağlamındaki eleştirel yaklaşımın kurucusu olarak yorumlanır.

Theodor Adorno, müziğin fabrikada seri üretime tabi tutulan ürünler gibi tekdüze hale geldiğini öne sürerek metalaştığını savunur. Bağımlı alt sınıfların caz dinleyerek kendilerini üst tabaka ile özdeşleştirdiklerini, bunun bir yanılgıdan ibaret olduğunu ifade eder (Adorno, 2019: s. 114). Adorno'nun, 12 ton tekniğini⁶ geliştirerek tonal yapının kurallarına uyum sağlamayı tercih etmeyen Arnold Schönberg'i (1874-1951) diyalektik besteci olarak ilan etmesinin sebebi, bestecinin kuralları yıkmayı hedeflemesi olur (2019: s.103). Müzikteki sınıf tahakkümünün bozulması için yapılması gereken, mevcut burjuva estetiğinin yok sayılmasıdır. Müziğe, bireyleri bilinçlendiren ideolojik bir araç görevi yüklenir (Abel, 2018: s.81). Marksist bir pencereden müziği yorumlayan eleştirel teori, sermayeyi ve üretim araçlarının kontrolünü elinde bulunduran sınıfın müziğin kendisini de yönlendirdiğini iddia ederek, tarihsel materyalizm ile aynı çizgide kesişir.

Tarihsel materyalizm ve müzik ilişkisini, üretim şekli üzerinden irdeleyen güncel bir çalışmaya değinmek meselenin somutlaşmasına yardımcı olacaktır. Müzik içeriğinin dönüşümünü tarihsel materyalizm çerçevesinde ele alan Peter Mondelli, *The Sociability of History in French Grand Opera: A Historical Materialist Perspective* (2013) başlıklı çalışmasında, üretim şeklinin müzik içeriğini nasıl şekillendirdiğini ele alır. Mondelli, Daniel Francois Esprit Auber'in, *La Muette de Portici* operasının 1828 yılındaki Paris temsilini, gerçek/yaşanmış hikayelerin libretto olarak seçilmesi

⁶ 12 Ton Tekniği (Dodekafoni): Klasik Batı Müziği'ndeki tonal yapının kurallarına uyum sağlamayı reddeden besteci Schönberg kendi sistemini geliştirerek, geleneksel tonaliteye aykırı dizisel 12 ton tekniğini ortaya koymuştur. Tonalite dışındaki yeni sistemi de belli bir kurala oturtarak yapar. Kromatik gamdaki on iki perdeyi istediği gibi dizer (Mimaroglu,2019: s.153) ve böylece tasarlanmış bir dizisellik meydana getirir. Bu yapıda, alışılmış tonaliteyi aşma çabası güdülmektedir. Schönberg'in on iki ton düzeninde ilk yazdığı eser *Op.23 Piyano İçin Beş Parça'nın* (1923) beşincisini dinlemek için: <https://www.youtube.com/watch?v=8hnFpLeeCT0>

bağlamında bir milat olarak kabul eder. Grand Opera'nın yaşanmış hikayeleri konu almasını ise Paris'deki matbaa teknolojisinin gelişimine bağlar. Matbaa geliştiği için kitap basımıyla bağlantılı okuma oranı artar ve özellikle süreli yayınlarla romanlar kamu alanlarına girmeye başlarlar. Bu kaynaklardaki hikayeler bilinir hale geldikçe, görsellik ve müziği birleştiren operanın içerikleri de gerçek hayata ve tarihsel olaylara kayar (Mondelli, 2013). Bu çalışmanın literatüre katkısı, toplanan verilerin kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirilerek somut bir tarihsel materyalist okumaya tabi tutulması olmuştur. Çalışmada, üretim şeklinin gelişmesi ile opera metinlerinin dönüşmesi ardı sıra gelen olaylar olarak yorumlanmıştır. Yöntemsel olarak diğer çalışmalara ışık tutmaktadır.

2.Yöntem

Çalışmanın yöntemi, tümdengelimci içerik analiz olarak belirlenmiştir. Tümdengelimci analizin tümevarımcı analizden farkı; kavramsal/kuramsal çerçevenin içerik analizini yönlendirici bir yapıda olmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2021: s.241) Bu tip bir çalışmada, kavramsal çerçeve, yol gösterici ve öncüdür. Burada yönlendirici kuram tarihsel materyalizm olarak belirlenmiştir. Tarihsel materyalizmin; “üretim ilişkilerinin üst yapıdaki her şeyi belirlediği” hipotezi kesin ve güçlü bir yargı bildirdiği için, kuramın analizdeki öncül görevi ortaya çıkmaktadır. Yapılacak olan analize nicel bir veri katkısı yapmak amacıyla oluşturulan ağ haritaları, Gephi (Bastian et al.,2009) programında tasarlanmıştır. Bu ağ haritalarında, derece merkezilikleri yüksek olanlar, daha büyük ve mavi renge yakındır. Derece merkeziliği yüksek olan öge, ağda daha merkezi bir konuma geçmektedir (Golbeck, 2015: s.226). Şirketlerin yurtdışı ile bağlantılı ortaklıkları ve işbirlikleri, bahsedilen Gephi yazılımı ile görselleştirilmiş ve hangi merkezlerin daha yoğun bir ilişki içerisinde olabileceği hesaplanmıştır. Ortaklık ve işbirliği bağlamında, yurtdışıyla yoğun ilişkisi olan markaların, bağlı şirketlerin ve projelerin, müzik hamiliğine etkisi tarihsel materyalist bir yaklaşımla ele alınmıştır. Olası hata payını en aza indirmek amacıyla, elde edilen nicel ağ verilerinin, mutlaka nitel verilerle beraber değerlendirilerek karma bir yöntemle doğrulanması hedeflenmiştir.

3. Özel Sektörün Klasik Batı Müziği Hamiliğinin Tarihsel Materyalizm Bağlamında Değerlendirilmesi

Sermaye ve müzisyen, müzik eserinin ortaya çıkması bağlamında bir ilişkisellik içerisinde olmuştur. Ali Akay, sermaye ve emek gücü arasındaki bağlantıyı tartıştığı bir yazısında, bu önermeyi destekleyen şu ifadelerle yer verir:

Sermaye nereye giderse, emeğin de ister istemez kapitalizm içinde yaşamaya devam ettikçe, sermayenin peşinden koşmaktan ve sermayenin de emeğin peşinden gitmekten başka çaresi yok gibi durmaktadır. Emek gücünün bu durumuyla benzer şekilde entelektüel, sanatçı, bilim insanı vb. sermayeyi izlemek zorunda kalır” (2021: ss.80-81).

Entelektüel ve sanatçının sermayeyi takip ettikleri önermesi, sanat dünyasının da bizzat üretim araçlarını kontrol edenler tarafından şekillendirildiğini kabul eden bir düşünceye işaret eder. 70'li yılların sonundaki küreselleşme, devletlerin sosyoekonomik yapılarında değişikliklere sebep olur. Neo-liberal yapılanma devletin eğitim, sağlık, altyapı vb. harcamalarda kısıntıya gitmesi gerektiğini düşünür. Bu tip harcamaların devlete yük olarak sosyal ücretleri arttıracığı ve daha etkili bir işleyişe mâni olacağı öne sürülmektedir (Şahin & Öztürk, 2011). Bununla bağlantılı olarak, devlet mekanizmasının rolünün tarihsel süreç içerisindeki görevi, 19. Yüzyılda “düzenin koruyucusu”; 20. yüzyılda “sosyal varlığın düzenleyicisi”; 20. Yüzyıl sonu ve 21. Yüzyıl başında ise “toplumsal dengenin koruyucusu” olarak tanımlanır (Tosun, 2003: s.33 akt. Şahin & Öztürk, 2011: s.14). Bu tanımlamaların Türkiye’deki müzik politikasıyla kesiştiği noktalar vardır. 20. Yüzyıl başı gerçekten de devlet mekanizmasının sosyal varlığı müzik üzerinden düzenlemeye çalıştığı bir dönemken, daha sonra değişen koşullar neticesinde yüzyılın ikinci yarısında, farklı bir tutum sergilemeye karar verilen bir dönemin atmosferi söz konusu olur. Bugün, ödenekli devlet orkestralarının yanında özel sektör destekli Klasik Batı Müziği orkestralarının da sanat faaliyetlerini devam ettiriyor olmaları, liberalleşen zemin ile bağlantılı olan bir durumdur. Müzisyenler, üretim araçlarının kontrolünü elinde bulunduran merkez nerede ise o noktada bir araya gelir. İmparatorluk zamanında bu merkez saltanat makamı, cumhuriyetin ilanı ile Ankara’daki yeni bürokrasi ve liberal zeminin etkisini arttırması ile özel sektör olur.

Türkiye’deki özel sektörün Klasik Batı Müziği’ne verdiği desteğin sebeplerini inceleyen Gamze Toprak, kişisel görüşmeler sonucu elde ettiği verilerden yola çıkarak sebeplerden birini “...devlet kurumlarının klasik müzik alanındaki uygulamalarının yetersizliği...” olarak tespit etmiştir (2017: s.30). 1970’lerden itibaren yükselen liberalleşme dalgasının müzik hamiliğine yaptığı etki, Toprak’ın bu çalışmasından çıkan sonuçlarla örtüşmektedir. Özel sektör, devletin Klasik Batı Müziği alanındaki desteğini yetersiz bulur ve kendisi destek olmaya karar verir.

1970’ler, özel sektörün Klasik Batı Müziği’ne hamilik yapması bağlamında bir milat olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, özel sektörün Klasik Batı Müziği’ne destek verme güdülerinin tarihsel materyalizm çerçevesinden ele alınması söz konusu olacaktır. Tarihsel materyalizmin, “üretim ilişkilerinin fikri dünyayı da şekillendirdiği” önermesi doğrultusunda bir okuma yapılması hedeflenmektedir. Örneklem olarak seçilen Eczacıbaşı, Borusan ve Tekfen’in, kuruluş, üretim ve ortaklık bağlamında Türkiye dışındaki bölgelerle olan yoğun ilişkisellikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bu analizden, ithalat ve ihracat verilerinin karşılaştırması veya marka

değerinin hesaplanması vb. bir yaklaşım beklenmemelidir. Analizin amacı böyle bir kıyas yapmak değildir. Çalışmada hedeflenen, bağlı ortaklık, üretim tesisleri ve projeler bağlamında yurtdışı ile olan ilişki yoğunluğunun ortaya konması, ilişkilerin hangi merkezlerde yoğunlaşabildiğinin saptanması ve bunun müzik hamiliğine yansımalarını tartışmaktır.

3.1. Eczacıbaşı

1942 yılında Dr. Nejat F. Eczacıbaşı tarafından temelleri atılan Eczacıbaşı Topluluğu, yapı ürünleri, tüketim ürünleri ve sağlık alanlarında üretim yapan sanayi topluluklarından bir tanesidir. Kent kökenli olan Eczacıbaşı ailesi, batı ile ilişkilerin ekonomik ve kültürel bağlamda yoğunlaştığı İzmir şehrinde gelmektedir. Ekonomik sermayesinin, siyasal ve kültürel sermayesinden ortaya çıktığına ilişkin tespitler yapılmakta ve bu özelliklerinin onları diğer sermaye gruplarından farklılaştırdığı ifade edilmektedir (Mahir&Danacıoğlu:2018: s.153).

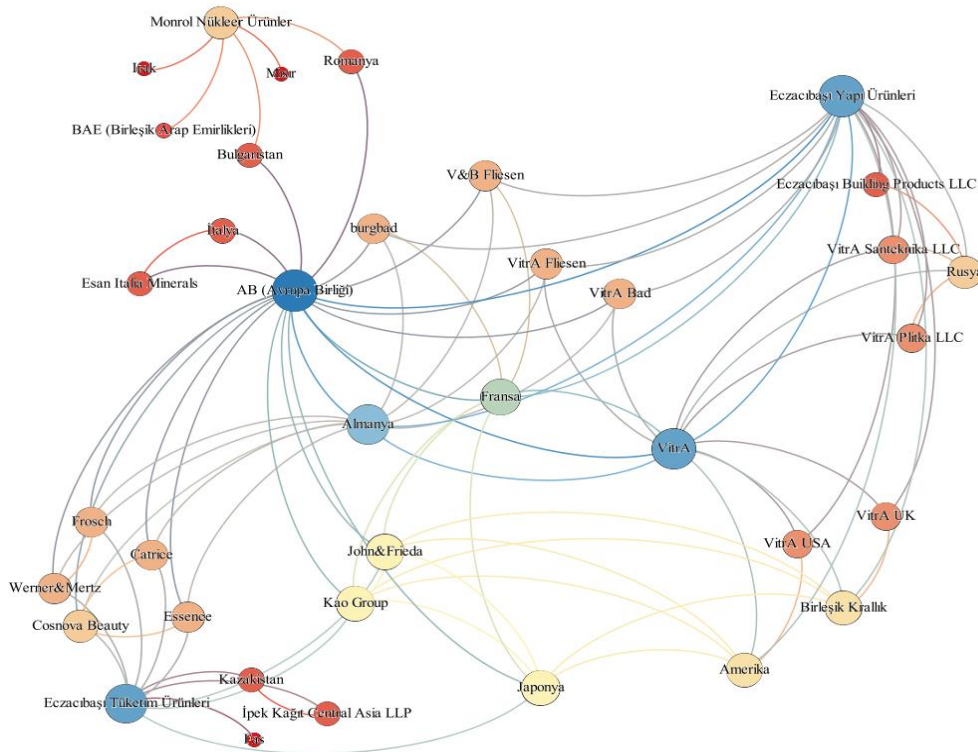
Eczacıbaşı'nın 1973 yılında uluslararası sanat festivalleri düzenlemek amacıyla kurduğu İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV), sanat alanındaki hamiliğinin somut bir göstergesidir. Köşemen, Türkiye'de kültür-sanat alanında sponsor olmanın genellikle İKSV ile işbirliği yapmakla mümkün olduğunu, bu sebeple festivalin ana aktör olarak öne çıktığını ifade etmektedir (2012: s.159). Bu sebeple, İKSV çatısı altında düzenlenen İstanbul Müzik Festivali, bu araştırmanın da odak noktalarından birisi haline gelmiştir.

1973 tarihli ilk İstanbul Festivali'nin programında ağırlıklı olarak klasik batı müziğine yer verilir (Eczacıbaşı, 2022a). 2022 yılında düzenlenen İstanbul Müzik Festivali'nin içeriğine bakıldığı zaman ise, yerel çalgıların yer aldığı "Dünya Müziği" başlığı altında değerlendirilebilecek konserlere ve Klasik Türk Müziği eserlerine de yer verilmekle beraber, Klasik Batı Müziği repertuarı üstünlüğünün 70'li yıllarda olduğu gibi, bugün de devam ettiği görülür. Festival direktörü Efruz Çakırkaya'nın, İKSV'nin 50 yıl süresince klasik müzik sevgisi ve beğenisinin yerleşmesi için çalıştığını ifade etmesi, festivalin temel çıkış noktasını ortaya koymaktadır. Üstelik Müzik Festivali'nin, İKSV'nin ve tüm İstanbul festivallerinin nirengi noktası olduğunu belirtmesi de bu festivalin bir merkez olarak algılandığının göstergesidir (İKSV, 2022: s.4). Festival ana sponsoru Borusan Holding'in Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Zeynep Hamedî'nin "şehrin en köklü klasik müzik etkinliği" ifadeleri de temel motivasyonun ne olduğuna işaret eden bir diğer veridir (İKSV,2023: s.6).

Festivalin, güncel klasik eserlerin bestelenmesi için her sene bestecilere siparişler vermesi ve festival ödülleriyle Klasik Batı Müziği alanında faaliyet gösteren isimlere gitmesi, festivalin temel

güdülenmesinin Klasik Batı Müziği olduğunu kanıtlayan verilerdir. “Avrupa Sanat Müziği” olarak da tanımlanan müzik geleneğinin yoğun etkisi festivalin her alanında görülmektedir. 2012 yılından beri Klasik Batı Müziği alanında gelecek vadeden 30 yaş altındaki gençlere verilen Aydın Gün Teşvik Ödülü’nün de bu göstergelerden bir tanesi olduğu tespit edilmiştir. Eczacıbaşı’nın 2021 yılı faaliyet raporunda, bugüne kadar Klasik Batı Müziği eğitimini yurt dışında alan 152 öğrenciye burs verildiğinin belirtilmesi de, bir diğer somut göstergedir (Eczacıbaşı, 2021: s.68).

Tarihsel materyalizm çerçevesinden durumu değerlendirirsek müzik hamiliği dünyasına bakış açımız daha farklı olur. Bireysel tercihler, kişisel zevkler vb. bütün detayları ikinci plana iten bu düşünce sistemi, müzik kültürünün çıktığı kaynaktaki üretim ilişkilerine odaklanmamızı söyler. Şekil 1’de yer alan Eczacıbaşı ağı, kuruluş, üretim veya ortaklık bağlamında yurtdışındaki bölgelerle kurulan ilişkiyi göstermektedir.

Şekil 1. Eczacıbaşı'nın kuruluş, üretim veya ortaklık bağlamında yurtdışındaki bölgelerle olan ilişki ağı

Mavi tonuna yakın olanlar, yurtdışındaki bağlı ortaklık veya projelerin sebep olduğu yoğun etkileşimi simgeler. Eczacıbaşı'nın resmi internet sitesindeki veriler ve faaliyet raporlarından elde

edilen bilgilerin ilişki ağına aktarımından çıkan sonuca göre; Vitra markası, yurtdışındaki bölgelerle yoğun ilişkisi olan merkezlerden biri olarak ön plana çıkar. Avrupa Birliği (AB) ise bu ağda, bağlı ortaklıkların, markaların veya kuruluşların en çok etkileşimde olduğu coğrafi ve siyasi merkezi simgeler. Örneğin Vitra'nın Amerika (*Vitra USA*), Rusya (*Vitra Plitka LLC*, *Vitra Santeknika LLC*), Birleşik Krallık (*Vitra UK*), Almanya (*Vitra Bad*, *Vitra Fliesen*) alt şubeleri, bu şubelerin bulunduğu ülkeler ve Vitra arasında bir ilişkiselliğe sebep olur. Almanya'nın AB üyesi olması ise kuruluşun AB ile de doğrudan bir ilişkiye girmesine yol açar. Almanya'nın Eczacıbaşı ağındaki yoğun ilişkinin bir diğer sebebi de, Almanya merkezli *V&B Fliesen* ve *burgbad* ile olan iş birlikleridir. Markaların, Almanya ve Fransa'da üretim tesisleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bir diğer AB üyesi Fransa da ağın parçası haline gelir. Monrol Nükleer Ürünlerin AB üyesi olan Bulgaristan ve Romanya'da üretim tesislerinin bulunması da AB'nin ağdaki etkileşim oranını büyütür.⁷ *Esan Italia Minerals* kuruluşunun İtalya'daki faaliyetleri de AB ile ilişki oranını arttıran bir diğer sebeptir (Eczacıbaşı, 2021, 2022b).

Eczacıbaşı Tüketim Ürünleri'nin de derece merkezliği dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, Eczacıbaşı'nın Almanya merkezli *Cosnova Beauty'nin Essence* ve *Catrice* markalarının Türkiye'deki dağıtımından sorumlu olmasıdır. Yine Almanya merkezli *Werner & Mertz'in Frosh* ürünlerinin Türkiye'deki satış, dağıtım ve pazarlaması için işbirliği yapılması, Almanya, Avrupa Birliği ve Eczacıbaşı Tüketim Ürünleri merkezlerinde zincir büyümeye yol açar. Japonya merkezli *Kao Group* ile işbirliği yapan Eczacıbaşı'nın, kuruluşun *John & Frieda* markasının Türkiye'deki dağıtımını üstlenmesi, bu ağ ile bağlantılı bütün öğelerin etkisini büyütür⁸ (Eczacıbaşı, 2022c). Gephi yazılımında elde edilen niceliksel verilere göre, derece merkeziliğinde ilk 5 merkez sırasıyla: Avrupa Birliği, Eczacıbaşı Yapı Ürünleri, Vitra, Almanya, Eczacıbaşı Tüketim Ürünleri olarak çıkmıştır.

Kuruluş, Eczacıbaşı Yapı Ürünleri'nin cirosunun yüzde 70'ini Türkiye'nin dışından elde ettiğini ve AB ülkelerine yapılan ihracatta karo ürünlerinde birinci sırada yer aldığını ifade etmektedir. Eczacıbaşı, Avrupa Birliği Çevre Ödülleri'nde yönetim kategorisinde aldığı birinciliği, EYAP'ın 1983'ten bu yana ürettiği armatürlerle Avrupa'da ilk 10 üretici arasına girdiğini ve Türkiye'deki Avrupa Su Etiketli sertifikası alan ilk üretici olduğunu özellikle belirtir (Eczacıbaşı, 2022b). AB'nin ekonomik ağdaki önemi bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

⁷ Monrol Nükleer Üretim'in, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Irak'daki tesislerinin varlığı ağdaki etkileşim oranını arttırmıştır.

⁸ Kao Group uluslararası bir ağa sahiptir ancak bağlı ortaklıktan ziyade distribütörlük anlaşması olduğu için, bu kuruluşun Eczacıbaşı ile ilişkisi sadece John&Frieda bağlamında değerlendirilip ağa yansıtılmıştır. Buradaki ilişkisellik ağı; Birleşik Krallık, Japonya, Fransa, Amerika, Avrupa Birliği, Kao Group ve Eczacıbaşı Tüketim Ürünleri bütünselliğine işaret etmektedir.

İKSV'nin 50. ve 51. İstanbul Müzik Festivali broşürlerinde “yüksek katkı yapanlar” , “işbirliği” ve “eğitim destek fonu” başlıkları altında sıralanan yabancı kuruluşlar, çalışma bağlamında analiz edilebilirler. Tablo 1’de Eczacıbaşı ilişki ağının bir yansımasını, yabancı kuruluşların destekleme biçimlerinde görmek mümkündür.

Tablo 1 50. ve 51. İstanbul Müzik Festivali’ne katkı yapan yabancı kuruluşlar (İKSV, 2022, 2023).

Kuruluş	Ülke	Destekleme Biçimi
1) Mercedes Benz	Almanya (AB Ülkesi)	Yüksek Katkı Yapanlar
2) <i>Kingdom of the Netherlands</i>	Hollanda (AB Ülkesi)	İşbirliği
3) <i>Goethe Institut</i>	Almanya (AB Ülkesi)	İşbirliği
4) Avusturya Kültür Ofisi	Avusturya (AB Ülkesi)	İşbirliği
5) <i>Istituto Italiano di Cultura</i>	İtalya (AB Ülkesi)	İşbirliği
6) <i>Consulat General de France</i>	Fransa (AB Ülkesi)	İşbirliği
7) <i>Institut Français</i>	Fransa (AB Ülkesi)	İşbirliği
8) Polonya Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu	Polonya (AB Ülkesi)	İşbirliği
9) <i>Accion Cultural Española</i>	İspanya (AB Ülkesi)	İşbirliği
10) <i>Cziffra György Fesztival</i>	Macaristan (AB Ülkesi)	İşbirliği
11) Liszt Enstitüsü Macar Kültür Merkezi-İstanbul	Macaristan (AB Ülkesi)	İşbirliği
12) <i>ArtIsrael</i>	İsrail	İşbirliği
13) Tiktok	Çin	Eğitim destek fonu
14) Google	Amerika	Eğitim destek fonu
15) Zurich Sigorta	İsviçre	Eğitim destek fonu

Tablo 1’e bakıldığı zaman, katkı yapan 15 yabancı kuruluştan 11’i AB üyesi ülkelerle bağlantılıdır. Bu durum, ağdaki Avrupa Birliği merkezine işaret etmektedir. 2022 yılında 50. İstanbul Müzik Festivali’nde yer alan yabancı orkestralar ve topluluklar da göstergeler arasındadır. Tablo 2’de festivalde yer alan yabancı orkestra ve topluluklar şu şekildedir:

Tablo 2 (İKSV, 2022). 50. İstanbul Müzik Festivali’nde yer alan yabancı orkestralar ve topluluklar (İKSV, 2022)

Orkestra/Topluluk	Ülke
1) <i>Deutsches Symphonie-Orchester Berlin</i>	Almanya (AB Ülkesi)
2) <i>Amsterdam Sinfonieta</i>	Hollanda (AB Ülkesi)
3) <i>Il Pomo D’oro</i>	İtalya (AB Ülkesi)
4) <i>Musica Sequenza</i>	Almanya (AB Ülkesi)
5) <i>Kıran Azmeh City Band</i>	Amerika
6) <i>Duo Aliada</i>	Avusturya (AB Ülkesi)
7) <i>Jamd Trio</i>	İsrail
8) <i>More Nostrum</i>	Fransa (AB Ülkesi)-İsviçre

51. İstanbul Müzik Festivali'nin broşüründeki verilere göre ise 2023 yılında festivalde yer alan yabancı orkestra ve topluluklar, Tablo 3'teki gibidir⁹:

Tablo 3: 51. İstanbul Müzik Festivali'nde yer alan yabancı orkestralar ve topluluklar (İKSV, 2023)¹⁰

Orkestra/Topluluk	Ülke
1) Münih Oda Orkestrası	Almanya (AB Ülkesi)
2) Hollanda Kraliyet <i>Concertgebouw</i> Oda Orkestrası	Hollanda (AB Ülkesi)
3) <i>Mutter's Virtuosi</i> Yaylı Orkestrası	Almanya (AB Ülkesi)
4) Salzburg Mozarteum Orkestrası	Avusturya (AB Ülkesi)
5) Fransız Rüzgarları	Fransa (AB Ülkesi)
6) <i>Brooklyn Rider</i>	Amerika
7) <i>Spectrum</i> Saksafon Dörtlüsü	Avusturya (AB Ülkesi)
8) <i>The Sarkozy Trio</i>	Macaristan (AB Ülkesi)
9) <i>Le Petite Malumaluga</i>	İspanya (AB Ülkesi)

Festivalde yer alan yabancı topluluk ve orkestralar değerlendirildiği zaman, tıpkı sponsorlarda olduğu gibi, burada da ağdaki Avrupa Birliği merkezinin büyüklüğü ile uyuşan bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel materyalizme göre her şeyi şekillendiren bu üretim ilişkisi, Batı Müziği yoğunluklu müzik hamiliğini var eden olgulardan bir tanesidir. Bu bakış açısına göre, karar vericiler, üretim ilişkilerinin var ettiği dünyanın sınırları içerisinde kendilerini bulurlar. İKSV Müzik Festivali'ni var eden unsurların çoğu bu dünyanın ürünleri olarak değerlendirilir. Festivaldeki müzik yapısının büyük oranda 12 ses eşit tempereman¹¹ etkisinde olması da, Eczacıbaşı'nın bu ses dünyası bağlamında eğitim alan gençlere burs vermesi de, üretim ilişkilerinin yarattığı çerçevenin bir yansıması olarak yorumlanır. Klasik Batı Müziği'nin anavatanı olan Avrupa ülkeleri (Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda vb.), üretim ilişkilerinin başat aktörleri oldukları için fikri ve estetik dünya da bu kaynaklardan etkilenir. Ayrıca, Borusan İstanbul Filarmoni ve Tekfen Filarmoni gibi diğer

⁹ 51. İstanbul Müzik Festivali broşüründe Türkçe çevirisi yapılan topluluk isimleri Türkçe olarak yazılmışlardır.

¹⁰ Broşürler için: <https://muzik.iksv.org/tr/arsiv/e-kataloglar>

¹¹ Eşit tempereman, bir sekizli aralığın 12 eşit parçaya bölündüğü sistemin adıdır. Klasik Batı Müziği'nin temelini oluşturan bu yapıda sesler sıkıştırılarak sabitlenir. Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği, eşit aralıklı olmayan seslerden meydana gelmektedir. Bu da makamsal bir yapıya işaret eder. 20. Yüzyılda makamsal müziği de batı müziği gibi sistematik hale getirmek isteyenler, Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği'nin 24 eşit olmayan aralıktan oluştuğunu öne sürerler. Bu tip bir sayısal sabitlemeye hala karşı çıkanlar vardır. Buna ilişkin yapılan teknik bir tartışma için bkz: Tura, Y. (2017). *Arel-Ezgi Sistemi Türk Musikisi Sistemi Midir?* Tura, Y. İçinde, *Türk Musikisinin Mes'eleleri*, İz Yayıncılık.

özel orkestraların da İKSV kapsamında konser vermeleri, kuruluşların üretim ilişkileri bağlamında Klasik Batı Müziği alanında ortaklaşmalarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

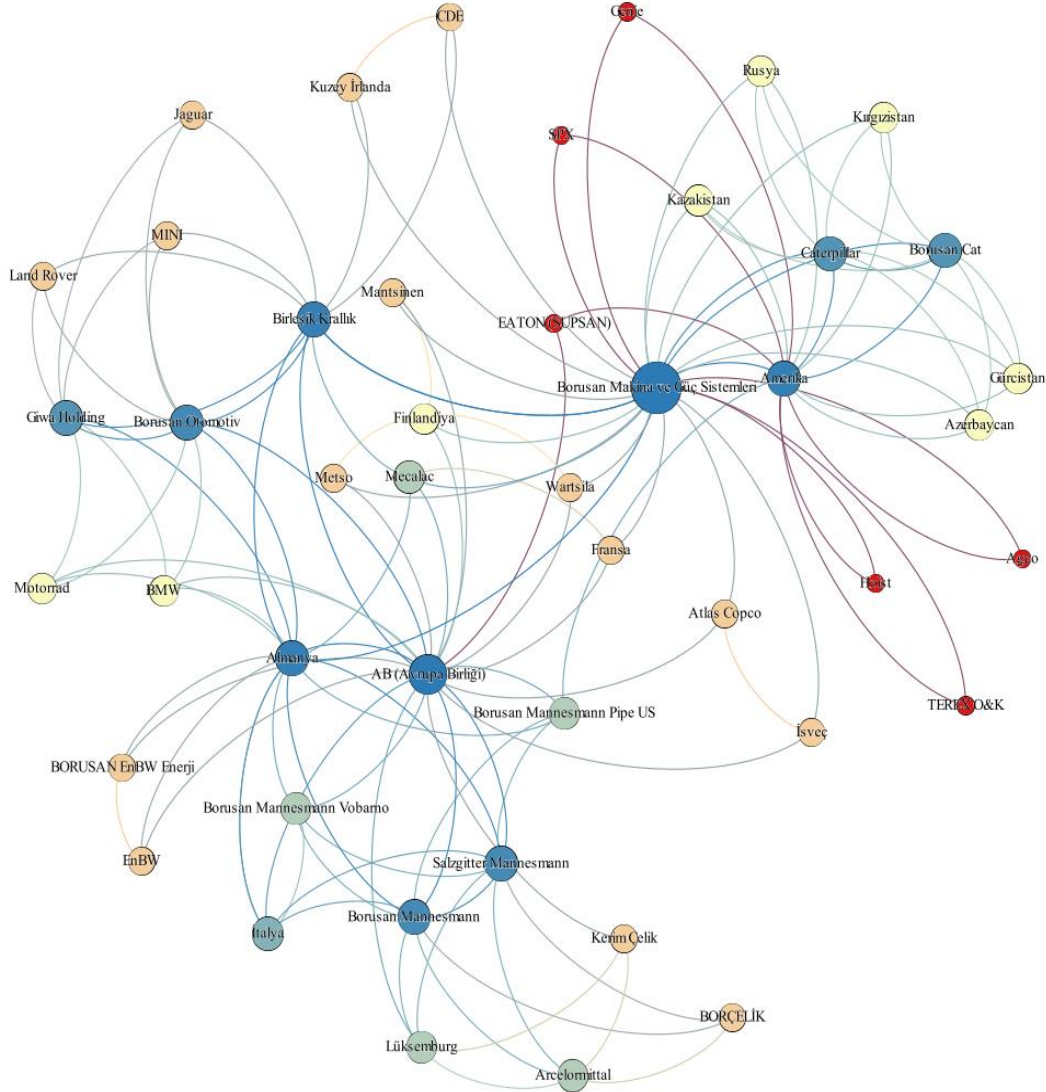
3.2. Borusan

Temelleri, 1944 yılında Ahmet Kocabıyık ve oğlu Asım Kocabıyık tarafından İstikbal Ticaret şirketiyle atılan, 1972 yılında ise tüm şirketlerini holding çatısı altında toplayan Borusan Holding, çelik, distribütörlük, enerji ve lojistik alanlarında faaliyet gösteren köklü bir kuruluştur. Borusan Holding'in, Borusan Sanat adı altında yürüttüğü faaliyetleri, müzik alanındaki dikkat çekici hamilerden olmasına yol açar. 1999 yılında Gürer Aykal öncülüğünde kurulan Borusan İstanbul Filarmoni Orkestrası (BİFO), her hafta düzenli olarak verdiği konserlerle en etkili özel orkestralardan birisi haline gelmiştir. Klasik Batı Müziği'nin ana kaynaklarından biri olan Avusturya-Almanya repertuarına olan hakimiyeti, Daniel Hope ve Vadim Repin ile Avrupa turnesine çıkması, 2014 yılında, BBC Proms kapsamında Londra'daki *Royal Albert Hall*'de Sascha Goetzel yönetiminde konser vermesi, uluslararası bir etkisi olduğunu kanıtlayan verilerdir (Borusan, 2022a)

2005 yılında kurulan Borusan Quartet topluluğunun alandaki etkisi de oldukça fazladır. İsviçre'deki Maggini Vakfı ile işbirliği sonucunda özel üretimli çalgılarla müzik yapma olanaklarına sahip olmaları, uluslararası müzik bağlarının kuvvetli olduğunu gösterir. *New York Carnegie Hall*'de 2010 ICMEC Uluslararası Oda Müziği Topluluğu Yarışması'nda kazandıkları birincilik, Klasik Batı Müziği alanındaki teknik ve estetik uzmanlıklarına ilişkin hakimiyetlerinin göstergelerinden birisidir. Uluslararası bir yarışmada icralarının kabul görmesi ve takdir edilmeleri söz konusudur. (Borusan, 2022d)

2010 yılında Beyoğlu'nda hizmet vermeye başlayan Borusan Müzik Evi ise müzik hamiliğinin mekânsal bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 2014'te Borusan Sanat'ın merkezi haline gelen Borusan Müzik Evi'nin, klasik müziğin çağdaş formlarını destekleme bağlamında büyük katkılar yaptığı ifade edilmektedir. 2013 yılından beri hizmet vermekte olan Borusan Klasik internet radyosu ise, konserlerini canlı yayınlayarak dinler kitle ile bağlarını kuvvetlendirmeyi hedefler. 2023 yılında yayına başlayan borusansanat.tv de konser kayıtlarını yayınlamaktadır. 2002 yılında kurulan Borusan Çocuk Korosu ve 2005 yılından bu yana Klasik Batı Müziği alanında verilen burslar, çocuk ve gençlere yönelik Borusan Sanat desteğinin göstergeleridir (Borusan, 2022c, 2022b; Borusan Sanat, 2022).

Borusan Holding'in müzik hamiliğini tarihsel materyalist bir gözle okumak için yeniden üretim ilişkileriyle bağlantılı bir analiz yapılması gerekecektir. Yabancı ülkelerle bağlı ortaklıklar ve iş birliğinin ilişki ağı Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. Borusan'ın kuruluş, üretim veya ortaklık bağlamında yurtdışındaki bölgelerle olan ilişki ağı

Derece merkeziliğinin yüksek olduğu merkezler; Borusan Makine ve Araç Sistemleri, Avrupa Birliği, Amerika, Almanya, Birleşik Krallık, *Borusan Mannesmann*, *Salzgitter Mannesmann*, *Giwa Holding*, *Borusan Otomotiv*, *Caterpillar* ve *Borusan Cat* olarak sayılabilir. İlk 5 merkez ise sırasıyla: Borusan Makine ve Güç Sistemleri, Avrupa Birliği, Almanya, Amerika ve Birleşik Krallık şeklindedir.

Borusan Makine ve Araç Sistemleri'nin yoğun ilişkisi Borusan'ın internet sitesindeki “Yabancı Ortaklarımız ve İş Ortaklarımız” sayfasındaki verilen bilgilere göre elde edilmiştir. Şirketin, Amerika, Fransa, Almanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Finlandiya ile işbirliği yaptığı ortaklıklar üzerinden ilişkisi bulunmaktadır. Buradaki Avrupa ülkelerinin varlığı da Avrupa Birliği ile ilişkiyi otomatik olarak artırır.

Borusan Mannesmann'ın, Avrupa'nın önde gelen Almanya merkezli çelik boru üreticisi *Salzgitter Mannesman* ile ortaklığı, hem Almanya hem de AB ile ilişkiselliği arttıran faktörlerdir. *Borusan Mannesmann Pipe US* şirketi de, Amerika ile olan ilişkiselliğin artış sebebidir. Borusan EnBW Enerji ise Almanya merkezli EnBW ile ortaklık kurulması sebebiyle yeniden Almanya ve AB ilişkiselliğine işaret eder. *Caterpillar* ve Borusan ortaklığını temsil eden *Borusan Cat*, Kazakistan, Rusya, Kırgızistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki üretim tesisleri ile Amerika'nın bu bölgelerle ilişkiselliğini artırır.

Almanya merkezli Giwa Holding ve Türkiye merkezli Borusan Otomotiv ortaklığı ise, ilişki ağında kendine has bir alan yaratır. Bu alanın, derece merkeziliği yüksek olan Almanya ve Birleşik Krallık ile doğrudan bağlantısı vardır. Bunun sebebi, Borusan Otomotiv'in Birleşik Krallık merkezli MINI, Jaguar, Land Rover ve Almanya merkezli BMW ve Motorrad araçlarının Türkiye distribütörlüğünü yapıyor olmasıdır. Almanya faktörü, AB ilişkiselliğini yeniden arttıran bir sebep haline gelir. Tam bu noktada niteliksel verilerin yorumlanması gereken bir süreç başlar. Ağın buradaki ilişkiselliği ile örtüşen nitel veriler önemli ipucular barındırır.

BİFO'nun 2010-2018 yılları arasındaki yurtdışı turneleri incelendiği zaman, üretim ilişkisi ağının bir yansımasını görmek mümkündür. Yurtdışı turneleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4 (Borusan Sanat, 2023). BİFO'nun 2010-2018 yılları arasındaki yurtdışı turneleri

Konser	Tarih	Konum
1- BİFO Salzburg Festivali'nde	25 Temmuz 2010	Avusturya (AB ülkesi): Felsenreitschule, Salzburg
2- BİFO BBC PROMS'da	29 Temmuz 2014	Birleşik Krallık: Royal Albert Hall, Londra
3- BİFO 2016 Avrupa Turnesi	12 Şubat 2016	Avusturya (AB ülkesi): Wiener Konzerthaus, Viyana
4- BİFO 2016 Avrupa Turnesi	14 Şubat 2016	Almanya (AB Ülkesi): Graf Zeppelin Haus, Friedrichshafen
5- BİFO 2016 Avrupa Turnesi	17 Şubat 2016	Almanya (AB ülkesi): Alte Oper, Frankfurt

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.05.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 15-44

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1239637>

6-	BİFO 2016 Avrupa Turnesi	18 Şubat 2016	Almanya (AB ülkesi): Meistersinger halle, Nürnberg
7-	BİFO Hong Kong Konseri I	15 Şubat 2017	Hong Kong: Hong Kong Cultural Centre
8-	BİFO Hong Kong Konseri II	16 Şubat 2017	Hong Kong: Hong Kong Cultural Centre
9-	BİFO 2017 Avrupa Turnesi	20 Ekim 2017	Almanya (AB ülkesi): Philharmonie Essen, Essen
10-	BİFO 2017 Avrupa Turnesi	21 Ekim 2017	Slovenya (AB ülkesi): Cankargev Dom, Ljubljana
11-	BİFO 2017 Avrupa Turnesi	23 Ekim 2017	Avusturya (AB ülkesi): Wiener Musikverein, Viyana
12-	BİFO 2017 Avrupa Turnesi	25 Ekim 2017	İsviçre ¹² Tonhalle Maag Haal, Zürih
13-	BİFO 2018 Avrupa Turnesi	5 Aralık 2018	Almanya (AB ülkesi): Kultur-und Kongresszentrum Liederhalle, Beethoven-Saal, Stuttgart
14-	BİFO 2018 Avrupa Turnesi	7 Aralık 2018	Almanya (AB ülkesi): Graf-Zeppelin Haus, Friedrichshafen
15-	BİFO 2018 Avrupa Turnesi	9 Aralık 2018	Hollanda (AB ülkesi): Het Concertgebouw, Amsterdam
16-	BİFO 2018 Avrupa Turnesi	10 Aralık 2018	Almanya (AB ülkesi): Eurogress Aachen, Aachen
17-	BİFO 2018 Avrupa Turnesi	13 Aralık 2018	Fransa (AB ülkesi): Theatre Des Champs Elysees, Paris

Yukarıdaki tabloda 17 turne konserinin 13 tanesi AB sınırları içerisindeki ülkelerde - Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda ve Slovenya’da- gerçekleşmiştir. 2 adet konser Hong Kong’da, birer konser ise İsviçre ve Birleşik Krallık’ta verilmiştir. Bu konserlerde, Klasik Batı Müziği geleneği içerisinde kabul gören eserlere ağırlık verilmekle birlikte, Klasik Batı Müziği alanında konumlanan Türk bestecilerin eserleri de seslendirilmiştir. Turnelerin orkestra şefi Avusturyalı Sascha Goetzel’in, Klasik Batı Müziği’nin Avusturya-Almanya geleneğine mensup bir isim olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bu durum da ilişki ağındaki AB merkezinin büyüklüğü ile uyumaktadır.

Tablonun ikinci sırasındaki Birleşik Krallık turnesi ayrıca analiz edilmesi gereken bir süreçtir. Dünyanın en önemli klasik müzik festivalleri arasında gösterilen BBC Proms’a ilk davet

¹² İsviçre, Avrupa Birliği üyesi olmamasına rağmen, AB sınırları içerisinde serbest dolaşıma imkân sağlayan Schengen bölgesine dahildir. Avrupa kültürünün ve ekonomisinin bir parçası olmasına rağmen resmi üyeliği olmadığı için “AB ülkesi” olarak belirtilmemiştir.

edilen Türk orkestrası BİFO'nun konseri, BBC Radyo 3'den ve BBC 4 televizyon kanalından yayınlanmıştır. Londra'daki Albert Long Hall'de gerçekleşen 29 Temmuz 2014 tarihli bu konserin hemen ardından, 22 Ağustos 2014'te Borusan'ın, Jaguar Land Rover grubu ile distribütörlük anlaşması imzaladığı duyurulmuştur (Hürriyet,2014). Kültür-sanat faaliyeti ve ticari işbirliğinin coğrafya ve zaman bağlamında yakınlıkları ve paralellikleri söz konusudur. Jaguar ve Land Rover markalarının kariyer sitelerinde yer alan ifadelerde, markanın İngiliz kimliğine atf yapan cümleleri, kültür ve coğrafyaya dair ipuçları barındırır: “Uluslararası bir marka olmaktan gurur duyuyoruz. Ancak kalbimiz ve ruhumuz, İngiliz işçiliği, mühendisliği ve kalitesi ile sembolize edilen Birleşik Krallık'ta kök salmaya devam ediyor” (Jaguar & Land Rover, 2022). Birleşik Krallık'ın ilişki ağında ilk 5 sırada olması da bütün bu veriler ile paralellik gösterir.¹³

BİFO'nun prova mekanını da tarihsel materyalist bir bakışla yorumladığımız zaman, Borusan Otomotiv ve Giwa Holding ortaklığının etkisini görmek mümkündür. BMW, MINI, BMW Motorrad markalarının yetkili satış ve servis noktası olan Oto İstinye, BİFO'nun ana prova mekânı olarak da hizmet vermektedir (Borusan Oto, 2022). Üretim ilişkisi, orkestra ve müzik bağlantısının, mekânsal anlamda böylesine somutlaştığı başka bir örneğe kolay kolay rastlamak mümkün değildir.

3.3. Tekfen

Feyyaz Berker, Nihat Gökyiğit ve Necati Akçağlılar'ın 1956 yılında temellerini attıkları Tekfen, 1971 yılında Tekfen Holding A. Ş. olarak tek çatı altında toplanan, inşaat, tarımsal sanayi, emlak geliştirme vb. alanlarda faaliyet gösteren köklü bir kuruluştur. Kurucu şef Saim Akçıl ve Tekfen Holding Kurucu ve Onursal Başkanı Ali Nihat Gökyiğit'in desteğiyle 1991 yılında Karadeniz Oda Orkestrası adıyla kurulan, daha sonra Tekfen Filarmoni olarak yoluna devam eden orkestra, Tekfen'in müzik hamiliğinin bir göstergesidir.

Tekfen Filarmoni'yi geleneksel (Avrupa merkezli) Klasik Batı Müziği orkestrası tanımından ayıran birtakım unsurlar vardır. Bunun ilk göze çarpan göstergesi, orkestranın internet sitesindeki ifadelerde görülür. Burada kullanılan ifadeler, müziksel kimliğe dair önemli kodlar barındırdığından dolayı, alıntı doğrudan yapılmıştır:

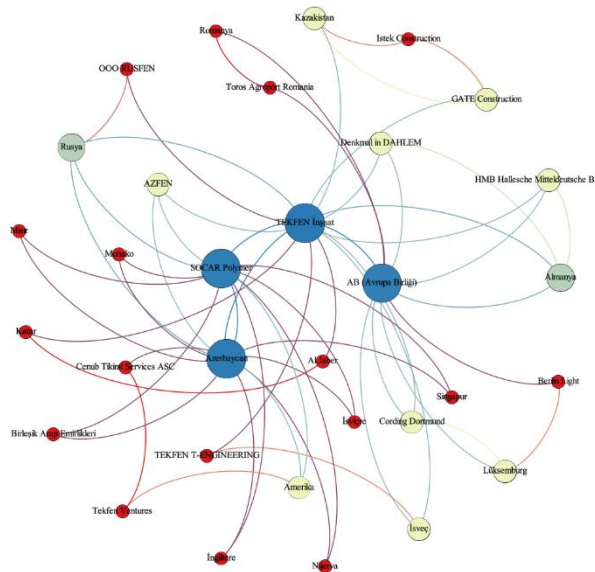
¹³ 15-16 Şubat 2017 tarihlerinde Hong Kong'da verilen konserler de ağıdaki Birleşik Krallık merkeziyle alakalı analizlerin yapılmasına sebep olabilir. Hong Kong'un Birleşik Krallık geçmişi dikkat çekicidir. Hong Kong, 156 yıllık Birleşik Krallık hakimiyeti sonrasında, 1 Temmuz 1997'de özerklik statüsünü koruma şartıyla Çin'e devredilen bir bölgedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı 2021 yılında, Çin yönetimini Çin-İngiliz ortak bildirgesine uymadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Dominic Raab, Londra hükümetinin Hong Kong'lu vatandaşlara destek vermeye devam edeceğine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur (Congar,2021).

Öncelikle Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin müzisyenlerinden oluşan orkestra, zamanla Hazar ve Akdeniz ülke müzisyenlerini de bünyesine katarak “Üç Denizin Sesi” adıyla 23 ülkenin bayrağını dalgalandıran çokuluslu ve kültürlerarası bir yapıya kavuştu. Bu genişleme ile Tekfen ailesine katılan Tekfen Filarmoni, nam-ı diğer “Üç Denizin Sesi”, 30 yıla yakın bir süredir Türkiye’nin sayılı özel orkestralarından biri olarak Türkiye’nin kültür sanat hayatına katkı yapıyor. Tekfen Filarmoni, kuruluşundan bu yana, bir senfonik orkestranın klasik repertuarına ek olarak, temsil ettiği coğrafyanın müziğini ve kendine özgü çalgılarını da sanatsal çizgisinin doğal bir parçası olarak kabul etti (Tekfen Filarmoni, 2022).

Orkestranın kendini tanımlarken çizdiği çerçeve, Klasik Batı Müziği’nin geleneksel ve otantik yapısından farklılaşan unsurlar barındırır. Ana yapının korunması ile beraber, coğrafya ve yerel çalgıların da yapıya eklenmesine ilişkin ifadeler, bunu kanıtlayan verilerdir:

Saim Akçıl yönetiminde yurt içi ve yurt dışı temsillerinde ud, ney ve kanun başta olmak üzere Türkiye’den bağlama, kaval, kemençe ve tulum; Azerbaycan’dan kemança; Gürcistan’dan salamuri; Kazakistan’dan kılkobuz; Kırgızistan’dan komuz; Rusya’dan domra; Özbekistan’dan çang; Ukrayna’dan bandura ve Yunanistan’dan buzuki gibi otantik çalgılara ve onlar için yazılmış eserlere yer veren Tekfen Filarmoni, bu coğrafyaların müzikal mirasına sahip çıkmayı görev edindi” (Tekfen Filarmoni, 2022).

Tarihsel Materyalizm ile yapılacak bir analizde “Klasik Batı Müziği yapısına eklenen yerellik ve coğrafya” tercihinin, üretim ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Eser-besteci seçkisi, orkestra şefi, yerel çalgıların kullanımı vb. bütün unsurlar bu bağlamda değerlendirilmiştir. Tarihsel materyalist bir irdeleme için, Tekfen Holding’in Türkiye dışındaki bölgelerle bağlı ortaklıkları ve işbirliklerinin ilişki ağına bakmak yardımcı olabilir. Söz konusu ilişki ağı Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3. Tekfen’in kuruluş, üretim veya ortaklık bağlamında yurtdışındaki bölgelerle olan ilişki ağı

Derece merkeziliği yüksek olan 5 merkez sırasıyla; TEKFEN İnşaat, Azerbaycan, *SOCAR Polymer*, Avrupa Birliği ve Almanya & Rusya olarak saptanmıştır (derece merkezilikleri aynı oranda olan Almanya & Rusya tek sayılmıştır). Tekfen -birçok büyük şirkette olduğu gibi- farklı sektörlerdeki iştirakleri ile faaliyet gösteren bir kuruluştur.¹⁴ Satış gelirlerinin dağılımına bakıldığı zaman, Mühendislik ve Taahhüt Grubu'nun 2021'deki gelirlerin yüzde 50,5'ine sahip olduğu görülür (Tekfen, 2022b). Tekfen İnşaat'ın bu grup çatısı altındaki projelerle yoğun bir bağı olduğu için, holdingin önemli bir merkezi olduğu söylenebilir. Tekfen İnşaat'ın, yurtdışındaki ilişkisellikleri tespit etme hususunda en elverişli merkez olduğu görülmüştür. Mühendislik ve Taahhüt Grubu altında faaliyet gösteren Tekfen İnşaat'ın, *Engineering News Records* tarafından “dünyanın en büyük uluslararası 250 mütteahhidi” arasında gösterilmesi, bu uluslararası ilişkiselliğin göstergelerinden biridir (Tekfen, 2022d). Bütün bu verilerden yola çıkılacak olursa, Tekfen İnşaat'ın yurtdışındaki bağlı ortaklıklar ve işbirlikleri bağlamında, ilişki ağında sahip olduğu merkeziliğin bir sürpriz olmadığı söylenebilir. Almanya ve Avrupa Birliği ilişkiselliğine sebep olan faktörler, inşaat projelerine hizmet veren Almanya'daki *HMB Hallesche Mitteldeutsche Bau-AG* ile işbirliği ve Berlin'in yüksek gelir seviyesine sahip prestijli semti Dahlem'deki iki adet tarihi binanın yenilenmesini içeren projeye dahil olmasıdır (Tekfen, 2022e).

1996 yılında Azerbaycan'ın devlet petrol şirketi *SOCAR* ve Tekfen İnşaat'ın ortaklığında kurulan Azfen, Azerbaycan'ın ilişkiselliğini arttıran dikkat çekici bir faktör olarak karşımıza çıkar. *SOCAR*'ın, İsviçre, Amerika, Dubai, Singapur, Birleşik Krallık, Mısır, Türkiye, Nijerya, Monako ve Rusya'da ticari ofislerinin bulunduğunu belirtmesi, yine Azerbaycan'ın derece merkeziliğinin artışına sebep olur (Socar, 2022).

Tekfen'in üretim ilişkileri üzerinden Türki cumhuriyetler ile arasındaki bağa yaptığı vurgu, ayrıca dikkat çeken bir noktadır. 2014 Yılı Faaliyet Raporu'nda, 1997 yılında Özbekistan Hafif Sanayi Bakanlığı ile ortak kurdukları Papfen¹⁵ pamuk ipliği fabrikasına değinen Tekfen, Özbekistan'ın örnek bir sanayi kuruluşuna kavuştuğunu ifade eder (Tekfen, 2014).

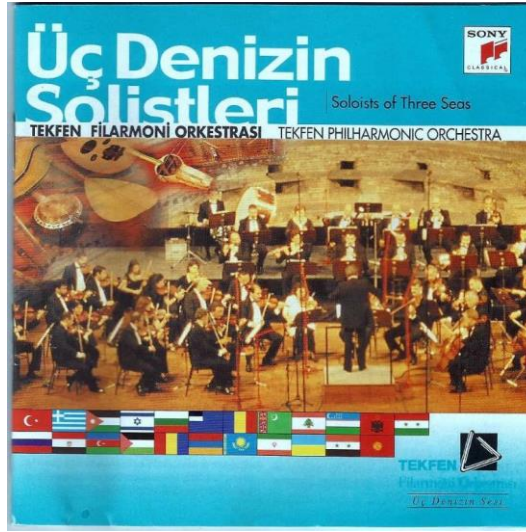
Tekfen İnşaat'ın Azerbaycan'da hayata geçirdiği ve gelecekte bitirmeyi taahhüt ettiği projeler de Türki cumhuriyetler ile ilişkiselliğinin göstergeleri arasındadır. 2015 yılında açılışı yapılan Bakü Olimpiyat Stadı'nın inşası, büyük çaplı projelerinden bir tanesidir. 2021 yılı Faaliyet Raporu'nda ise Azerbaycan Vergi Bakanlığı'nın yeni yönetim binasına ait görsellere yer veren Tekfen, 29 Mayıs 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla binanın açılışının

¹⁴ Bütün grup şirketleri için bkz: <https://www.tekfen.com.tr/tekfen-grup-sirketleri-2-4>

¹⁵ 2015 yılı faaliyet raporundan itibaren Papfen'e ilişkin bir bilgiye rastlanmadığı için, şirket ilişki ağına konulmamıştır.

yapıldığı bilgisini paylaşır. 2022 yılının Dokuz Aylık Ara Dönemine Ait Faaliyet Raporu'nda da, Azerbaycan Merkez Bankası Yönetim Binası'nın tahmini bitiş tarihi 22.09.2024 olarak belirtilmiştir (Tekfen, 2021: ss.29-31, 2022: s.7).

Bu veriler ışığında, Şekil 4'de gösterilen Tekfen Filarmoni Orkestrası'nın 2003 yılında çıkarttığı "Üç Denizin Solistleri" albümü (Tekfen Filarmoni,2023) inceleme nesnesi haline gelmektedir.

Şekil 4. Tekfen Filarmoni Orkestrası'nın "Üç Denizin Solistleri" başlıklı albümü

"Üç Denizin Solistleri" albümünde yerel çalgılar (kemança, bağlama, kılkobuz, ut) sol üstte yer almaktadır. Saim Akçıl yönetimindeki Tekfen Filarmoni Orkestrası ise merkezdedir. Üç Deniz (Karadeniz, Akdeniz ve Hazar) ülkelerinin bayrakları ise ardı ardına sıralanmıştır. Albümde yer alan solistler, ülkeleri ve çalgıları ise Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5 (Tekfen Filarmoni,2023). "Üç Denizin Solistleri" albümünde yer alan solistlerin çalgıları ve ülkeleri

Solist	Çalgı	Ülke
1) Arif Sağ	Bağlama	Türkiye
2) Adalet Vezirov	Kemança	Azerbaycan
3) Juan Karajoli	Ud	Suriye
4) Ercan Irmak	Ney	Türkiye
5) Inna Akulmına	Dombra	Rusya
6) Raushan Mussakhojayeve	Kılkobuz	Kazakistan
7) Konstantion Novitsky	Bandura	Rusya
8) Şakir Hudayberdiyev	Çeng	Özbekistan
9) Theodosii Spassov	Kaval	Bulgaristan

Tekfen'in internet sitesindeki "Tarihçe" kısmında, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Türki cumhuriyetlerin bakir bir pazar olarak ortaya çıkması ve Tekfen'in bölge ülkeleri ile kurduğu yakın ilişki anlatılır. Petrol üretiminin yoğun olduğu Hazar bölgesindeki yakın ilişkilerin, bölgedeki iş hacmini arttırdığından bahsedilmektedir (Tekfen, 2022c). Tekfen'in kendini tanımlarken kullandığı bu ifadeler, "Üç Denizin Solistleri" albümünde müziksel bir somutlaşma haline girmiştir. "Hazar bölgesi", "Sovyetler Birliği" ve "Türki cumhuriyetler" vurgularının davet edilen solistlerin kimlikleri ile uyduğu görülmektedir. 9 solistin 5'i¹⁶ tasvir edilen coğrafi bölgelerden gelmektedir ve çalgıları da yerel kimliği yansıttığı için temsil güçleri artmaktadır.

6 Nisan 2006'daki Brüksel konserinin canlı kaydı olarak. 2007 yılında çıkan "Üç Denizin Sesi-Live in Brussels" de Türki cumhuriyetlerin etkisinin hissedildiği bir diğer albüm olarak dikkat çekmektedir. Bu konserde çalan solistler, çalgıları ve eserlerine yer verilen besteciler Tablo 6'da ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 6 (Tekfen Filarmoni Orkestrası, 2006). "Üç Denizin Sesi-Live in Brussels" albümünde yer alan solistlerin çalgıları ve ülkeleri

Solist	Çalgı	Ülke
1) Naima Igasheva	Çeng	Özbekistan
2) Şefika Eyyazova	Kemança	Azerbaycan
3) Ercan Irmak	Ney	Türkiye
4) Yurdal Tokcan	Ud	Türkiye
5) Göksel Baktagir	Kanun	Türkiye
6) İlyas Mirzayev	Piyano	Azerbaycan

Tablo 7(Tekfen Filarmoni Orkestrası, 2006). "Üç Denizin Sesi-Live in Brussels" albümünde yer alan besteciler ve ülkeleri

Besteci	Ülke
1) Nevit Kodallı	Türkiye
2) Avaz Mansurov	Azerbaycan
3) Haji Khanmammadov	Azerbaycan
4) Hasan Rzayev	Azerbaycan
5) İlyas Mirzaev	Azerbaycan
6) Ulvi Cemal Erkin	Türkiye
7) Adel Gerai Memmedbeyli	Azerbaycan
8) Kara Karayev	Azerbaycan
9) Göksel Baktagir	Türkiye

¹⁶ Adalet Vezirov (Azerbaycan-Kemança), Inna Akulınina (Rusya-Domra), Raushan Mussakhojayeva (Kazakistan-Kalkobuz), Konstantion Novitsky (Rusya-Bandura), Şakir Hudayberdiyev (Özbekistan-Çeng)

Tarihsel materyalist bakış açısı yukarıdaki tablolarda ortaya konan durumu, “Tekfen’in ilişki ağındaki Azerbaycan merkezinin müziksel somutlaşması” olarak tanımlayacaktır. Konser mekanının Belçika-Brüksel’de olması da yine ilişki ağındaki Avrupa Birliği merkezi ile ilişkilendirilebilir.

Tekfen’in vurguladığı “Türki Cumhuriyetler” ve “Hazar bölgesi” olgularının Tekfen Filarmoni’nin şu anki daimî şefi Özbek Aziz Shokhakimov’un söylemleri ile kesiştiği noktalar vardır. Shokhakimov, Özbeklerin ve Türklerin birbirine çok yakın olduklarını bu sebeple Tekfen Filarmoni ile çalışmanın onu evinde hissettirdiğini ifade etmektedir. Buna ek olarak Avrupa’daki orkestralar ile Türkiye’deki orkestralar arasında geleneksel farkların olduğunu, Tekfen Filarmoni’nin Sovyet ekolü ve Avrupa ekolüne mensup müzisyenlerden oluştuğunu da ayrıca eklemektedir (Hürriyet,2021). Azerbaycan, Avrupa Birliği ve Rusya’nın ağda ilk 5 merkezin içinde olduğu göz önüne alınırsa Shokhakimov’un bu analizlerinin Tekfen’in ilişki ağındaki manzara ile paralellikleri ortaya çıkmaktadır.¹⁷

Tekfen Filarmoni’nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin 100. Kuruluş yıldönümü vesilesiyle 2018 yılında Bakü’de verdiği konser, tarihsel materyalist bakış açısının diğer bir analiz nesnesi haline gelir. İlişki ağına bakıldığı zaman, Azerbaycan, Tekfen İnşaat ve Avrupa Birliği’nin derece merkeziliğiyle örtüşen bir durum söz konusudur. Konserin analizi şu şekilde yapılabilir:

- 1) Konserin konumu Bakü’deki Haydar Aliyev Kültür Merkezi’dir.
- 2) Konser programında, Azerbaycan Türkü Hacı Hanmemmedov’un Kemança Konçertosu, Türk Beşleri üyelerinden Ulvi Cemal Erkin’in Piyano Konçertosu ve Charles Gounod’un Faust Bale Müziği yer almaktadır.
- 3) Kemançayı çalan solist Azerbaycan devlet sanatçısı Mehri Arifkızı, piyanist ise Hüseyin Sermet’tir.
- 4) Orkestranın şefi Özbek Aziz Shokhakimov’dur.
- 5) İlişki ağındaki derece merkeziliklerinin müzik etkinliğinin yapısıyla kesiştiği noktalar; çalgı, solist ve eser seçkisine kadar yayılır. Klasik Batı Müziği’ni oluşturan müziksel iskelet, tampere sisteme göre üretilmiş çalgılardan oluşan orkestra ile temsil edilirken; konser teması, mekân, solistler, kemançe çalgısı ve orkestra şefi, Türk coğrafyasını devreye sokar.

¹⁷ Rusya’nın ve Azerbaycan’ın Sovyetler Birliği geçmişi gözden kaçmamalıdır.

6) 2015 yılından itibaren faaliyet raporlarında görülemediğinden dolayı Özbekistan'daki Papfen İplik Fabrikası ilişki ağına konulmamış olsa bile, gerek internet sitesindeki, gerekse 2014 Yılı faaliyet raporlarındaki veriler, Özbekistan ile Tekfen Holding'in bir bağı olduğunu gösterir. Bununla bağlantılı olarak, orkestranın daimî şefinin Özbek Aziz Shokhakimov olması, nitel verilere dayandırılarak analize eklemlenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Konser günü TRT Avaz'a demeç veren dönemin Tekfen İnşaat Genel Müdürü Levent Kafkaslı'nın ifadeleri de kurumsal bakış açısına ışık tutmaktadır: "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 100. Yılı çok önemli bir gün. Biz de çeyrek asırdır bu ülke topraklarında hizmet vermeye çalışıyoruz. Buradan hareket ederek bizim de bir katkımız olması gerektiğini düşündük" (TRT Avaz, 2018).

Tekfen Filarmoni, belli zamanlarda kendine has kimliğini temsil edecek arayışlara girerken, Klasik Batı Müziği'nin genel yapısından bir sapma eğilimi de göstermemektedir. Nitekim Tekfen Filarmoni'nin Klasik Batı Müziği'nin geleneksel kanonuna sadık birçok konseri ve albümü de oldukça etkili olmuştur. Orkestra 2019 yılından beri İKSV'nin açılış orkestrası görevini üstlenmektedir. Tekfen Vakfı'nın verdiği müzik bursları da bu bağlamda yorumlanabilir. Burs alan müzisyen profilleri üretim ilişkilerindeki Avrupa Birliği merkeziliğine işaret eder. *Hochschule für Musik Hanns Eisler Berlin*'den mezun olan fagot icracısı Seyfi Can Dağlar ve *Hochschule für Musik, Theater und Medien Hannover*'de eğitimini tamamlayan çellist Görkem Çiçek, Tekfen Vakfı'nın bursundan yararlanmış olan müzisyenlerdir (Tekfen, 2021). Ağ haritasındaki Almanya ve Avrupa Birliği öğeleriyle kesişen konservatuvarlar da, konumları bağlamında bir gösterge olarak kabul edilebilir. Kısacası, tarihsel materyalist bir okumada, ilişki ağındaki Azerbaycan ve Avrupa Birliği öğelerinin, üretim ilişkisi üzerinden müzik hamiliğini ve müziksel içeriği etkiledikleri yorumu yapılmıştır.

Sonuç

Tarihsel Materyalizm çerçevesinden ele alınan özel sektörün Klasik Batı Müziği hamiliği, üretim ilişkilerinden etkilenen bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Eczacıbaşı, Borusan ve Tekfen'in yabancı ortaklıklar ve işbirlikleri, kamuya açıkladıkları bilgiler üzerinden, Gephi programında ağ haline getirilmiş, derece merkezilikleri yüksek olan öğelerin müzik hamiliğine ve içeriğine yaptığı etki ortaya konmuştur. Ağdaki derece merkeziliklerinin değişken yapısı ve hata payı göz önüne alınarak, bu verilerin mutlaka nitel verilerle de desteklenerek yorumlanması söz konusudur. Nitel verilerin, ağdan elde edilen verilerle örtüştüğü ve Klasik Batı Müziği ya da Avrupa Sanat Müziği olarak tanımlanan müzik geleneğinin, ağdaki Avrupa Birliği merkeziliğine işaret ettiği belirlenmiştir. Bağlı ortaklıklar ve işbirliklerinin Avrupa Birliği ülkelerinde kesişmesi, Avrupa Birliği öğesinin her

holdingin ağında mutlaka ilk 5 sırada olmasına yol açmıştır. Genel yapı göz önüne alındığı zaman, Klasik Batı Müziği hamiliği yapan örneklemelerin, üretim ilişkileri bağlamında Avrupa Birliği merkeziliklerinin güçlü olduğu tespiti yapılabilir. Bu, incelenen bütün ağların ortak özelliğidir.

Avrupa Birliği'nin, ayrıca Avrupa ülkelerinin bağlı olduğu bir merkez olarak değerlendirilmesinin bilinçli bir sebebi vardır. Literatüre bakıldığı zaman ticari veriler değerlendirilirken, Avrupa Birliği çeşitli ülkelere meydana gelmiş büyük bir öge olarak görülür. Bu tip çalışmalarda, AB'nin Türkiye ile ekonomik ilişkilerinde oynadığı önemli rol her zaman belirtilir. Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü ile ticari ilişkilerini sürdürürken, aynı zamanda büyük bir ekonomi olan AB ile olan ticari ilişkilerini de kendi çıkarlarını dikkate alarak devam ettirmesi gerektiği ifade edilir (Mere & Masca, 2021). AB'nin ihracattaki payı, 2021 yılında 93 milyar dolar ile %41,3 olarak hesaplanmıştır. Ticaret Bakanlığı da AB'nin toplam ihracatta birinci sırada olduğunu resmi internet sitesinde belirtmektedir. 2022 yılındaki ithalat verileri de ilk 5 sıranın içinde Avrupa Birliği ülkeleri olduğunu göstermektedir. Ticaret Bakanlığı verilerine göre ithalat yapılan ilk beş ülke sırasıyla: Rusya, Çin, İsviçre, Almanya ve ABD olmuştur. 2021 verilerine göre, %31,5'lik pay ile Avrupa Birliği ithalatta da birinci sırada yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022b, 2022a). Ticari analizlerde, Avrupa ülkelerinin tek başlarına temsil edilmelerinden ziyade Avrupa Birliği çatısı altında toplanarak değerlendirilmeleri söz konusudur. Bu durum, bu çalışmanın yöntemine de yansıtılmıştır. Tarihsel materyalist bir değerlendirmede, Avrupa Birliği merkezinin, üretim ilişkileri üzerinden müzik hamiliğini ve müziksel içeriği etkilemesi, beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eczacıbaşı çatısı altında düzenlenen İKSV Müzik Festivali, Avrupa Birliği merkeziliğinin, kuruluşları bir araya getirdiği bir etkinlik olarak tespit edilmiştir. Bu festival kapsamında gerek BİFO'nun, gerekse Tekfen Filarmoni'nin konser vermesi söz konusudur. Tarihsel materyalist bir bakış açısı, bu durumun da üretim ilişkileri tarafından yaratılan bir olgu olduğu sonucuna varacaktır. Örneklem olarak seçilmiş bütün müzik hamiliği yapan kuruluşların ortak özelliği, ağlarında Avrupa Birliği'nin derece merkeziliğinin yüksek olmasıdır.

Tekfen Holding'in ağında derece merkeziliği yüksek olan Azerbaycan'ın, üretim ilişkileri bağlamında Tekfen Filarmoni'ye etki ettiği sonucuna varılmıştır. Klasik Batı Müziği'nin otantik yapısında olmayan yerel çalgıların konserde solo olarak kullanımı, üretim ilişkilerinin müziksel yapıya etkisi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim böyle bir yaklaşımı, eser seçkisi bağlamında, BİFO gibi Klasik Batı Müziği'nin sınırlarına çok sadık olan bir orkestra uygulasa, dinler kitlesinin yaşayacağı büyük sürprizi hayal etmek gerekir. Bu durum da üretim ilişkileriyle anlamlandırılacaktır.

Tarihsel Materyalizm, Borusan'ın ağındaki Almanya, Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık'ın yüksek derece merkeziliğini, Klasik Batı Müziği sınırlarına gösterilen yüksek sadakatın sebebi olarak yorumlar.

Tarihsel materyalizm bir düşünme şeklidir. Bu düşünme şekli, bireylerin şahsi arzularının, meraklarının, tutkularının, kısacası özgür iradeye bağlı olduğu iddia edilen olguların, aslında çevresel faktörlerin etkisi altında geliştiğini öne süren bir dünyaya işaret eder. “Böylesi bir dünyanın müzik hamiliğine ya da icrasına yansımaları nasıl olabilir?” sorusuna aranan cevap, bu tip bir çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Elbette ki müzik hamiliğine ve icrasına yönlendiren güdüler, yetişme tarzı, eğitim, bireysel deneyim vb. kültürlenme ve kültürleşme süreçlerine de bağlı olan karmaşık bir yola işaret eder. Bu bağlamda, müziğin problemlerini farklı açılardan analiz eden disiplinlerarası bilimsel çalışmaların alana yapacağı her katkı büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abel, M. (2018). Is Music a Language?: Adorno, Voloshinov and the Language Character of Music. *Historical Materialism*, 26(4), ss. 59-86. Erişim: https://brill.com/view/journals/hima/26/4/article-p59_3.xml
- Adorno, T. (2019). *Müzik Yazıları* (Çev. Şeyda Öztürk). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Akay, A. (2021). *Kapitalizm ve Pop Kültür*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ayas, G. (2015). *Müzik Sosyolojisi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Bastian M., Heymann S., Jacomy M. (2009). Gephi: An Open Source Software For Exploring And Manipulating Networks. *International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. Erişim: <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/13937>
- Borusan. (2022a). Borusan İstanbul Filarmoni Orkestrası. Erişim: <https://www.borusan.com/tr/kurumsal-sorumluluk/borusan-sanat/borusan-istanbul-filarmoni-orkestrasi>
- Borusan. (2022b). Borusan Klasik. Erişim: <https://www.borusan.com/tr/kurumsal-sorumluluk/borusan-sanat/borusan-klasik>
- Borusan. (2022c). Borusan Müzik Evi. Erişim: <https://www.borusan.com/tr/kurumsal-sorumluluk/borusan-sanat/borusan-muzik-evi>

- Borusan. (2022d). Borusan Quartet. Erişim: <https://www.borusan.com/tr/kurumsal-sorumluluk/borusan-sanat/borusan-quartet>
- Borusan Oto. (2022). Borusan Oto İstinye. Erişim: <https://www.borusanoto.com/hizmet-noktalarimiz/borusan-oto-istinye>
- Borusan Sanat. (2022). Tarihçe. Erişim: https://www.borusansanat.com/tr/borusan-sanat_MIPM/tarihce_YnRY/
- Borusan Sanat. (2023). Turneler. Erişim: https://www.borusansanat.com/tr/etkinlikler_95gY/bifo_9m59/turneler_MadN/
- Ceplair, L. (2008). The Base and Superstructure Debate in the Hollywood Communist Party. *Science & Society*, 72(3), 319-348. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/40405575>
- Congar, K. (2021, Mart 13). *İngiltere Dışişleri: Hong Kong'un seçim sistemini değiştiren Çin ikili anlaşmayı ihlal ediyor*. Euronews. Erişim: <https://tr.euronews.com/2021/03/13/ingiltere-d-sisleri-hong-kong-un-secim-sistemini-degistiren-cin-ikili-anlasmay-ihlal-ediyo>
- Dönmez, B. M. (2019). *Etnomüzikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dumenil, G., Löwy, M., & Renault, E. (2011). *Marxizmin 100 Kavramı* (Çev. Gözde Orhan). Yordam Kitap.
- Eczacıbaşı. (2021). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim: <https://www.eczacibasi.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/eczacibasi-yatirim-holding/yatirim-holding-finansal-bilgiler/yatirim-holding-faaliyet-raporlari>
- Eczacıbaşı. (2022a). Kilometre Taşları. Erişim: <https://www.eczacibasi.com.tr/tr/eczacibasi-toplulugu/kilometre-taslari>
- Eczacıbaşı. (2022b). Kuruluşlar ve Markalar. Erişim: <https://www.eczacibasi.com.tr/tr/markalar/yapi-urunleri>
- Eczacıbaşı. (2022c). Markalar. Erişim: <https://www.eczacibasituketim.com/markalar#>
- Feyzi, A. (2016). Türk Müzik Kültüründe Bir Patronaj Aracının Kökeni Üzerine İnceleme “Musikî Tahsil için Avrupa’ya Öğrenci Gönderme”. *Medeniyet Sanat*, 2(2), ss. 47-73.
- Golbeck, J. (2015). Chapter 21 - Analyzing networks. İçinde J. Golbeck (Ed.), *Introduction to Social Media Investigation* (ss. 221-235). Syngress. doi.org/10.1016/B978-0-12-801656-5.00021-4

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.05.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 15-44

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1239637>

Hürriyet. (2014). Jaguar'a Türkiye'de yeni distribütör. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/jaguara-turkiyede-yeni-distributor-27036063>

Hürriyet. (2021). Tekfen Filarmoni'den dansa davet. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/tekfen-filarmoniden-dansa-davet-41766721>

İKSV. (2022). 50. İstanbul Müzik Festivali Broşürü. Erişim: <https://muzik.iksv.org/tr/arsiv/e-kataloglar>

İKSV. (2023). 51. İstanbul Müzik Festivali Broşürü. Erişim: <https://muzik.iksv.org/tr/arsiv/e-kataloglar>

Jaguar & Land Rover. (2022). United Kingdom. Erişim: https://www.jaguarlandrovercareers.com/content/United-Kingdom/?locale=en_GB

Kösemen, B. (2012). Türkiye'deki Özel Sektörün Kültür ve Sanat Alanındaki Artan Görünürlüğü. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. Cilt: XXXIII, Sayı: II, ss.145-172. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/499/4506>

Lenin, V. İ. (2017). *Karl Marx ve Marksizm Üzerine* (Çev. Mazlum Beyhan). İstanbul: Yordam Kitap.

Mahir K., Danacıoğlu E. (2018). Elitler ve Kültürel Sermaye: Nejat F. Eczacıbaşı Örneği. *Sosyoloji Notları*, 2 (1), ss. 141-156. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosnot/issue/37831/407788>.

Marx, K. (1993). *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i* (Çev. Ahmet Acar). İstanbul: Yorum Yayınları.

Marx, K. (2013). "Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı"ya Önsöz. İçinde Karl Marx & Friedrich Engels (Ed.). *Felsefe İncelemeleri* (ss. 89-95). (Çev. Cem Eroğul). İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2021). *Kapital I. Cilt* (Çev. Mehmet Selik & Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (Çev. Tonguç Ok). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Marx, K., & Engels, F. (2022). *Komünist Manifesto* (Çev. Celal Üster & Nur Deriş). İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Mere, M., & Masca, M. (2021). Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Şangay İş Birliği Örgütü Ülkeleriyle Ticari İlişkinin Panel Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ampirik Analizi. *Ekev Academic Review*, 25(87), ss.471-490. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71551/1151408>

Mimaroğlu, İ. (2019). *Müzik Tarihi*. İstanbul: Varlık Yayınları.

- Mondelli, P. (2013). The Sociability of History in French Grand Opera: A Historical Materialist Perspective. *19th-Century Music*, 37(1), ss. 37-55. doi.org/10.1525/ncm.2013.37.1.37
- Plekhanov, G. (1940). *The Role Of The Individual In History*. New York: International Publishers.
- Plekhanov, G. (1974). *The Development of the Monist View of History*. Delhi: Progress Publishers.
- Şahin, L., & Öztürk, M. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(54), ss.3-29.
- Socar (2022, Aralık 21). About Us - Offices. Erişim: <https://www.socartrading.com/about-us/offices>
- Suslakov, B. I., & Yakovleva, L. A. (2017). *Felsefe El Kitabı*. (Çev. Serkan Mutlu). İstanbul: Yordam Kitap.
- Tekfen. (2014). 2014 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/faaliyet-raporlari-4-26>
- Tekfen. (2021). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/faaliyet-raporlari-4-26>
- Tekfen. (2022a). Dokuz Aylık Ara Döneme Ait Faaliyet Raporu. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/faaliyet-raporlari-4-26>
- Tekfen. (2022b). Sayılarla Tekfen. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/sayilarla-tekfen-1-1>
- Tekfen. (2022c). Tarihçe. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/tarihce-1-2>
- Tekfen. (2022d). Tekfen İnşaat, Dünyanın En Büyük Uluslararası 250 Müteahhidi Arasında! Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/tekfen-insaat-dunyanin-en-buyuk-uluslararasi-250-muteahhidi-arasinda-6-103>
- Tekfen. (2022e). Yatırım Grubu. Erişim: <https://www.tekfen.com.tr/yatirim-grubu-2-9>
- Tekfen Filarmoni. (2023). Diskografi. Erişim: <https://tekfenfilarmoni.com/diskografi>
- Tekfen Filarmoni. (2022). Orkestra Tarihçesi. Erişim: <https://www.tekfenfilarmoni.com/sayfalar/orkestra/orkestra-tarihcesi>
- Tekfen Filarmoni Orkestrası. (2006) , Akçıl, S., Kodallı, N., Mansurov, A., Hanmemmedov, H., Mirzayev, I., Erkin, U. C., ... Baktagir, G. Uç Denizin Sesi =: Sound Of Three Seas : Live İn

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.05.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 15-44

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1239637>

Brussels, 6th April 2005. Istanbul: A.K. Müzik. Erişim:

<https://Searchworks.Stanford.Edu/View/6747989>

Thalheimer, A. (2020). *Diyalektik Materyalizme Giriş*. (Çev. Sevinç Altınçekiç). İstanbul: Yordam Kitap.

Ticaret Bakanlığı. (2022a). 2022 Yılı Eylül Ayı Dış Ticaret Verileri. Erişim: <https://ticaret.gov.tr/haberler/2022-yili-eylul-ayi-dis-ticaret-verileri>

Ticaret Bakanlığı. (2022b). Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği. Erişim: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>

Toprak, G. (2017). *Türkiye’de Özel Sektörün Klasik Müzik Etkinliklerini Destekleme Sistemi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TRT Avaz. (2018). Tekfen Filarmoni Orkestrası, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 100’üncü kuruluş yıldönümü dolayısıyla Başkent Bakü’de konser verdi. Facebook. Erişim: <https://www.facebook.com/trtavaz/videos/tekfen-filarmoni-orkestras%C4%B1-azerbaycan-cumhuriyetinin-100%C3%BCnc%C3%BC-kurulu%C5%9F-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BCm%C3%BC-/1693118600756334/>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, A. E. (2017). Sultan II. Abdülhamit’in Sanat Hamiliği. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26(2), ss.261-293.

Yurdakul, Ç. (2019). Marx’ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(3), ss.1-19.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Volkan Işılak %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Volkan Işılak contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

YİYECEK VE MUTFAĞIN TOPLUMSAL GÖRÜNÜMLERİ - YEMEK VE MUTFAK TİPOLOJİSİ ÇALIŞMASI -

Hayati BEŞİRLİ¹

Öz

Gıda bir sistemdir. Bu sistem, yiyecek olarak kabul edilen bitki veya hayvanın yetiştirilmesinden başlayıp yenildikten sonra atıkların nasıl değerlendirileceğine kadar devam eder ve oldukça karmaşıktır. Yemek sistemi toplumsal yapının bir unsurudur. Farklı toplum tiplerinde sistemin görünümü de farklı olmaktadır. Bilindiği üzere gıda sisteminin önemli bir unsurunu mutfak oluşturmaktadır. Mutfak hem yemeğin hazırlandığı mekânı ifade ederken hem de hazırlamadan sunuma kadar tüm dönüştürme etkinliklerini kapsar. Bu çalışmada mutfak yemeye ilişkin bir etkinlik alanı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda ne yediğimiz, nerede yediğimiz ve yeme zamanımıza göre yemek ve mutfak değerlendirilmiştir. Bu aynı zamanda yemeğin bizde ve diğer insanlarda ortaya koyduğu etkiyi belirleme çabasıdır. Çalışmada bu kapsamda doğal mutfak, kutsal mutfak, politik mutfak, folklorik/kültürel mutfak olmak üzere dört mutfak kategorisi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu dört kategori esasında yemek etkinliği ve işlevleri değerlendirilmiştir. Çalışma bu özelliği ile bir mutfak tipolojisi oluşturma amaçlıdır. Çalışmada belirlenen kategorilerin birbirleri ile ilişkisi, kategorilerin birbirinden ayrıştığı noktalar çalışma da belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bazı kategorilerin birbirine oldukça yakın görünmesi mutfak etkinliğinin tamamen kültürel bir nitelik taşımasından kaynaklanmaktadır. Yemek ve mutfak sosyolojik bir olgudur. Bu olgu ele alınırken yenilebilenin ne olduğu, bunun nasıl yemeğe dönüştürüldüğü ve nasıl paylaşıldığı birçok belirleyiciye göre şekillenmektedir. Bu durum yemek ve mutfakta kültürel olanın ortaya konulmasını ve yemek sürecindeki örüntülerin incelenmesini önemli kılar.

Anahtar Kelimeler: Yemek, Mutfak, Mutfak tipolojisi, Yemek kültürü, Yemek sosyolojisi

SOCIAL VIEWS OF THE FOOD AND CUISINE - THE STUDY OF FOOD AND CUISINE TYPOLOGY -

Abstract

Food is a system. This system is quite complex, starting from the cultivation of plants or animals that are considered food, to how waste is handled after it is consumed. The food system is an element of the social structure. In different types of society, the appearance of the food system is also different. As it is known, an important element of the food system is the cuisine. The cuisine not only expresses the place where the food is prepared, but also includes all transformation activities from preparation to presentation. In this study, cuisine is considered as an activity area related to eating. In this context, food and cuisine are evaluated according to what we eat, where we eat and when we eat. Another aim of the study is to determine the effect of food has on us and other people. In this context, four cuisine categories are created in the study: natural cuisine, sacred cuisine, political cuisine, and folkloric/cultural cuisine. On the basis of these four categories, eating

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, hayati.besirli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2051-2471

action and its functions are evaluated. Therefore, the study aims to create a cuisine typology. The relationship between the determined categories in the study and the points where the categories differ from each other are also elaborated in the study. Some categories seem very close to each other because the culinary event has a purely cultural character. Food and cuisine is a sociological phenomena. While these phenomena are being handled, what is edible, how it is transformed into food and how it is shared are shaped according to many determinants. This makes it important to reveal the cultural elements in food and cuisine and to examine the patterns in the food process.

Keywords: Food, Cuisine, Cuisine typology, Food culture, Sociology of food

Giriş

Bir bitkiyi veya hayvanı yenilebilen yapan şey nedir? Bu sorunun cevabını bulmak oldukça zordur. Etlerinin lezzeti birbirine benzemesine rağmen bazı hayvanlar yenilmez. Ancak bazı hayvanların yiyecek olarak tüketimi ise oldukça yaygındır. Bu durum toplumdaki farklılıklar gösterir. O halde yenilebilir olanı ve olmayanı belirleyen unsurlar nelerdir? Bunun gibi sorular yemeği, insan ve fiziksel çevre etkileşiminin ürünü olmaktan öteye taşıyan belirleyicileri de akla getirmektedir. Bu belirleyiciler doğal olan ile kurulan ilişkiyi topluluklar için farklılaştıran unsurlardır. Tarihsel süreçte insanlar birçok bitki ve hayvanı besin olarak tüketmişler ve besinlerini temin etmek için ise başlangıçta avcılık toplayıcılık daha sonraları ise yetiştiricilik gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Avcılık ve toplayıcılık şeklinde gerçekleşen mikro çevre sömürücülüğü çeşitli ehliştirmeler ile belirli bir bölgeye bağımlılığı azaltmış, mevsimsel etkilere maruz kalmaları kısmen de olsa engellemiş ve besin bulmak için yer değiştirme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Şüphesiz ki bu durum aynı zamanda tüketilecek besinlerin miktarını artırırsa da türünü sınırlandırmıştır. Ancak bu değişim sürecinde de topluluklar ile çevrenin etkileşimini belirleyen unsurların etkisi ortadan kalkmamış, bilakis bu etkinin belirleyiciliği daha da görünür hâle gelmiştir. Yerleşik olmak, toplumsal normları daha da gerekli kılmış ve kurumsallaşmayı hızlandırmıştır.

Günümüzde bazı bitki ve hayvan türleri farklı toplulukların besini olabilme özelliği taşıırken belirli bitki veya hayvanlar ise bu özelliğe sahip olmamıştır. Toplumlar hangi bitki veya hayvanın yenebileceğini, ne zaman ve nasıl yenebileceğini hatta bunları kimlerin yiyebileceğini belirleyen uzlaşılar ortaya koymuşlardır. Toplulukların gelişim dönemlerinde görülen bu uzlaşılar ortak karar verme sürecinin ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Yemek kültürünün oluşmasını sağlayan ve yemeğe ilişkin sembollerin üretildiği süreç bu uzlaşılar sürecidir. Yemeğin bu kültürelliği hem tanıyla hem de topluluk içi ve topluluk dışı insanlarla olan ilişkinin sonucu olarak şekillenmiştir. Bu yiyeceğe ve yemeğe ilişkin uzlaşılar sürecinde tanrısal ve insani faktörler belirleyici olmakla birlikte coğrafi, mevsimsel ve iklimsel etkileri de görmek mümkündür. Yiyeceğin veya yemeğin

kültürel özellik kazanma aşamalarında bazı yiyecekler, toplumda imtiyazlı bireylerin veya grupların besini olurken, bazıları da tanrıların besini haline gelmiştir. Örneğin; nadir bulunan ve erişimi zor olan yiyecekler üst toplumsal sınıfların, kökler, yumrular bunların yanı sıra bol bulunan bitki ve hayvanlar alt sınıfların besini olmuş, bazı bitkiler veya hayvanlar ise besin olma hakkını kaybederek lanetlenmiştir. Ancak burada önemli bir unsur, yenilebilen veya yenilemeyenlerin belirlenmesinde olduğu gibi hangi besini kimin veya kimlerin tüketebileceği konusunda da temel bir belirleyicinin olduğudur. Bu belirleyici de toplumsal uzlaşıdır. Bu uzlaşma besinler ve tüketicileri arasında bir ilişki kurar. Böylece yiyecekler, sosyo-politik durumlarını ortaya koyan simgesel bir önem kazanır.

Gıda bir sistemdir ve bu sistem birçok unsurdan oluşur. Sistemi görmenin yolu toplumda besinler ile ilgili (ürünler, teknikler, alışkanlıklar) her şeyi incelemekten geçer (Barthes, 1997: s.22). Yiyeceğin toplumsal hayattaki belirleyici gücü, bireysel ve aynı zamanda sosyal kimliklerin toplumsal boyutta ırksal veya dinsel etnisiteler düzeyinde ifadesi olan kolektif kimliklerin bir göstergesi haline dönüşmesinde görülür. Yemek; dini kimlik, ulusal ve etnik kimliklerle yoğun bir ilişki içinde olmuş (Civitello, 2019: s.vii) ve her toplumsal grup yemekle kendi ayrıcalığını ve özel olma durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Kişiler ve topluluklar bazı yemeklerle, yeme davranışları ile veya tüketim mekânları ile imtiyaz üretmiştir. Bazı yiyecekler törensel bir yemekte, ritüelin bir parçası olarak önem kazanmış; belirli toplulukların veya inanç alanlarının bu yiyecekler kapsamında tanımlanması mümkün olmuştur.

1. Yemek ve Mutfağın Sınıflandırılması Üzerine

Yemek maddi bir formdur. Bu nedenle bedenlerimizin maddeselliğini ve diğer bedenlerle olan ilişkilerini etkiler. Bizi konumlandırır ve ne olup olmadığını belirler. Yemeğin kendi dilini oluşturması, verilen mesajı anlamak, simge ve metaforlarının etkisi altında kalmak için sunulan yemeği tüketmek gerekli olmadığı gibi, pişirmekte gerekli değildir (Mentinis, 2021: s.25). Bu kapsamda simgesellik ne yediğimiz, nerede yediğimiz ve yeme zamanımıza göre belirlenen bir unsur olacaktır. Bu aynı zamanda yemeğin bizde ve diğer insanlarda ortaya koyduğu etkiyi de ifade eder. Evimizde yemek yeme biçimi topluma açık alanda yemek yeme biçiminden oldukça farklıdır. Aynı şekilde yakın arkadaşlarla yemek yerken yediklerimiz, gösterdiğimiz davranışlarımızla törensel bir yemekte yediklerimiz, gösterdiğimiz davranışlarımız da birbirinden farklı olacaktır. Bazı yemeklere giderken kıyafet tercihi önemli iken, bazı yemeklerde ise sadece hızlı tüketilecek besinleri tercih edebiliriz.

Yiyecekler üzerine yapılan çalışmalarda gıdayı sağlama ve dönüştürme sürecinin incelenmesi üretimi, dağıtımını, hazırlama ve tüketim aşamalarını ifade etmektedir. Bu aşamalarda yetiştirmeden masaya kadar farklılaşan birçok boyut yer almaktadır. Bu çok boyutlu durum çiftlikte başlamakta bulaşıkhanede son bulmakta ve üretimden atıkların bertarafına kadar birçok aşamayı ifade etmektedir. Yemek ve mutfaka ilişkin oluşturulacak bir sınıflandırmanın bu süreci ve aşamaları göz önünde bulundurması kaçınılmazdır.

<u>Süreçler</u>	<u>Aşamalar</u>	<u>Yer</u>
Yetiştirme	Üretme	Çiftlik
Tahsis etme/bölüşüm	Dağıtım	Tahıl ambarı/çiftlik
Pişirmek	Hazırlık	Mutfak
Yemek	Tüketim	Masa
Temizlemek	İmha etmek	Bulaşıkhaneye

Kaynak: Goody, J. (1982). *Cooking, Cuisine and Class, A Study in Comparative Sociology*.

Tarih boyunca insanın yemek ve mutfakla olan ilişkisinin değişen boyutları yemeği ve mutfakçı çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlenmede belirleyici olan unsurları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

a. Yenilen ürünün elde edilmesi: Bu belirleyiciler hayvanların veya bitkilerin yiyecek tüketiminde doğal olandan kültürel olana geçişte önemli olan ve yiyeceği toplumsal farklılaşmanın bir unsuru olarak belirleyen etmenlerdir. Bu unsurlara kısaca değinecek olursak insan için yiyecek olarak belirlenen ürünün nasıl temin edildiği, insanın toplumsal gelişim serüveni ile yakından ilişkilidir. Bu serüven insanın alet yapma ve bu aletle toprağı işleme kabiliyeti ile önemli bir kırılma yaşar. Bu süreç çeşitli hayvanların ehlileştirmesi ile de bağlantılıdır. Toplulukların avcılık ve toplayıcılıktan tarımsal üretime geçmeleri, ürün yetiştirme düzeni kurmaları, medeniyet ürünü gibi tanımlamaları beraberinde getirmiş, üreten ve toplayan ayrımı ortaya çıkmış; üretenler, toplayan ve sadece avlayanları kendilerinden aşağı veya gelişmemiş olarak görme eğiliminde olmuşlardır.

b. Yenilen ürünün dönüştürülmesi: Yenilen ürünün yemeğe dönüştürülmesinde de benzer bir ayrım görülmektedir. Dönüştürme süreci toplumun yaşam tarzı ile ilişkilidir. Yerleşiklik veya göçebe olma durumu bu süreçte belirleyici olmuştur. Bunun yanı sıra yerleşiklik ve göçebenin kullandığı araç ve gereçlerle birlikte, saklama ve pişirme tekniği de farklılaşmayı etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlarla birlikte bitki örtüsünün yapısına bağlı olarak ateşi

kullanma ve ısıyı aktarma yöntemleri ile toplumun toprağı ve madenleri işleme kabiliyeti yenilecek ürüne dönüştürülmesinde önemli görülmektedir.

c. Yemek pişirme alanının ayrılması: Toplumsal gelişim aynı zamanda insanın barınak olarak kullandığı mekânı da farklılaştırmıştır. Bu değişim sürecinde yemeğin pişirildiği alan temel yaşam alanından kısmen veya tamamen ayrılmıştır. Yiyeceğin hazırlanmasındaki sürecin karmaşıklaşması ve mekânda yeni bir alanın bunun için ayrılması, mutfağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu ilişkide evde kullanılan yakacağa erişim kolaylığı da belirleyici olmuştur. Yakacağa erişimin kolay olması durumunda mekânsal ayrışma kolay olmuş ancak sınırlı yakacak birçok işin aynı zamanda ve yerde yerine getirilmesini ortaya çıkarmıştır.

d. Yemek pişirme araçlarının çeşitlenmesi: Toplumlar geliştikçe mutfakta kullanılan araç ve gereçler de farklılaşmıştır. Kullanılan araçların belirli yemeklere göre tasarlanması, kapasiteler esasında ayrılmasını gerektirmiş, madenler hakkında bilginin artması, teknolojinin gelişmesi ve insan sağlığının artan önemi bu farklılaşmada belirleyici unsur olmuştur. Aynı zamanda toplumun farklı hayvansal ve bitkisel ürünleri yiyecek olarak kabulü, bunların dönüştürülmesine ilişkin araçların da o toplumlarda gelişmesini beraberinde getirmiştir.

e. Yemek sunma ve tüketme biçimlerindeki farklılaşma: Ev dışında yemek yeme alanlarının ortaya çıkması insan hareketliliği ve ekonomik gelişme ile ilişkilidir. Sanayileşme, gelişen ticaret ve ev dışı iş alanlarının açılması restoranda yemek yemeyi belirleyen faktörler olmuştur. Bu gelişmeler gerek yemek türlerinde gerekse sunma biçimlerinde radikal değişimler ortaya koymuştur. Restoranların hizmet verdikleri toplumsal kesimlerin farklılaşmasıyla, beslenmek ile yemek kavramları ayrılmaya başlamıştır. İnsanın yaşaması için gerekli olan enerjiyi sağlamasına yarayan yiyeceklerin hazırlanması ve sunumu ile ince zevkle ortaya konulan yemek sofralarının arasındaki ayrım bunu ifade eder.

g. Yiyeceğe dönüştürülen ürünün menşei: Yenilen ürünün yakın çevreden mi yoksa uzak coğrafyalardan mı edinildiği asalet ve servet ile ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Yoksul halk, yerel ürünleri tüketirken toplumun varlıklı kesimi, uzak coğrafyalardan gelen ve belirli özellikleri ile tanımlanan ürünlere erişebilmektedir. Bu aynı zamanda gelişen damak tadını da göstermektedir. Yoksul kesimlerin temel amacı yaşamı sürdürmek iken, varlıklı kesimler yemeğe ilişkin ince zevkler geliştirmektedir. Yoksul kesimin tüketimi midesine yönelik iken üst sosyal kesim damak tadına yönelik tüketim gerçekleştirir.

f. Yemeğin artan veya azalan simgeselliği: Her mutfak simgeseldir. Ancak bu simgelerin gücünün mutfak kategorilerinde ayrı derecelerde hissedildiği görülmektedir. Törenselleşmiş yemekler simgeler hakimiyetinde inşa edilirken, günlük öğünlerimiz simgelerden nispeten uzaktır. Ancak günlük öğünlerimiz için tamamen simgeden de bağımsız demek mümkün değildir. Simgeler toplumsal ilişkilere göre oluşmuştur. Günlük öğünlerimizdeki yemek arkadaşı seçimimiz simgelere bağlı olmayı istememize göre belirlenmektedir. Tüm aile üyelerinin bir araya geldiği akşam yemekleri aile üyelerinin birlikteliğini sağlayan önemli bir öğün niteliğinde ve oldukça sade özelliktedir.

Yemek ve mutfak, toplumsal alanda işlevsel bir unsurdur. Yiyeceklerin yerine getirdikleri işlevler bireysel ve kolektif işlevler şeklinde basit bir tasnifle sınıflandırılabilir. Bu tasnifte besin, psikolojik ve toplumsal işlevleri yerine getiren araca dönüşür. Süreç içinde aynı besin sunulma biçimine veya sunulduğu zamana göre farklı işlevler kazanabilmektedir. Bu kapsamda yemek ve mutfaka ilişkin olarak aşağıdaki ayrımları ortaya koymak ve mutfağı özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür.

1. Doğal mutfak
2. Kutsal mutfak
3. Politik mutfak
4. Folklorik/Kültürel mutfak

Bu tipoloji oluşturma çabasında, mutfaklar arasında dönüşüm ve geçişlilik yaşanabilmekte ve bir yemek organizasyonunun, bu mutfakların birden çoğunun özelliğini barındırdığı bilinmektedir.

Doğal mutfak, yiyecekleri açlık gideren ürün ve yemeği ise insanın yaşaması için gerekli olan besin ihtiyacının karşılanması işlevine sahip olan mutfaktır. Bu kapsamda doğal mutfak insanın fizyolojik ihtiyacının karşılanmasına odaklanır. Tüketilen besin ve tüketim biçimleri çok önemli görülmez. Doğal mutfak, günlük hayat pratikleri içinde şekillenen ve besinlerin tüketildiği bir mekân ve bu mekânda insanların beslenmek için ortaya koydukları ürünleri kapsamaktadır. Doğal mutfak gerek nelerin yenileceğinin gerekse bunların nasıl hazırlanacağına belirlenmesinde kültürel belirleyicilerin etkisinin az olduğu, daha çok fiziksel çevrenin şartlarında oluşan bir mutfaktır. Birey veya grupların doğal mutfakta tüketilecekleri besinlerin seçiminde temel kaygıları yaşamı sürdürme güdüsüdür. Yiyeceğe yüklenen işlev, bireyin yaşamını sürdürmeye olan katkısı ve tokluk hissi sağlamasıdır. Bu mutfaktaki ürünler çok işlenmemiş, dönüştürülmemiş besinlerdir. Daha çok haşlama yoluyla pişirilen yemekler bu mutfaktaki dönüştürmeyi kapsarken, herhangi bir

marinasyona tabii tutmadan ateşe yakınlaştırmakla pişirilen yemek ve yiyecekler de bu kapsama dâhil edilebilir.

Doğal mutfak, düşük düzeyde kültürel özellikler taşıyan bir mutfaktır. Belirli bir kültürün mensupları, kültürlerine ilişkin unsurları bu mutfakta ürettikleri yiyeceklerde sürdürürler. Burada doğal olan ile toplumsal olanın ayrımını ortaya koymak oldukça zordur. Doğal mutfakta ortaya konulan yiyecekler önemli ölçüde insanın varlığını devam ettirmesi için gerekli olan, büyük ölçüde insanın yaşamsallığını sürdürmesine yarayan, o topluluk için uygun görülen yiyeceklerdir. Yiyecekleri hazırlama ve sunma da toplumsal hiyerarşideki yere göre şekillenmektedir. Doğal mutfak mekân olarak gelişmemiş, mutfak alanı tam anlamıyla oluşmamıştır. Her türlü gösterişten uzak, işlevsellik esasında oluşmuş ortak alan kullanımı vardır. Geleneğin hâkim olduğu bu mutfakta yiyeceğin hazırlandığı ve yemeğin yenildiği alan ortaktır. Bu mekân insanların beslenmesi için besinlerin hazırlandığı, tüketildiği ve diğer gündelik hayat pratiklerinin yaşandığı bir mekân özelliği taşımaktadır. Bu özellik mekânın düzenlenmesinde veya mekânda gösterilecek davranışlarda belirli bir tarzı gerekli kılmaz.

Avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını sürdüren ve günlük yaşamlarının büyük bir kısmını yiyecek aramakla geçiren, erkeklerin avcılık yaptığı kadınların ise besinlerin büyük kısmını oluşturan besinleri topladıkları toplumlarda yiyecek temini ortak bir sorumluluktur (Macionis, 2012: s. 89).

Kutsal mutfak, ilahi unsurlara göre şekillenen mutfaktır. Kutsalın şekillendirdiği bir özellik ortaya koyar. Bu mutfak tipinde kutsalın, gündelik hayat üzerindeki belirleyiciliği açıkça görülür. Kutsal mutfak, tabii bireyler arası ilişkide ve bu bireylerin tanrı ile olan ilişkisinde kendini göstermektedir. Toplumu oluşturan bireyler gerek kendi aralarında gerekse inandıkları yaratıcıyla olan ilişkilerinde yiyecekleri, insan-tanrı ilişkisi bağlamında belirleyici ve düzenleyici bir unsur olarak kabul etmişlerdir.

Bu mutfak türünde bireyin inanmışlığı ve adanmışlığı nelerin yenilebileceğini nelerin ise yenilemeyeceğini belirleyen tek ölçüttür. Kutsal mutfak, yenilmesi yasak olanlar, yenilmesi serbest olanlar ve yenilmesi sevap olanların şekillendirdiği bir mutfaktır. Yiyeceklerin hazırlanması dinsel usuller esasında gerçekleştiği gibi bu süreçte din adamlarının katkı ve kontrolleri söz konusu olabilmektedir. Bazı durumlarda ise besinler sadece görevli din adamları tarafından da hazırlanmaktadır. Yenilebilen ve yenilenecek olanların, haramlar ve helâller olarak tanımlandığı bu mutfak, sınırlandırıcı ve yönlendiricidir. Birçok dinde düzenlemeler mutfakta kendini hissettirmektedir. Bu durum, İslamiyet'te "helâl gıda", Yahudilikte "koşer" şeklinde kendini

göstermektedir. Tevrat, Levililer ve Tesniye bölümlerinde hayvanların yenmesine ilişkin sınırlamalar getirmiştir. Kara hayvanları ve memeli hayvanlar içinden çift toynaklı olmak ve geviş getirmek belirleyici olurken, yirmi kuş türünün koşer olarak ismi sayılmıştır (Közleme, 2012: s.116). İslamiyet'te de bu tür katı belirlemeler söz konudur. Domuz ürünlerinin katı bir şekilde yasaklanması, yenilebilir olan hayvanların et ile beslenmeyen ve geviş getiren hayvanlar olması bu kapsamdadır. İslamiyet'te de "Allah sizlere yalnız leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı." (Bakara, 2/173; Nahl, 16/115) ayetinin belirleyiciliği açıktır. Bu belirleyicilik, besin olacak hayvanın öldürülmesinde kontrolü ve Tanrı dışındakilere adanmamış olmasını belirler.

Yahudilikte de birçok beslenme kuralı vardır. Nelerin besin olabileceğini, yenilebileceğini ve kullanılabileceğini belirleyen kurallara ise kaşerut ya da kaşrut kuralları adı verilir. Koşer kesimde Tanrı'nın yarattığı hayvanı en az acı verecek şekilde, yetkilendirilmiş bir kişinin kesmesi sağlanmalıdır. Bunun için hayvan, bacaklarından aşağı sarkacak biçimde asılır. Boğazı özel bir bıçakla oldukça hızlı ve acısız bir şekilde kesilir. Belirlenmiş dini ritüele uygun olarak ölmeyen, hastalık, kaza vb. nedenlerle ölen hayvanlar kirli (treyf) olarak kabul edilir. Bu hayvanların yenmesi yasaklanmış ve hangi hayvanların yenilebileceğini de belirlenmiştir: Geviş getirmeyen ya da ayrık toynaklı dört ayaklı hayvanların yenmesi yasaktır. Bunlara ek olarak domuz, tavşan ve deve eti yasaktır. Kemirgenler, sürüngenler ve yüzgeci pullu olmayan balıklar da yenilemez. Etili ve sütlü yiyeceklerin birlikte tüketilmemesi pratiği kaynağını kutsal kitaptaki "oğlağı anasının sütünde haşlamayacaksın" ayetinden alır. Bunun mutfaktaki yansıması, et için ve süt için kullanılan aletlerin farklılaşması, yemek pişirme aletlerinin iki takım halinde bulundurulması ve iki gözlü mutfak lavabosunun bulunmasıdır. Burada da kırmızı tabak çanak etliler, mavi tabak çanak ise sütlüler için kullanılır. Etililer ve sütlüler kategorilerine dâhil olmayan ve kendisi bir kategori oluşturarak etliler ve sütlüler ile yenilen yiyeceklere parveh denilir. Bu tarafsız yiyecekleri ifade etse de bu yiyeceklerde de sınırlamalar vardır. Örneğin; meyvenin yenilebilmesi için ağacın son üç yıldır meyve veriyor olması gerekir (Civitello, 2019: s.20).

Mısır'da kölelikten kurtulan İsraililerin özgürlük ve göç hikâyesini ifade eden Pesah Bayramı, sofranın hafızasında canlanır. Göç sırasında yaşandığına inanılan olaylar, yarı çiğ olarak tüketilen mayasız ekmek, seder (düzen) adı verilen özel akşam yemeği ile hatırlanır. Seder'de yiyeceklerin sembolik ve belirli bir dizilişi söz konusudur. Sembolik anlama sahip olan ateşte kızartılan kuzu kolu, haşlanmış yumurta, marul gibi yiyecekler tepsiye belirli bir sıra dâhilinde yerleştirilirler. Yumurta yaşam döngüsünü ve yeniden doğuşu, yemekte bulunan kuru üzüm ve

hurma ezmesi ise Yahudilerin piramitleri inşa ederken kullandığı Nil çamurunu simgeler. Pesah Bayramı Yahudi milletinin doğuşunun sembolüdür. Benzer şekilde İsa'nın Romalı askerler tarafından tutuklanışından bir gün önceyi ifade eden son akşam yemeği sadakat, iman ve ihanetin birlikteliğini gösterir. Rönesans'ta birçok sanat eserine ilham veren bu olay "Fısh Bayramı"ndan öncedir (Yuhanna 13: ss.1-11).

Haram ve helâlden sonra kutsal mutfakta karşımıza çıkan bir diğer unsur da yenilmesi sevap olanlardır. Sevap besinler, tanrı tarafından veya tanrı ile ilişkisi diğer insanlardan farklı olanlar tarafından övgü ile bahsedilen bitki, hayvan veya bunların besine dönüşen ürünleridir. Bazı hayvanların kurban olması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Kurban özelliği taşıyan hayvanlar, belirli özellikleri ile tanımlanan hayvanlardır. Bunlar genellikle erkek, beyaz, sağlıklı ve gösterişli olanlardır. Hristiyanlıktaki şarap ve ekmek de sevap kapsamında ele alınmalıdır. Ekmek ve şarap Hristiyan kültüründe önemli bir yer tutar. Bu yer bu iki ürünü, adına ayin düzenlenen bir noktaya taşımıştır. Ekmek ve şarap ayini kiliselere göre zaman zaman farklı şekillerde adlandırılrsa da tüm kiliselerin ortak ayinidir. Ayin, bazı kiliselerde "Rab'bin Sofrası", bazılarında "Evkarista" (Eucharist), bazılarında ise "Komünyon" (Communion) ismini alır. Bu ayinle ilgili en önemli kaynak Yeni Anlaşma'da yer alan 1. Korintliler 11: 23 – 30'da yazılıdır.

Size ilettiğimi ben Rab'den öğrendim. Ele verildiği gece Rab İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve şöyle dedi: "Bu sizin uğrunuza feda edilen bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın." Aynı biçimde yemekten sonra kâseyi alıp şöyle dedi: "Bu kâse kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır. Her içtiğinizde beni anmak için böyle yapın." Bu ekmeği her yediğinizde ve bu kâsedan her içtiğinizde, Rab'bin gelişine dek Rab'bin ölümünü ilan etmiş olursunuz. Bu nedenle kim uygun olmayan biçimde ekmeği yer ya da Rab'bin kâsesinden içerse, Rab'bin bedenine ve kanına karşı suç işlemiş olur. Kişi önce kendini sınasın, sonra ekmekten yiyip kâsedan içsin. Çünkü bedeni fark etmeden yiyip içen, böyle yiyip içmekle kendi kendini mahkûm eder.

Dinin yemek ve mutfak üzerindeki bu belirleyiciliği aynı zamanda kutsalla ilişkiyi belirleyen kanlı kansız kurban, bayram ve festivallerde karşımıza çıkan törensel yemekleri de kapsar. Yılın belirli dönemlerinde kurulan sofralar topluluğun hafızasını canlı tutan, acının veya sevincin hatırlanmasını sağlayan ve böylelikle topluluk üyeleri arasında dayanışmayı arttıran, kimlik duygusunu güçlendiren bir işlev gösterir. Bu sofralar topluluk üyelerini bir araya getiren ve üyeleri inanan olarak değerli kılan bir dönüştürücüdür. Bu sofraların belirleyiciliği belirli günleri, bu günlere ilişkin yiyecek tüketimi koşullarını veya bazı yasaklı yiyecekleri de kapsar. Toplumsal hafızayı canlı tutarak kıtlık, doğal afetler gibi olağanüstü olaylar vasıtası ile kolektif kimliklerinin inşasında ve sürdürülmesinde kutsal mutfak didaktik bir işlev görür. Türk toplumunda Alevi ve Bektaşî inanç sisteminde oruç açma yemekleri bu kapsamda önem kazanır. Muharrem orucu açıldıktan sonra da

Kerbela’da yaşanan kutsal acının paylaşılması nedeniyle kesinlikle su içilmez. Su ihtiyacı dolaylı olarak sulu içecekler ile karşılanır. Bunun yanı sıra 12 gün boyunca cana kıymanın haram olduğuna inanılarak, matem orucu sürecinde hiçbir canlının eti yenilmez ve içerisinde et bulunan ürünler, soğan, sarımsak ve yumurta yenilemez. “Matem Orucu”, veya “12 İmamlar Orucu” Kerbela olayını hafızada tutmaya yarayan bir işlev ortaya koyar. Yezidilerin marul ve lahana yememeleri (Bilge, 2002: s.57) veya Yahudilerin Pesah Bayramı’nda mayasız hamur tüketmelerinde olduğu gibi yiyecekler, topluluk için önemi olan tarihsel bir döneme göndermede bulunan örneklerdir.

İnancın yeme üzerindeki bu kontrolü, oruç ve perhiz uygulamalarında da görülür. Genel olarak ilahi din ve inançlar obeziteye karşı günahattan yadırgamaya kadar geniş boyutta yer alan bir tavır içerisinde olmuştur. Örneğin; Hristiyanlık teolojisinde, ‘oburluk’ yedi ölümcül günah arasında yer almıştır. Bu durum, Yahudilikte de Tevrat’a itaatsizlik olarak değerlendirilmiştir. İslamiyet ise konuyu Tanrı’nın insana bahsettiğini koruma, korumacılık kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda aldığı fazla gıda veya beslenme yöntemi sebebiyle sağlığına zarar veren kişilerin, dinen sakıncalı durumda oldukları ifade edilmiştir. Bu özelliği ile obezite nimeti boşa harcayarak ziyan etmek, israf etmek kısaca Allah’ın emirlerine karşı gelmekle eş anlamlı görülmektedir (Elgün ve Yetim, 2020: s.22).

Bu mutfağı kutsal alanlarda veya törenlerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Aynı zamanda kutsal mutfak, mekânsal olarak ibadet alanlarında oluşturulmuş mekânlardan ibarettir. Mutfağın gerek şekillenmesi gerekse mutfaktaki davranışlar dinsel kurallar esasında şekillenmektedir. Bu özelliği ile mutfak, bireyin beslenmesinin dini esaslarla gerçekleştiği bir alan özelliği de taşımaktadır. Bu tür mutfakta yiyeceğin yemeğe dönüştürülmesi belirli ritüeller esasında gerçekleşmekte ve genellikle yiyeceklerin mitsel bir hikâyesi ve bu yiyeceği hazırlayanların ise kutsal bir kişiliği bulunmaktadır. Bundan hareketle mutfak kutsal alan olarak görülmekte ve inananlar için tanrıyla olan bir ilişki alanı oluşmaktadır. Bu ilişki alanında belirleyici olan kavram rızaktır. Rızık tanrının sonsuz zenginliğinin bir göstergesidir. İnananların bu zenginlikten faydalanmaları iyi birer mümin olmalarına bağlıdır. Aksi halde bu nimetler kesintiye uğrayacaktır. Bu da tanrının bir cezalandırmasıdır. Din, bereketi ve bolluğu inananları için ayrıcalıklı olarak sunar. İskenderiye Aşçısı Euphrosynus, dokuzuncu yüzyılda Filistin’deki manastırlardan birinde keşiştir ve aşçı olarak pek de önemli görülmeyen bir işle manastırdaki görevini yerine getirirken gösterdiği mucize ile önem kazanır ve Cennet’e gider. Günümüzde bütün Ortodoks mutfaklarda ikonasına rastlanılan bir azizdir. Benzer durum, İslam’da ise Halil İbrahim peygamberin sofrasında kendini gösterir. Halil

İbrahim sofrası bereketi ifade eder. Halil İbrahim peygamber misafir olmadan sofrayı oturmayı reddeden, açları doyuran kutsal bir figürdür.

Kutsal mutfağın politik mutfak üzerindeki etkisi, bir ölçüde insanın doğayla olan ilişkisini de belirlemektedir. Bu ilişkide dinin norm koyucu özelliği ve bu normun yaptırım gücü, doğa ile ilişkide görülmektedir. Hayvan ve bitkilere ilişkin yasaklar belirli türlerin gelişmesine sebep olabileceği gibi bazı türlerin bölgesel olarak azalmasına da neden olabilmektedir. Domuz tüketiminin serbest olduğu toplulukların yaşadığı bölgelerde domuz popülasyonu artarken, yenmesinin yasaklandığı bölgelerde ise hayvana atfedilen kirli olma özelliği ile yabancı domuz popülasyonu azalmaktadır. Üzüm de şarap ve din kapsamında bu konuda aynı özelliğe sahiptir.

Politik mutfak, güç ve iktidar ilişkileri esasında şekillenen bir mutfaktır. Karmaşık bir biçimde örgütlenmiş toplumsal yapıların merkezinde yönetici seçkinler ve onların yönetiminin doğruluğunu ve meşruiyetini gösteren simgeler söz konusudur. Bu simgeler, iktidarın nasıl sağlandığına göre çok farklılaşmaz. Çünkü simgelerin asıl işlevi iktidar sahiplerinin varoluşlarının haklı nedenlerini ifade etmesidir (Geertz, 2007: s.138). Taç, taht veya kürk gibi unsurlar bu sembollerdendir. Bu semboller arasında önemli bir unsuru da yiyecekler oluşturmaktadır.

Yiyecek halkın beslenmesi sürecinde iktidarın meşruiyetini sağlayan önemli bir unsur olmaktadır. Bu özelliği ile iktidarı elinde tutan yöneticinin gücünün tanrısal bir kaynaktan beslendiğini ortaya koyar. Bu unsur;

Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet, yaya olarak öle yite geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kitay ve Tatabi kavmine doğru, güneyde Çin'e doğru on iki defa ordu sevk ettim... Savaşım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için ölecek milleti dirilttim, besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.

şeklinde Bilge Kağan Yazıtı'nda ifade bulur (Ergin, 2003: s.27). İktidarın meşruiyetinin azalması veya sona ermesi ise yine yiyecekler üzerinden olacak kuraklık ve kıtlık iktidarı sorgulayan önemli işaretler olarak kabul edilecektir. Yönetici halkının besin ihtiyacını sağlayabilendir.

Bunun yanı sıra yiyeceğin pişirilme usulü ve sunulması da statü ilişkileri esasında gerçekleşir. Yenilenler veya kurulan sofraya, bireylerin iktidar ilişkilerindeki yerinin belirleyicisidir. Politik mutfak, sembollerin hâkim olduğu bir mutfaktır. Sofradaki konumlanma, kiminle yemek yenildiği veya hizmet görme süreçleri bu kapsamda önem kazanır. Bireyler arasındaki sosyo-politik düzey, sofraya ilişkisini belirleyecektir. Bu ilişki eşitler arasında ise sofraya kuralları buna göre düzenlenecek, eşitsiz bir ilişki ise bu sofrada ortaya konulacaktır. Politik mutfak ve bu mutfakta sunulan yiyecekler kültürden kaynağını alan özelliklere sahip olabildiği gibi, kültürü aşan güç ilişkileri esasında ortaya

konulan birçok kültürde ortak olan simgesel özellikleri de kapsayabilir. Törensel yemeklerde kendini gösteren bu ilişki farklı şekillerde kendini ortaya koyabilecektir. Bireyin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik konumunun gösterildiği didaktik bir mutfaktır. Örneğin; Orta çağ Avrupası'nda farklı tabakalardan insanlar aynı masada yemek yiyorsa üst düzeyde bulunanlar ellerini yıkama ve yemeğe uzanma ayrıcalığına sahip olmuşlardır (Elias, 2004: s.152).

Sofrada konumlanma durumu politik mutfakta oldukça önemlidir. Her sofranın ve her yemek alanının bir merkezi vardır. Bu merkez kime aittir? Bu sorunun cevabı sadece merkezde bulunacak en saygın kişiyle ilgili değildir. Diğer bireylerin sofrada konumlanmaları da bu merkeze göre şekillenmektedir. Bu konumlanmada geçmişten günümüze kadar önemli bir belirleyici olarak sağ ve sol ayrışması karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yöneticinin halk ile arasına mesafe koymak için daha yüksekte oturması söz konusudur. Bu ayrımlar, iktidar sahibinin gücü korumak için kiminle yemek yiyeceği, hizmet görme derecesindeki ayrım gibi birçok hiyerarşik belirleyiciyi de önemli kılmaktadır.

Toplulukların nitelendirilmesi sürecinde Romalılara göre ekmek ve şarap toprakla uğraşmanın ürünü olduğundan uygar insanın besinidir. Doğrudan doğruya işlemeden içilmeyecek süt için de aynı şey söz konusudur. Tarihi süreçte peynir üretmek ve tüketmek ile barbarlık arasında sınır çizilmiştir. Sütle beslendikleri halde göçebe topluluklar barbar olarak ifade edilmiştir. Barbarlık ve uygarlık ayrımında uygar bir insan tanelerle beslenen ve eti pişirendir. Uygar olma, tahıldan ve ateşten faydalanma yollarından geçer. Pişirmek çığılığı yok etmektir; eti pişirerek yiyen insan onu çığ olarak yiyebilen barbardan ayrılmaktır (Boudan, 2004: ss.157-158).

İlk bakışta önemli gibi görünmese de ulusal etkinlikler, festivaller ve deneyimlerde sunulan belirli yemek çeşitleri doğrudan politik mutfakla ilişkili ve bunun önemli bir bileşenidir. Bu kapsamda barbekü ABD'de 4 Temmuz kutlamalarında, Avustralya gününde, İsrail'in bağımsızlık gününde olduğu gibi ulusal gün kutlamalarının vazgeçilmezidir. Yemek ulusal aidiyetlerin ortaya konulması sürecinde önemli bir unsur olmaktadır. Belirli yemekler ve belirli topluluklar arasında aidiyet ilişkisi kurulabilmektedir. Böylesi durumlarda özellikle yemeğin sembolik özelliği ve bu özelliklerin bir ritüelin parçası olması, özel günlerde ve kamusal alanlarda görünür hale gelmektedir. Bu süreçte yemek, bayrak veya anıtlar gibi ulusal semboller önem kazanmaktadır. Bunun örneklerinden birini İskoç şair Robert Burns'un doğum günü anmasına ilişkin yemek oluşturmaktadır. Bu anma yemeğinde yiyecek ve yemek paylaşma İskoçluğu teyit etmek için bir ritüelin merkezinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra İskoç yahnisiyle İskoç viskisi bu anma yemeğin vazgeçilmezi olarak yer almaktadır. Törenlerde İskoç yahnisi ve viskisi sunumu İskoçluğu

deneyimlemenin ve bir İskoç devletini talep etmenin bir unsuru olarak İskoçya'nın İngiltere ve Galler ile birleştiği 1707'den sonra gelişmiştir. Buradaki İskoç yahnisi farklı bölgelerdeki İskoç yerleşimcileri güçlü kılmanın bir unsuru haline dönüşmüştür (Ichijo-Ranta, 2016: ss.71-72).

Yemek aynı zamanda politik bir karakter ortaya koyar. Bu durum döner kebab kapsamında değerlendirildiğinde Avrupa'da tam siyasetin merkezinde yer aldığı görülecektir. Bu hem ırkçılığı hem de çok kültürlülüğün belirtilmesinde görülebilir. Seksenli yıllarda döner kebab göçmen sorunu olarak ifade edilen Auslaänderfrage söyleminin içinde yer alan bir metafora dönüşmüştür. Bu söylem içinde sadece Avrupa'ya taşıyıcısı Türkleri değil bütün yabancıları içine alan söylemin bir parçası olmuştur. Benzer şekilde İtalya'da da yabancı düşmanlığının en çok kendini gösterdiği alanlardan birini yemekler ve yemek kültürü oluşturmaktadır. İtalya'da kebab, etnik yemeklerin sembolü olarak görülmekte ve geleneklerin ve yerelin korunması adına kebab ve etnik dükkânların yasaklanması politik partiler tarafından tartışılmaktadır (Karaosmanoğlu, 2017: s.89).

Mutfak, kimliklerin oluşması sürecinde, farklı toplulukların birbirine yakınlaşması ve ayrışmasında da belirleyicidir. Bunu ifade eden bir diğer alan "gastrodiplomasi" alanıdır. Bu alan ulusal mutfağın, belirli bir devletin kimliğini vurgulayan marka olarak kamu diplomasisi aracı olarak kullanılmasını, bir devletin kültürel mirasını mutfak yoluyla paylaşma pratiğini içerir. Gastrodiplomaside gıdanın yumuşak güç olarak kullanımı söz konusudur. Bunun en önemli örneklerinden birini Tayland oluşturmaktadır. Gastrodiplomasi, Tayland hükümeti tarafından desteklenmiştir. Hükümet, kültürel diplomasi alanını genişletmek ve yumuşak güce ulaşmak için dünya mutfağı projesi kapsamında Tayland restoranları sayısını hızla genişletmiş ve dünya çapında 8000'e kadar ulaştırmıştır. Tayland hükümeti, Global Tayı programını ortaya koymuş, Tay restoranlarına yardımcı olmak için Tay malzemeleri sağlamış, Tay şeflerine ve programlarına yönelik harcamaları artırmıştır. Tayland'ın bu gastrodiplomasi girişimi Tayı'nın itibarını artırmış ve uluslararası düzeyde daha fazla pazara açılımı sağlamıştır. Benzer bir faaliyet kimchide de söz konusudur. Güney Kore'nin izlediği kimchiye yönelik tanıtım faaliyetleri, kimchi diplomasisi şeklinde gerçekleşmiş bu yiyeceğin kökenine ilişkin Japon ve Çin tartışmalarını geride bırakmıştır (Solleh, 2015: s.168; Soner, 2020: s.95).

Politik mutfakta devlet ve yurttaş ilişkisinde iki ürün kritik öneme sahiptir. Bunlardan biri et diğeri ise ekmektir. Gerek et gerekse ekmeğin halkın temel besini olarak görülmüş, tarih boyunca fiyatı devlet müdahalesinde olmuştur. Ekmeğin, Roma döneminde devlet tahsisatıyla denetim altında tutulmuştur. Devlet gerektiğinde buğdayı satın alarak dağıtımını denetlemek yoluyla ekmeğin fiyatını belirleyerek, belirlenen ölçülerin dışında üretimini ve kılığını engellemiş (Rebora, 2003: s.15)

ve bu ürünlerin fiyatları narh esasında belirlemiştir. Bu sistem malın kalitesi ve fiyatının devlet tarafından denetlenmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise narh konusunda da öncelikli görev padişah ve sadrazama düşmekte maliyet tespiti sonrası ekmeğin standartları ve fiyatının belirlendiği görülmektedir. Bunun dışında ürünlere fiyat artırımına gitmek mümkün olmamaktadır. İstanbul ihtisap kanunnamesine göre buğdayın alımından ekmeğe üretilinceye kadar yapılan masraflar göz önünde bulundurularak hesap yapılması unun alâ (birinci), evsat (ikinci), edna (üçüncü) kalite olması gibi ekmeğin cinsine göre narh uygulanmaktadır. Ekmeğin fiyatlarını kontrol altında tutmak devletin temel işlevlerinden sayılmıştır (Demirtaş, 2014: s.120).

Folklorik/kültürel mutfak, kültürün biçimlendirdiği bir mutfaktır. Bu mutfak aynı zamanda simgelerin çok yoğun olarak kullanıldığı bir mutfaktır. Besin olacak bitki ve hayvanların seçimi, hazırlanması ve sunumu toplumların kültürel birikimlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bireylerin ne ile ve nasıl beslendikleri zaman içinde şekillenen ve yerleşik hâle gelen kurallar ile belirlenmiştir. Bu kurallar, gelenekler, görenekler ve örfler şeklinde de kendini göstermektedir. Diğer bireylerle olan ikincil ilişkilerin belirleyiciliğinin yoğun olarak görüldüğü bu mutfakta simgelerin önemi artmıştır. Bu mutfak türünde yer alan simgelerin kaynağı çoğu zaman belirsizdir. Kültürün geçmişinden getirdiği ve günümüzde farklılaşmış anlamları içerebilir.

Bu kategori, yukarıda bahsettiğimiz doğal mutfak ve kutsal mutfaktan beslenen ve politik mutfak bolca besleyen fakat temas ettiği farklı coğrafyaların ve kültürlerin izini taşıdığı için bu sayılan üç kategorideki mutfak ile sınırlandırılmayan ve bu yüzden de ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi ayrı hak eden bir mutfak kategorisidir. Bu mutfak türünde toplumun kültürel unsurları diğer mutfak türlerine göre daha yoğun olmakla birlikte aynı zamanda kaynağını belirlemeyi zor kılan birçok beslenme pratiğini barındırır. Bu kaynak toplumun inanç sistemi ile uyumlandırılmış veya çelişmelerin göz ardı edildiği bir mutfaktır. Türkiye'de deniz ürünleri tüketiminde kültürel olarak tüketilen (örneğin; midye, karides, kalamar gibi) ancak tüketicilerin mezhepleri ile çelişen pratikleri de görmek mümkündür. Deniz mahsulleri Hanefi mezhebi tarafından tüketilmesi uygun görülmeyen ürünler olsa da tüketimi yaygındır. Benzer bir durumu Kazak ve Kırgız toplumlarının at eti tüketimleri için de görmek mümkündür. Müslüman bir toplum olan Kazak ve Kırgızlarda at yenmek için beslenen bir hayvandır. Hatta Anadolu'ya göç eden Kazak toplulukları at eti tüketimlerinin İslam içinde olduğunu fetva ile belgeleyerek diğer Müslümanlar ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmışlardır.

Bu folklorik/kültürel özelliği saç ve kıımızda görmek mümkündür. Türk kültüründe önemli bir yeri olan saç, günümüzde de insanın yiyecek ile olan sembolik ilişkisini sürdürmesinde önemli

bir yere sahiptir. Şamanistlerin evlerinde ilk yemekten sonra ateşe sitayiş etmek için tanrılara ruhlara yemek parçaları veya çay ikram etmeleri söz konusu olmuştur. Bunun gibi Şorlarda da nehirlerin açıldığı ilkbaharda, köyün erkeklerinin nehrin kenarına toplandığı herkesin yanında içki ve yiyecekler götürerek, bol yiyecek ve bereketli av için dağ ve nehir iyelerine içki ve yiyecek serpmeleri söz konusudur. Güney Altaylılarda kurban amaçlı içecekler arasında en saygını at sütü olmuştur. Bununla beraber ruhlara arpadan hazırlanan talkan adlı içkinin de sunulduğu da görülmektedir (Potapov, 2012: s.278). Besinlerin bu bereketle ilişkilendirilen saç uygulanması düğünlerde bolluk getirmesi temennisi ile gelinin başına saçılan arpa, buğdayda da görülmektedir. Arpa ve buğday insanın varlığını sürdürmesini sağlayan iki temel besindir. Bunun gibi günümüz Alevi-Bektaşî toplumunda önemli bir yeri olan dem ve dolunun ritüel boyutu geleneksel Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Alevi-Bektaşî topluluğunun gerek cem içerisinde olsun gerekse diğer ritüellerinde olsun dem alma belirli kural ve kaidelerle yapılan bir uygulamadır. Örneğin; Ersal'a göre (2016: s. 140) Erdebil sürecine göre hizmetlerini yürüten Ankara Çubuk, Çankırı Şabanözü merkezli beş ocağın cemlerinde sâki ilk demi ocaklıkta yanan ateşin üstüne serper (Ersal, 2016: ss.139-140).

Bu örneklerde olduğu gibi doğrudan dini bir gönderme tespit edemediğimiz alanlar yemeğe ilişkin uygulamaları görmek mümkündür. Yemek ve kimlik ilişkisinde Afganistan kökenli birçok topluluk, kendilerini diğer topluluklardan ayırt edici bir unsur olarak ifade ettikleri pilavı yaparken basmatı pirincini vazgeçilmez olarak kabul ederler. Elbette hangi pirincin hangi toprakta daha iyi yetiştiği farklılaşabilir ama pirinç ile ne yaptığımız politik ve dinsel etkiden ziyade kültürel bir karakter ortaya koymaktadır. Topluluk için bu pirinç türü tercih edilen bir unsur olmaktan çıkarmakta yemeğin asıl unsuru olarak ortaya konulmaktadır.

Geleneksel yemek nedir veya yemeği geleneksel yapan nedir? Yemeğin gelenekselliği, ortaya konulan besinin içeriğine, hazırlanma sürecine ve sunum biçimine bağlı bir bütünlük ortaya koyar. Bu unsurlardan birinin eksikliği, yemeği geleneğinden koparabilecektir. Bu üç unsur, toplumun o yemeğe ilişkin olarak inşa ettiği anlamın azalmasını beraberinde getirecektir. Folklorik mutfak, geleneksel mutfaka ilişkin bu katı tutumu bünyesinde barındırırken sonradan ortaya konulan icat edilen geleneklere ilişkin bir alanı da kapsar. Gelenekselleşen birçok kutlama kültürel/folklorik kapsamda değerlendirilebilir. Günümüz Amerikan toplumu için vazgeçilmez olan Şükran Günü'nün ulusal bir gün olması 1700'lü yılların sonlarına doğru gerçekleşmiştir. 1863 iç savaşı sırasında kasımın son perşembesinin şükran günü olabileceğinin ifade edilmiş, 1939 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt ekonomiyi canlandırmak, buhranın etkisini azaltmak ve Noel alışveriş sezonunu uzatmak amacıyla Şükran gününü bir hafta erkene taşımıştır. 1941'de karara varılarak

şükran günü kasımın dördüncü perşembesi olmuştur. Bugün Amerikalıların şükran günü akşam yemeğinde yediği hindi, yaban mersini sosu, patates, mısır ekmeği içi, balkabaklı pay gibi yiyeceklerin çoğu Amerika'ya özgüdür. Ancak yemeklerin tarzı İngiliz'dir. Bugün aile üyelerinin bir araya geldiği geçmiş yılın nimetlerine teşekkür amacı taşıyan bir resmî tatil günüdür (Civitello, 2019: ss.175-176). Geleneğin veya icat edilmiş geleneğin folklorik mutfak içine dâhil edilmesinin belirleyicisi, yerine getirdiği işlevdir. Burada yiyecek ayırıcı özelliğini sadece bir unsurdan değil birçok unsurun birlikteliğinden alır.

Sonuç

Yemek ve mutfak sosyolojik bir olgudur. Bu olgu ele alınırken yenilebilenin ne olduğu, bunun nasıl yemeğe dönüştürüldüğü ve nasıl paylaşıldığı birçok belirleyiciye göre şekillenmektedir. Yemeğin üretim ve dağıtımının ayrı bir organizasyon gerektirdiği de düşünüldüğünde yemeğe ve mutfağa ilişkin sosyolojik bakış açısının gerekliliği daha açıktır. Bu sosyolojik durum, yemek ve mutfakta kültürel olanın ortaya konulmasını ve yemek sürecindeki örüntülerin incelenmesi konusunu önemli kılar.

Gündelik hayat alanında birçok yemek organizasyonuna dâhil oluruz veya biz birçok yemekli organizasyon düzenleriz. Gerek katıldığımız gerekse yaptığımız yemekli organizasyonlar çeşitli özelliklere göre birbirinden farklı olan özellikler göstermektedir. Özelliklerine göre yemekleri ve mutfağı doğal mutfak, kutsal mutfak, politik mutfak, folklorik/kültürel mutfak kategorilerine ayırmak mümkündür. Her bir kategori belirli özellikleri taşımaktadır. Çalışma kapsamında ortaya konulan kategoriler yemeği ve mutfağı analiz etmede kolaylık arayışı çabasının ürünüdür. Ancak oluşturulan bu dört mutfak kategorisi arasındaki geçişkenlikler söz konusudur. Bu geçişkenlikler, kültürün sosyal davranışın açıklanmasındaki baskın belirleyiciliğindedir. Bu belirleyiciliğin farkındalığında kategoriler tespit edilmiştir. Özellikle folklorik/kültürel mutfağın tüm bu kategorilere dair örnekleri kapsayabileceği görülebilir. Benzer şekilde din de iktidar da kültürel unsurları mutlaka barındırmaktadır. Salt bunlarla açıklanamayan örnekleri ele almak ve kültüre, ayrı ve müstakil bir alan atfetme gereği nedeniyle bu kategorizasyona folklorik/kültürel mutfak eklenmiştir. Böylece kültür, tüm diğer unsurlarla etkileşimi kabul edilen fakat münhasır etkisi ve varlığı ayrıca ortaya koyulması gereken bir unsur olarak kategorizasyona dâhil edilmiş olur.

Kaynakça

- Barthes, R. (1997). Toward A Psychology of Contemporaray Food Consumption, İçinde C. Counihan, & P. Van Esterik (Ed.), *Food and Culture*, (ss. 20-27). New York: Routledge.
- Bilge, M. (2002). *Yezidiler, Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Boudan, C. (2004). *Mutfak Savaşı, Damak Zenkinin Jeopolitiği*. (Çev: Yaşar Avunç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bursa Protestan Kilisesi. (2023). 1. Korintliler. Erişim: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=1ko%2011:%202024-30>
- Bursa Protestan Kilisesi. (2023). *Yuhanna*. Erişim: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yu%2013:%201-4>.
- Civitello, L. (2019). *Mutfak ve Kültür, İnsanın Beslenme Tarihi*. (Çev: Nilüfer Nahya ve Saim Örnek). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Demirtaş, M. (2014). *Osmanlıda Fırıncılık On Yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*. Ankara: Atıf Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2023). *Bakara*. Erişim: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/180/173-ayet-tefsiri>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2023). *Nahl*. Erişim: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/2015/114-117-ayet-tefsiri>.
- Elgün, A., & Yetim, H. (2020). İslam Perspektifinden Obezite ve Helal Hayat. *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 19-38.
- Elias, N. (2004). *Uygarlık Süreci, Batılı Dünyeyi Üst Tabakamn Davranışlarındaki Değişmeler*. (Çev. Ender Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ersal, M. (2016). Alevi İnanç Sisteminde Dem Kültü ve Dem Geldi Semahları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 77(3), 127-174.
- Geertz, C. J. (2007). *Yerel Bilgi*. (Çev: Kudret Emiroğlu). Ankara: Dost Yayınları.
- Goody, J. (1982). *Cooking, Cuisine And Class, A Study In Comparative Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 08.03.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.04.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 45-62

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1261843>

Ichijo, A. ve Ranta, R. (2018). *Yemek ve Ulusal Kimlik: Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete*. (Çev. E. Ataseven). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu, D. (2017). *Yemekle Devriâlem*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Közleme, O. (2012). *Türk Mutfak Kültürü ve Din*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Mentinis, M. (2021). *Yemeğin Psikopolitikası Neoliberal Çağda Yemek Ritüelleri*. (Çev: Nazlı Sinanoğlu İnanç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rebora, G. (2003). *Çatal Kültürü, Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi*. (Çev: Çağla Şeker). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Solleh, F. (2015). Mahirah Gastrodiplomacy As A Soft Power Tool To Enhance Nation Brand, *Journal of Media and Information Warfare* , 7(6), 161-199.

Soner, F. (2020). *Gastrodiplomasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hayati Beşirli %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hayati Beşirli contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

GÜNÜMÜZ KENTLERİNDE YAŞLILIK VE SOSYAL DIŞLANMA

Ayşe DERİCİOĞULLARI ERGUN¹

Cem ERGUN²

Öz

Kentler, insanlık tarihinin hemen hemen her dönemine tanıklık etmiş yerleşim birimleridir. Özellikle dönemin ekonomik faaliyetlerine ve yönetim tarzlarına göre biçimlenen kentler aynı zamanda bireylerin kentlerdeki konumlarını ve gündelik yaşantılarını da belirlemiştir. Bu belirleyiş hemen hemen tüm kentlerde dezavantajlı ve avantajlı kesimleri de ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle tüm kentliler kentsel süreçlere aynı oranda erişememiş ve kentsel olanaklardan aynı şekilde yararlanamamıştır. Kentlerin gerek fiziksel gerekse de toplumsal yapısını etkileyen temel unsur olan üretim ilişkilerine bağlı olarak bu kesimler net bir şekilde mekânda yerlerini almıştır. Bir diğer ifade ile üretim süreçlerine katılım kentlilerin konumlarını da etkilemiştir. Tarih boyunca üretim şekillerine göre adlandırılan kentler günümüzde üretimin yanı sıra tüketim odaklı mekanlara dönüşmüştür. Dolayısıyla kentliler de gerek üretim gerekse de tüketim süreçlerine katılımları çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Engellilik, cinsiyet, inanç, etnik köken, kültür vb. birçok etken tarih boyunca kentsel mekanlardaki toplumsal konumlanışlarda etkide bulunurken günümüzde bu sürece yaşlılık da eklenmiştir. Üretim-tüketim odaklı bir anlayışla biçimlenen kentler, bu odaklara dahil olamayan kesimleri dışlamakta ve katılım süreçlerinin dışında bırakmaktadır. Aktif birer üretici ve tüketici olmayan yaşlı kesimlerin kentsel olanaklara erişimleri de diğer kentlilere oranla daha sıkıntılı olabilmektedir. Bu bağlamda sadece dezavantajlı kesimler değil toplumun tüm bireyleri yaşlılık olgusunu deneyimleyeceğinden; kentsel politikalar geliştirilirken tüm yaş gruplarının göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Bu çalışmada günümüz kentlerinde yaşanan dışlanma-ayırışma süreçleri kentli yaşlı bireylerin mekanla ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Mekân, Yaşlı, Yaşlanma.

OLD AGE AND EXCLUSION IN CONTEMPORARY CITIES.

Abstract

Cities are settlements that have witnessed all epochs of human history. Cities, according to the economic activities and management styles of the time, also determined the position of the people in the cities and their daily life. This determination also led to the existence of disadvantaged and advantageous segments in virtually all cities. In other words, not all citizens have equal access to urban processes and do not enjoy the same urban opportunities. Depending on the relations of production, which are the main factor in the physical and social structures of the cities, these segments have taken their place in the space. In other words, participation in production processes has also affected the positions of citizens. Cities, which throughout history have been named according to their production styles, have turned into consumption-oriented spaces as well as production. Therefore, the city's citizens began to be evaluated within the context of their participation in production and consumption processes. Disability, gender, faith creed, ethnicity,

¹Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Burdur Sağlık Hizmetleri MYO Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü, adericiogullari@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4667-2673

² Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cergun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0238-8881

culture, etc. While many factors have had an impact on social positions in urban spaces throughout history, aging has also been added to this process. Cities that are designed and shaped with a production and consumption-oriented approach exclude those who cannot be included in these centers and exclude them from participation processes. Access to urban amenities may be more difficult for older people and facilities people who are not active producers and consumers compared to other urban resident dwellers. In this context, not only the disadvantaged segments, but all members of society will experience the phenomenon of old age; It is important to consider all age groups while developing urban policies. This study discusses the exclusion and segregation processes seen experienced in contemporary cities in the context of older urban people's relationship to a space.

Keywords: City, Space, Elderly, Aging.

Giriş

Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte kentlerde toplumsal eşitsizlikler net bir biçimde görülmeye ve gündün güne derinleşmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında hem üretim biçiminin yabancılaştırıcı etkisi hem de kurumsal yapısının karmaşıklığı nedeniyle önceki dönem kentlerinden farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kent; ekonomik, toplumsal ve kültürel bir bütün olarak algılanmaya başlamıştır. Bu bütünlüğün temel nedeni, kentin ekonomik gelişmesine katkıda bulunma çabasıyla kaynaklanmaktadır. Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan yeni birikim tarzının bir sonucu olan bu durum, toplu tüketim hizmetleri ve kent planlaması gibi anlayışları da ortaya çıkarmıştır. Kentleri ekonomik gelişme ve toplumsal modernleşmenin merkezi olarak gören bu yeni durum, kentin ekonomik büyümesine katkı sunarken, toplumsal refahın ve bütünleşmenin oluşumuna da hizmet etmiştir (Kaygalak, 2009: s.45). Bu süreçte emek, sermaye ve sanayinin yoğunlaştığı kentsel alanlar üretimin merkezi konumuna gelmiştir (Kaygalak, 2008: s.50). Dolayısıyla kentsel mekanların örgütlenmesi ve biçimlenmesi de üretimi merkeze olarak gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle kentler üretim odaklı ve üretim sürecinin aktif katılımcıları lehine kurgulanmış ve kentlere yönelik uygulamalar bu bağlamda gerçekleştirilmiştir.

Sanayi ve üretim merkezli kent kurgusu 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren zayıflamaya başlamış (Dayanışmacı Atölye, 2007: s.143) ve kentler üretimin örgütlendiği kentlerden tüketimin örgütlendiği kentlere dönüşmüş ve bizzat tüketilen birer olgu haline gelmeye başlamışlardır (Ergun ve Koçancı, 2017: s.202, ss.206-207). Üretimi ve üretim sürecine katılım sağlayan dinamikleri önceleyen kentleşme anlayışının odağı değişmiş, tüketim süreçleri ve aktif tüketiciler üretimin ve üreticilerin yerini almaya başlamıştır.

Günümüzde insan nüfusunun büyük bir kısmının yaşadığı kentler; tüketim toplumunun, sürekli kâr peşinde koşan sermayenin ve onun ortaya çıkardığı gelişmelerin sonucunda insana yabancılaşan mekânlar haline gelmiştir. Bu yabancılaşma sürecini ortaya çıkaran temel etken kentsel mekanlarda var olan güç ilişkileridir. Mekânı şekillendirme erkini elinde bulunduran aktörler mekanının paylaşımı sürecini de belirleyerek yönetmektedir. Günümüz kentlerine yön veren aktör olarak karşımıza sermaye çıkmaktadır. Sermayenin yoğun baskı ve talebi altındaki kentsel alanlarda, mekânsal farklılaşma zaten büyük ölçüde üretilmiş durumdadır ve kentli bireyler tercihlerini buna uydurmak durumundadır. Pazar düzeneği kentlilerin seçim yelpazesini daraltmaktadır. Bu süreçte varsıl grupların ve sermayenin tercihlerinin biçimlenişi ortaya keskin mekânsal farklılaşmalar çıkarmakta; mekân seçiminde dezavantajlı grupların hiçbir tercih hakkı bulunmamaktadır. (Harvey, 2002: ss.161- 162, 166-167; Özer, 2004: s.10; Harris & Ullman, 2002: s.55; Kartal, 1982: s.229; Sert vd., 2005: s.109; Erder, 1996: ss.20-21). Bir diğer ifadeyle sosyo-ekonomik farklılıklar mekâna da yansımış, kentsel mekânı talep ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştiren-yapılandıran sermaye ve varsıl kesimler ile sosyo-ekonomik açıdan zayıf durumda olan dezavantajlı kesimler arasında mekânsal ayrışmalar net bir biçimde görülür hale gelmiştir.

Sermayenin talep ve beklentileri çerçevesinde biçimlendirilen kentlerde bazı kesimler ne yazık ki kentsel hizmet ve olanaklara erişememekte ve mekânsal olarak dışlanmaktadır. Her daim eşitsizliklerin var olduğu kentlerde etnisite, inanç, cinsiyet, ekonomik durum vb. dinamikler dışlanmaya yol açmıştır. Günümüzde sermaye tahakkümü altında olan ve tüketim odaklı mekanlara dönüşen kentlerde dışlanan ve dezavantajlı konumda olan gruplara yaşlılar da eklenmiştir. Tüketim süreçlerine aktif olarak katılamayan yaşlı kesimler ne yazık ki sosyal ve mekânsal olarak dışlanmaya maruz kalmaktadırlar.

Bu çalışma ile öncelikle günümüz kentlerinin genel özelliklerine değinilerek ve yaşlılık olgusu ele alınarak, tüketim süreçlerine aktif olarak katılamayan yaşlı kesimlerin kentsel mekanlarda karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri dezavantajlı durumlara ilişkin bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır.

1. Günümüz Kentlerine Genel Bir Bakış ve Dışlanma/Ayrışma Süreçleri

Kent, tarihsel süreçte uygarlığın gelişiminde ve ilerlemesinde odak noktası olmuş bir yerleşim birimidir. Günümüz kentleri ise önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak ölçüde ekonomik, toplumsal, kültürel ve teknolojik oluşumların bileşkesinde yer almaktadırlar (Bayram, 2001: s.251). Sermaye tarih boyunca kentleri birikime olanak sağlayan bir mekân olarak değerlendirmiş ve

kentleşme ise sermayenin sınır tanımaksızın büyümesine olanak sağlayan bir süreç olarak görülmüştür (Harvey, 2002: s.160; Kılınç, 2005: s.417). Toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkileyen dinamikler arasında sermaye her daim yer almıştır. Ancak diğer güç odakları arasından sıyrılıp başat aktör haline gelmesi yakın dönemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla sermaye kentsel mekanlar üzerinde de oldukça etkili bir konuma yerleşmiştir.

İnsan ve mekân olguları geçmişten günümüze kadar birbirinden ayrı düşünülemez bir ilişki ağına sahip olmuştur. Yerleşik yaşama geçerek mekânın temelini atan insanlar süreç içinde de mekânın özelliklerine bağlı olarak kendi yaşantılarını sürdürmüşlerdir. İlk yerleşimlerden günümüze mekânlar içsel ve dışsal dinamiklere bağlı olarak değişime uğramışlar ve dolayısıyla insanların yaşantılarını da etkilemişlerdir. Önceleri kendiliğinden yaşanan değişim ve dönüşüm süreçleri yakın dönemde dışsal müdahalelere maruz kalmaya başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde neoliberal anlayışın en kârlı yatırım aracı olarak mekânı ya da kentsel alanları görmeye başlamasına paralel olarak kentsel alanlar/mekânlar da metalaşmaya ve kâr aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Ergun & Dericioğulları-Ergun, 2020: ss.134-135).

1980 sonrası dönemde neoliberal anlayışın etkinliğini arttırması ve ihracatı ön plana çıkaran sanayileşmenin ithal ikameciliğin yerine geçmesine paralel olarak sermaye, ağırlıklı olarak finans piyasalarına ve kentsel yatırımlara yönelmiştir. Bu bağlamda sermayenin kentsel yatırımlara ve rantlara yönelmesi sonucunda karşımıza metalaşan ve sermayenin sömürülme aracına dönüşen kentler çıkmıştır (Doğan, 2007: ss.54-55). Her dönemde hem ekonomik hem de politik nitelik taşıyan mekân, küreselleşme sürecinde daha da metalaşmış ve politize olmuştur. Günümüzün küreselleşme sürecine eklenmek isteyen kenti, tüketim toplumunun mekânı olma özelliği taşımaktadır. Binlerce yıldır değişen ancak sürekliliği de olan kent, günümüzde benzeri görülmemiş biçimde dönüşmekte, insan odaklı olmaktan çok makineleştirilmekte ve metalaştırılmaktadır (Çavuşoğlu, 2000: s.123). Öyle ki günümüzde sermayenin ana yatırım alanı olarak görülen kentler, alınır-satılır nesnelere gibi görülmeye başlanmıştır. Tüketim odaklı anlayış kentleri de birer tüketim nesnesine dönüştürmüştür.

Kentsel alanlara meta olarak yaklaşılması ve bu doğrultuda uygulamaların hayata geçirilmesi mekânsal farklılaşma ve ayrışmalara yol açmaktadır. Toplumun varsıl kesimleri korunaklı sitelere ve lüks yaşam alanlarına yönelirken; dezavantajlı, yoksul ve marjinal kesimler yaşam alanlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmakta ve yoksunluğun yoğun olduğu süreçlere dahil olmaktadır (Harvey, 1999: s.96; 2012b: s.433; 2012c: ss.256-257, s.361).

Günümüzde kentsel sistem üretimden çok; ticaret, finans, eğlence, turizm vb. etkinliklere odaklı bir biçimde örgütlenmektedir. Bu süreçte, bu etkinliklerin düzenli bir biçimde işlenmesini sağlayacak bir denetim mekanizması olarak, tüketim ön plana geçmektedir (Doğan, 2007: s.66). Dünya genelinde üretimden çok tüketime konsantre olmuş bir kent düzlemi bulunmaktadır (Dinçer, 2008: s.17). Bu bağlamda günümüz toplumu da üyelerini en başta tüketici rolünü oynama görevine göre biçimlendirmektedir (Bauman, 2006: s.92). Günümüz toplumlarında bireylerin kimliklerini tüketim gücü ve biçimleri belirlemekte, tüketim gücü olmayanların söz sahibi olmaları güçleşmekte hatta bu kesimler yok sayılmaktadır (Berkmen Yakar, 2000: s.180). Tüketim ya da meta temelli bir toplumsal yaşantıya uyum sağlayamayanlar ise büyük bir tehdit altında kalmaktadır. Tüketim odaklı toplumsal yapıda aktif birer müşteri/tüketici olmayan ve kendisine ihtiyaç da duyulmayan yaşlı, yoksul vb. dezavantajlı kesimlerin dâhil olmadıkları tüketim merkezlerinde yaşamlarını sürdürebilme şans ve olanakları da azalmaktadır.

Günümüz kentleri, toplumsal eşitsizliklerin en yoğun biçimde yaşandığı ve gündün güne arttığı mekânlardır. Yoksulluğun gözden uzak tutulmaya çalışılan mekânları ile zenginliğin dışavurumcu mekânları arasındaki çelişki, günümüz kentlerinin ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Şengül, 2000: s.69). Bu doğrultuda kentler büyük alışveriş merkezlerinin ve lüks mağazaların asli tüketicileri ile, buralara uzak yoksul kesimlerin birbirleriyle hiç karşılaşmayacakları bir yapıda örgütlenmeye ve yeniden yapılandırılmaya çalışılmaktadır (Kaygalak, 2009: s.99). Kentsel mekânın meta olarak görülmeye başlanması ve bu doğrultuda yeniden yapılandırma arayışına girilmesi sürecinde yatırımcıları ve üst-orta sınıfları kayıran uygulamalar hayata geçirilmekte; sürecin kaybedenleri ise kentlerin dezavantajlı ve yoksul/marjinal kesimleri olmaktadır. Kentsel mekânların sosyal, kültürel, doğal ve ekonomik dinamikleri görmezden gelinmekte ve mekânsal ayrışmayı/dışlanmayı arttıran sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kentlerin yoğun kâr arayışına sahne olması ve yatırım aracı olarak görülmeye başlanması; kent sakinlerinin sosyal ve mekânsal ilişki ağlarını yok etmekte, gündelik yaşam pratiklerini olumsuz etkilemekte ve yeni yoksunluklar-mağduriyetler oluşmasına neden olmaktadır (Harvey, 2013: s.130; 2012a: s.183; Sallan-Gül & Kahraman, 2013: s.262; Eğilmez, 2010: s.603, s.626; Kuyucu & Ünsal, 2011: s.88; Gül & Ergun, 2011: s.158). Kentler tarihte görülmemiş bir biçimde sosyo-mekânsal ayrışmalara sahne olmakta ve bu ayrışma sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin olumsuz yaşam koşullarının daha da kötüleşmesine neden olarak dezavantajları pekiştirmekte ya da yeni dezavantajlıklar ortaya çıkarmaktadır.

Dezavantajlılık tartışmalarında öncelikle yoksul kesimler ön plana çıksa da günden güne artan eşitsizliklere paralel bir biçimde yoksulluğun yanı sıra etnik köken, toplumsal cinsiyet, engelli-çocuk ya da yaşlı olma halleri de bireyleri dezavantajlı gruplar arasına yerleştirmekte ve dezavantajlılığı derinleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında yoksulluk en önemli dezavantajlı olma nedeni olmakla birlikte; yoksul olunmasa da yukarıda ifade edilen durumlara bağlı olarak da bireyler dezavantajlı konumda bulunabilmektedir. Toplumsal yapı içinde mağdur konumunda olan yaşlılar da bu bağlamda ön plana çıkan dezavantajlı gruplardan birini oluşturmaktadır (Ergun & Tümtaş, s.2017: 602). Yaşlı kesimlerin dezavantajlı olmasına yol açan süreç aynı zamanda sosyal dışlanmayı da beraberinde getirebilmektedir.

Burchardt vd. (2002), bireyin “normal” sosyal faaliyetlere katılma yeteneği ile ilgili dört sosyal dışlanma alanı tanımlar: tüketim faaliyeti (toplum için normal kabul edilen mal ve hizmetleri asgari düzeye kadar tüketme yeteneği); üretim faaliyeti (ekonomik veya sosyal olarak değerli bir faaliyette bulunma); siyasi faaliyet (yakın veya daha geniş sosyal veya fiziksel çevreyi iyileştirmek veya korumak için bazı toplu çabalara katılım); ve sosyal aktivite (aile veya arkadaşlarla önemli sosyal etkileşime girme ve kültürel bir grup veya toplulukla özdeşleşme). Benzer şekilde, Gordon vd. (2000) sosyal dışlanmanın dört boyutunu vurgulamaktadır: Yoksullaşma, işgücü piyasasına katılmama, temel hizmetlere erişim eksikliği ve bir dizi sosyal ilişkiden dışlanma. Bu yaklaşımları sentezleyerek, tüketim/yoksullaştırma, siyasi/yurttaşlık faaliyeti ve sosyal faaliyet alanları, sosyal içerme ve dışlanmanın önemli boyutlarını temsil eder. Temel hizmetlere erişim, en azından evde bağımsızlığı sürdürmenin bir yolu olarak değil, ileri yaşlılıkta önemli olduğu için (Means 1997; Tanner 2001), bu yön aynı zamanda yaşlılıkta bir sosyal dışlanma çalışmasına dahil edilmelidir.

Yoksunluğun ve yoksulluğun yoğun yaşandığı kentsel topluluklarda yaşayan yaşlı insanların koşullarıyla ilgili en az beş sosyal dışlanma biçimi olduğu iddia edilebilir: *Maddi kaynaklardan dışlanma, sosyal ilişkilerden dışlanma, sivil faaliyetlerden dışlanma, temel hizmetlerden dışlanma, mekânsal dışlanma*. Görüldüğü üzere sosyal dışlanma, insanların yaşlandıkça toplumun çeşitli alanlarındaki insanların büyük çoğunluğu tarafından ulaşılabilen hakların, kaynakların ve hizmetlerin eksikliğini ve normal ilişki ve faaliyetlere katılmamayı içeren karmaşık ve dinamik bir süreçtir. Dolayısıyla sosyal dışlanma hem yaşlı bireylerin yaşam kalitesini hem de bir bütün olarak yaşlanan bir toplumun eşitliğini ve uyumunu etkiler (Levitas vd., 2007).

2. Yaşlıyı ve Yaşlılığı Tanımlamak

Yaşlılığa ve yaşlıların gündelik yaşantıları ve deneyimlerine ilişkin değerlendirmeler toplumdaki topluma değişebilmektedir. Bu tarz bir değerlendirme; yaşlılığın içinde bulunulan toplumsal yapının değerleri ve normlarıyla, sosyo-kültürel dinamikleriyle ve hayat olanaklarıyla iç içe geçmiş olmasından hareketle yapılabilmektedir (Tufan, 2007: s.26). Üzerinde uzlaşmış net bir tanımı bulunmamasıyla birlikte yaşlılık olgusunun sosyal, fiziksel ve psikolojik boyutlarıyla birlikte ele alınmasının önemine dikkat çekilmektedir. Yaş alma sürecinde vücudun yapısında ve işlevlerinde ortaya çıkan değişiklikler biyolojik yaşlanma şeklinde ele alınırken; kronolojik yaşa bağlı olarak organların uğradığı değişiklikler de fizyolojik yaşlılık kavramı ile tanımlanmaktadır. Kronolojik olarak yaşın ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan değişimlere uyum sağlama potansiyelinde oluşan değişim psikolojik yaşlanma olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte bireylerin öğrenme, sorun çözme, algılama vb. açılardan kapasite ve uyum düzeyleri göz önünde bulundurulmaktadır. Toplumsal yapı içinde bir yaş kategorisinde yer alan bireylerden beklenen davranış kalıpları ve bu bireylere verilen değerle yaşlı kesimlerin toplumsal ilişki ağlarındaki konumu, sosyolojik yaşlılık çerçevesinde ele alınmaktadır (Beğler & Yavuzer, 2012: s.1; Köse & Erkan, 2014: s.43).

Yaşlılık olgusu temelde biyolojik açıdan ele alınmakla birlikte bu ele alış yeterli ve kapsayıcı olmamaktadır. Yaşlılık süreci biyolojik faktörlerle birlikte toplumsal yapıdan, ekonomik, psikolojik, ideolojik ve sosyolojik etkenlere bağlı olarak deneyimlenmektedir. Tufan vd. bu süreci şöyle ele almaktadır: “Ekonomide ve iş piyasalarındaki gelişmeler, sosyal güvenliğin maddi ve normatif krizleri, aile ve toplumsal yapıların ve fonksiyonların değişimi, yaşam durumu, özgeçmiş ve yaşam biçimlerindeki değişimler, sosyal yapılarda yaşlanma ve yaşlılığın konumunda meydana gelen değişimler, sosyal eşitsizlikler ve yaşam fırsatları, yaşlı insanların yaşam durumlarında çoğalan heterojenlik ve yaşa, cinsiyete, bölgeye, çalışma ve yaşam süreçlerine bağlı faktörler, hepsi birlikte yaşlanma ve yaşlılığı belirlemektedir” (2017: s.78).

Yaşlılık; sadece kronolojik bir süreç değildir ve sosyal olarak inşa edilen ve eşitsizliklerin oluşumunda etkin rol oynayan güç ilişkilerinin de bir üreticisidir. Bu nedenle yaşlılık; cinsiyet, sınıf, ırk ve etnisite gibi diğer kategorilerle etkileşim içinde sosyal olarak inşa edilmektedir (Hockey & James 1993; Krekula, 2007; Nikander, 2002). Dolayısıyla sosyal algı ve ihtiyaçlar, toplumsal rol-statü-değer ve normların oluşturduğu bir toplumsal dizayn şeklinde değerlendirilebilir (Tufan, 2014: s.6; 2007: s.81). Yaş ilerledikçe vücut yapısında meydana gelen değişiklikler biyolojik yaşlanma kapsamında ele alınırken; toplumdaki bireylerin bu sürece ve değişikliklere yönelik yaklaşımları da yaşlılığın sosyal boyutu çerçevesinde değerlendirilmektedir (Tuna & Tenlik, 2017: s.23).

Nüfusun yaşlanması genellikle sessiz bir devrim olarak adlandırılır, sosyoekonomik ve kültürel yönere çeşitli etkileri olan ve genel olarak yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen zorlayıcı bir demografik fenomen olarak ifade edilir. Yaşlanma; bireysel deneyimlere bağlı olarak gelişen ama sonrasında politik ve yapısal etkileri de ortaya çıkan bir süreç şeklinde değerlendirilmelidir (Hanisch, 2006). Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemde geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçişle birlikte yaşlıların geleneksel yapıdaki rolleri büyük ölçüde önemsizleşmiş, zayıflamış ve sorgulanmaya başlamıştır. Bu süreçte yaşlılar sosyal izolasyona maruz kalmışlardır (Turner, 2011: s.152). Geleneksel toplumsal yapılarda yaşlılık oldukça önemli ve değerli bir konumda bulunurken (Baudrillard, 2011: s.293) günümüz toplumsal yapılarında ise çağa ayak uyduramayan ve gereksiz görülen bilgelik yığını (Giddens, 2005: s.161) şeklinde değerlendirilmektedir. Günümüz modern dünyasında özellikle üretime ve üretkenliğe atfedilen önem nedeniyle, üretim sürecine elverişli bir şekilde katılmayan yaşlı kesimler toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır (Kalaycıoğlu, 2016: s.160).

3. Yaşlılık/Kentsel Mekân İlişkisinde Dezavantajlılık

Tüm dünyada yaşlı nüfusun artışına paralel olarak yaşlılığı ve yaşlanmayı ele alan çalışmaların sayısı da giderek artmaktadır. Genellikle bu çalışmalarda yaşlılık olgusu istenilmeyen, geciktirilmesi gereken bir olgu olarak ele alınmakta yaşlanma sürecine yönelik başarılı, aktif yaşlanma gibi yeni reçeteler sunulmaktadır. Bu reçetelere ilişkin daha derin bir okuma gerçekleştirdiğimizde yaşlanmanın; pasif, tüketen, hareketsizlik gibi kalıp yargılar ışığında ele alındığına şahit olunmaktadır. Dolayısıyla modern kapitalist toplumun üretim sürecinde yer almayan/alamayan bireylere yönelik dışlayıcı tutumunun bir yansıması yaşlılığın toplumsal inşasında da görülmektedir (Dericioğulları-Ergun, 2021: s.17).

Palmore (1999: s.68-69); modernleşmeyle birlikte yaşlanmanın neden sorun alanı haline geldiğine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Ölüm oranlarının azalması ve doğum oranlarında yaşanan düşüş yaş ortalamasında artışa neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve iş alanlarının yenilenmesi yaşlı kesimlerin bilgi ve becerilerini önemsizleştirmiş, yaşlı çalışanlara yönelik talepte bir azalma ortaya çıkarmıştır. Emekli kesimlerin oranında yaşanan artış gerek statü gerekse de gelir anlamında kayba neden olmuştur. Çocuk odaklı eğitime geçilmesi ve sosyal değişimin hızlanması yaşlı kesimlerin prestij kaybına uğramasına yol açmıştır. Sosyo-mekansal ayrışmaya yol açan kentleşme süreçleri de yaşlıların statü ve prestijlerini kaybetmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Hemen hemen tüm toplumlarda yaşlıların izole edilme, yalnız kalma, bağımlı

olma ve bakıma muhtaçlık vb. özelliklerini taşıyan toplumsal imaja sahip oldukları ifade edilmektedir (Akçay, 2011: s.83). Bu şekilde ele alınan bir toplumsal imaj nedeniyle yaşlı kesimler toplumsal dışlanma, yoksulluk ve marjinalize edilme sürecini daha yoğun yaşayabilmekte ve yaşlıların dezavantajlılık halleri de derinleşebilmektedir (Bayoğlu, 2011: s.123).

Nitekim, nüfus grupları içinde yoksul ve yoksulluğa en yakın olan kesim olarak yaşlılar ön plana çıkmaktadır (Canatan, 2004). Çünkü, yaşlılık genel olarak sosyal dışlanma ve marjinalleşme ekseninde değerlendirilmekte ve bu sürecin temelinde üretim süreçlerinden uzak kalan yaşlıların yoksullaşmasının yer aldığı ifade edilmektedir (Bilton vd., 2008). Sanayileşmeyle birlikte hızlanan kentleşme sürecinde tüm yaş grupları bir şekilde cinsiyet farkı gözetmeksizin üretime dâhil edilirken dışarıda bırakılan tek grup yaşlı kesim olmuştur (Tufan, 2001). Bu durum yaşlıların ekonomik refah seviyelerinin düşmesine, dolayısıyla da yaşam kalitelerinin olumsuz etkilenmesine, yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerine erişememe vb. risklerin oluşmasına da neden olabilmektedir (Tümtaş, 2021: s.235).

Yaşlı kesimlerin yoğun bir yalnızlık hissetmeleri ve toplumsal süreçlerin dışında kalmaları sosyal dışlanma kavramı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Sosyal dışlanma ekonomik, bireysel, sosyal, kurumsal ve fizyolojik birçok farklı etkene bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda ekonomik nedenler; mal varlığına ve gelire sahip olamama ya da işsiz olma şeklinde genellenebilir. Bireysel nedenler arasında cinsiyet, yaş ve eğitim durumu sayılabilir. Sosyal ve kurumsal nedenlere örnek olarak toplumsal açıdan destek verilememesi ve sosyal güvence sağlanamaması gösterilebilir. Yaşlı veya özürlü olma haline bağlı olarak yetenek kaybına uğramak da fizyolojik nedenlere örnek verilebilir (Genç & Dalkılıç, 2013: s.464; Beşirli vd., 2016: ss.29-32).

4. Yaşlılık ve Sosyal Dışlanma

Hakim sosyal ve kültürel yaşantının dışında kalma hali sosyal dışlanma şeklinde ifade edilmektedir. Sosyal dışlanmayı deneyimleyen kişi; toplumsal ve sosyal ilişki ağlarından kopmuştur ve sosyal, ideolojik, kültürel ve ekonomik süreçlere dahil olmak için ihtiyaç duyduğu olanaklardan mahrum kalmıştır (Tümtaş, 2012: s.77; Gökçeoğlu-Balcı, 2007: ss.53-54). Toplumsal dışlanma bireyleri mahrumiyete iten ve bu mahrumiyeti sürdüren süreçlere karşılık kullanılmaktadır. Bu bağlamda toplumsal dışlanmanın yoksul olmaktan daha farklı ve geniş bir içeriğe sahip olduğu vurgulanmalıdır. Toplumsal dışlanma; toplumun diğer kesimlerinden daha kötü yaşam koşullarına ve daha az kaynağa sahip olma şeklinde değil, toplumun sahip olduğu olanaklara ulaşma imkanlarına sahip olmama olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda toplumsal açıdan dışlanan kesimlerin; formel

işgücü piyasası fırsatları, konut, beslenme, sağlık hizmeti, sosyal güvenlik, eğitim, altyapı hizmetleri vb. olanaklara ya hiç sahip olamadığı ya da minimum oranda ulaşabildiği dile getirilebilir (Giddens, 2001: ss.97-98; Harvey, 2003: s.98; Bilton vd., 2008: s.79-80; Şengül, 2001: s.203).

Günümüzü ve büyük oranda da geleceğimizi şekillendiren ve şekillendirmeye devam edeceği düşünülen başlıca küresel eğilimler olarak kentleşme ve nüfusun yaşlanması görülmektedir. 2030 yılına kadar dünya genelinde 60 yaş ve üzeri nüfusun 1,4 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde yine 2030 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin kentlerde yaşıyor olacağı ve kentlerde yaşayan yaşlı nüfusun kent nüfusunun en az yüzde yirmi beşini oluşturacağı ön görülmektedir (UN Habitat, 2016; Rémillard-Boilard vd., 2020; HelpAge International, 2015).

Yaşlılık sürecinde meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda; bireylerin gündelik yaşantılarını huzurlu, rahat, güven içinde ve kimseye bağımlı olmadan devam ettirebilmeleri için gerekli olanakların güçlendirilmesi ve eksik noktalara destek sağlayan kentsel alanlara yaşam boyunca duyulan ihtiyaç günden güne artmaktadır. Yaş ilerledikçe bireylerin yaşam alanlarındaki çevre koşullarına adapte olabilme yeteneklerinde azalmalar olmakta ve kentsel mekanlarda farklı zorluklarla karşılaşma olasılıkları artmaktadır. Bu bağlamda temelde tüm kentlilerin ancak özellikle de yaşlı kesimlerin gündelik yaşantılarında bağımsız bir şekilde hareket edebilmeleri ve minimum düzeyde desteğe ihtiyaç duyarak yaşayabilmelerine olanak sağlayacak kentsel mekân düzenlemelerinin hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır (Lino vd., 2005).

Yaşa bağlı fizyolojik değişiklikler nedeniyle yaşlılar, günlük yaşam aktivitelerini (yürüme, alış-veriş, boş zaman etkinlikleri gibi) yaşam ortamlarında ve yakın çevrelerinde yapabilmektedirler. Dolayısıyla yaşlılar, özellikle yaşadıkları mahallelerdeki yapısal çevrede meydana gelen değişikliklere karşı daha hassastırlar (Michael vd., 2006; Pastalan & Pawlson, 1985; Glass & Balfour, 2003). Birincisi, yaşlandıkça yaşam ortamları evlerinin yakınlarına veya yakın çevrelerine doğru küçülür ve topluluklarındaki kaynaklar giderek daha önemli hale gelir (Lawton, 1978; Glass & Balfour, 2003). İkincisi, fiziksel kırılganlık, hareket kısıtlılıkları ve duyuşal ve bilişsel bozulma gibi yaşlanmayla bağlantılı faktörler, yaşlıların çevre ile etkileşim yeteneğini azaltır. Bununla birlikte, fiziksel çevrenin küçük uyarlamaları bile yaşlı sakinler arasında bağımsızlık düzeyinin korunmasına yardımcı olabilir (Pastalan & Pawlson, 1985). Dolayısıyla mekân, yaşlıların kamu hizmetlerine erişimini, sosyal ilişkilere katılımını ve hareketliliğini sağlayan ya da kısıtlayan ana faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Walsh vd., 2017).

Kentlerde yaşayan insanlar artan eşitsizlik ve güvensizlikle karşı karşıyayken, kentler özellikle yaşlıların haklarından tam olarak yararlanmasını ve onurlu ve güvenli bir şekilde yaşamasını engelleyen fiziksel, sosyal ve ekonomik engellerle doludur (Grant, 2010; UN Human Rights, 2015). Kentler tasarlanırken ya da kentsel mekanlara yönelik uygulamalar hayata geçirilirken, kent sakinlerinin yaşam koşullarını daha kaliteli hale getirecek uygulamalar hayata geçirilmeli ve bu süreçte her yaş kategorisindeki bireylerin gereksinimleri ve talepleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ne yazık ki günümüz kentlerinin önemli bir kısmı sağlıklı ve fiziksel fonksiyonlara sahip bireyler için tasarlanmış ve yapılandırılmış durumdadır. Bu nedenle yaşlı kesimler işlevsel kabiliyetlerinde azalma olduğunda ya da bunları tamamıyla yitirdiklerinde sosyo-ekonomik yaşantıdan ve kentsel süreçlere katılım olanaklarından dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Tamkoç & Bilgin, 2020: s.221).

Sonuç

Yaşlı bireylerin yaşadığı sosyal dışlanmanın; finansal yönden, yaygın tüketim mallarından, yerel imkânlardan, sosyal ilişkilerden, kültürel aktivitelerden, insana yakışır konut ve toplu taşımadan, kentsel etkinlikler ve bilgiye erişimden dışlanma şeklinde yaşandığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir mekân fark etmeksizin sosyal dışlanma, yaşlılar için her yerde önemli bir sorundur (Korkmaz-Yaylagül vd., 2021: s.199). Kentin peyzajı, binaları, ulaşım sistemi ve konutları, kendinden emin hareketliliğe, sağlıklı davranışlara, sosyal katılıma ve kendi kaderini tayin etmeye ya da tersine, izolasyona, hareketsizliğe ve sosyal dışlanmaya katkıda bulunur (Plouffe & Kalache, 2010).

Kentleşme ve nüfus yaşlanmasının iki temel belirleyici eğilim olarak kabul edilmesine rağmen, bunların kesişimlerinin toplulukların ve ileri yaştaki insanların deneyimlerini nasıl belirlediğinin etkisi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Milyonlarca gence ev sahipliği yapan kentlerle, hükümet ve sivil toplum girişimleri ve programları büyük ölçüde onların topluluklara değerli katkılarını desteklemeye odaklanmış durumdadır. Bununla birlikte, yaşlıların karar verme ve planlamadan sürekli dışlanması artık sürdürülebilir değildir. Kentlerin demografik profilindeki değişiklikler, kentlerin gelişme, yönetilme ve başarılı toplulukları sürdürme biçiminde derin sistemik değişiklikleri tetiklemektedir (van Hoof vd., 2021).

Toplumların yaşlanması önemli bir gelişmişlik göstergesidir ancak tek başına yeterli değildir. Aktif ve sağlıklı bir yaşlılık dönemiyle desteklenmeyen yaşlanma, eksik bir yaşlanma sürecidir. Ancak aktif ve sağlıklı yaşlılık için bağımsızlık ve katılım gereklidir. Bağımsızlık, yaşlı bireylerin kendi

ihtiyaçlarını başkalarına bağlı kalmadan sağlayabilmeleri; katılım ise sosyal yaşama katılabilmeleri için gerekli olan tüm şartların oluşturulmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri, kendilerini geliştirebilecekleri ortamın sağlanması, kentsel nüfusun yaşlanması sonrasında önemli bir zorunluluktur (Avşar-Arık, 2021: s.59).

Dünya Sağlık Örgütü, başarılı aktif yaşlanmaya olanak sağlamak adına yaş dostu kent anlayışını ileri sürmektedir. Bu bağlamda yaş dostu kentlerin oluşturulabilmesi için sekiz tane bileşene ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bu bileşenler; “dış mekânlar ve binalar, ulaşım, konut, sosyal katılım, toplumsal yaşama dâhil olma ve toplumun yaşlıya saygısı, vatandaşlık görevini yerine getirme ve işgücüne katılım, bilgi edinme ve iletişim, toplum desteği ve sağlık hizmetleri” şeklinde sıralanmaktadır (WHO, 2007: s.8). Sayılan bu sekiz bileşen ön plana çıkarılarak hayata geçirilecek kentsel politikalar birçok toplumsal kesim açısından yaşanabilir kentler oluşturulmasında oldukça etkili olacaktır. Aynı şekilde yaşlı olarak nitelenen ve sosyo-mekânsal ayrışma nedeniyle dezavantajlı olarak ele alınan yaşlı nüfusun da kentsel olanaklardan daha fazla yararlanabilmeleri ve katılımları da artabilecektir. Yaşlı insanlar, yakın çevrelerinde bile dışarı çıkma konusunda özgüven eksikliği nedeniyle kendilerini izole edilmiş hissedebilirler (Frye, 2013). Dolayısıyla yaşlıların ihtiyaçlarını göz önüne alan kentsel mekân tasarımı, fiziksel aktiviteyi teşvik etmenin yanı sıra sosyal etkileşim için fırsatlar sunar, bu da topluluk uyumunu güçlendirebilir ve yaşlı insanların sıklıkla hissettikleri izolasyonla mücadeleye yardımcı olabilir (WHO, 2011; Gehl, 2010).

Kaynakça

- Akçay, C. (2011). *Yaşlılık*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Avşar-Arık, I. (2021). Kentte Yaşlanma ve Yaş Dostu Kentler: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 47-63. doi: 10.24876/senex.2021.38.
- Baudrillard, J. (2011). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayoğlu, A. (2011). Yaşlanma Sürecinde Sosyal Dışlanmaya Karşı Güçlendirme Temelli Sosyal Hizmet Müdahalesi. Y. Özkan (Dü.) içinde, *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı* (s. 123-136). Ankara: Maya Akademi Yayınevi.
- Bayram, F. (2001). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar, Yaklaşımlar ve Türkiye. *Cevat Geray'a Armağan* (s. 251-264). içinde Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Beğler, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim Dergisi*(25), 1-3.

- Berkmen-Yakar, H. (2000). İstanbul Metropolitan Alanında Sermaye Birikim Biçimlerinin Alışveriş Mekanlarına Etkisi. İ. Dinçer içinde, *3. Bin Yılda Şehirler: Küreselleşme Mekan Planlama, Dünya Şehircilik Günü 23. Kolokiyumu Bildiriler Kitabı* (s. 167-183), İstanbul: YTÜ Yayınları.
- Beşirli, H., Koçancı, M., Bakır, M., Özdemir, Z., & Yalçınkaya Güle, M. (2016). *Sosyal Konut Uygulamaları ve Yoksulluğun Yönetimi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilton, T., Bonnet, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., M., S., & Webster, A. (2008). *Sosyoloji*. (K. İnal, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Burchardt, T., Le Grand, J., & Piachaud, D. (2002). Degrees of exclusion: developing a dynamic, multidimensional measure. J. Hills, J. Le Grand, & D. Piachaud içinde, *Understanding social exclusion* (s. 30-43). Oxford: Oxford University Press.
- Canatan, A. (2004). Yoksulluk ve Yaşlılık. *IV. Aile Şûrası Aile ve Yoksulluk*. Ankara .
- Çavuşoğlu, E. (2000) Küresel Mekanın Ekonomi-Politikleri: Küreselleşme Döneminde Mekan Kavramına Kentbilimsel Bir Bakış, Dinçer, İ. içinde, *3. Bin Yılda Şehirler: Küreselleşme Mekan-Planlama, Dünya Şehircilik Günü 23. Kolokiyumu Bildiriler Kitabı* (s. 121-126), İstanbul: YTÜ Yayınları.
- Dayanışmacı Atölye. (2007). Gülsuyu ve Gülensu Mahallelerinde Alternatif Bir Planlama Deneyimi. *Ölçü* (Mart), 143-158.
- Demirer, G. (1999). Önsöz. *Kent Üzerine Alternatif Düşünceler* (s. 9-11). içinde Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dericioğulları-Ergun, A. (2021). Yaşlı Kadının Dezavantajlı Halleri. C. Ergun içinde, *Yaşlılık ve Yoksulluk* (s. 17-41). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dinçer, İ. (2008) “Yuvarlak Masa Söyleşisi, İstanbul’da Kentsel Dönüşüm”, *Mimar.ist*, 30, 13-24.
- Doğan, A. (2007). *Eğreti Kamusal Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğilmez, D. (2010). İzmir’de Kentsel Dönüşüm ve Dönüştürülemeyen Zorunlu Yoksulluk Halleri. D. Yıldırım, & E. Haspolat içinde, *Değişen İzmir’i Anlamak* (s. 601-638). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erder, S. (1996). *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergun, C., & Dericioğulları-Ergun, A. (2020). Harvey’in Mekân Tartışmaları Ekseninde Yaşlıların Gözünden Kentsel Dönüşüm. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 121-145.

- Ergun, C., & Koçancı, M. (2017). Yoksulluk ve Kentsel Mekan Üzerine Birkaç Not... *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 201-228.
- Ergun, C., & Tümtaş, M. (2017). Türkiye'de Yaşlılık ve Sosyal Politikalar. İ. Tufan, & M. Durak içinde, *Gerontoloji* (Cilt 1, s. 601-617). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Frye, A. (2013). *Disabled and Older Persons and Sustainable Urban Mobility*. Thematic Study Prepared for Global Report on Human Settlements.
https://unhabitat.org/sites/default/files/2013/06/GRHS.2013.Thematic.Disabled.and_Older_Persons.pdf.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Washington DC: Island Press.
- Genç, Y., & Dalkılıç, P. (2013). Yaşlıların Sosyal Dışlanma Sendromu ve Toplumsal Beklentileri. *International Journal of Social Science*, 6(4), 461-482.
- Giddens, A. (2001). *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Glass, T., & Balfour, J. (2003). Neighborhoods, Aging, and Functional Limitations. I. Kawachi, & L. F. Berkman içinde, *Neighborhoods and Health* (s. 303-334). Oxford University Press.
- Gordon, D., Adelman, L., A. K., Bradshaw, J., Levitas, R., Middleton, R., . . . Williams, J. . . (2000). *Poverty and Social Exclusion in Britain*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Gökçeoğlu-Balcı, Ş. (2007). *Tutunamayanlar ve Hukuk*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Grant, U. (2010). *Spatial Inequality and Urban Poverty Traps*. Overseas Development Institute.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.365.4163&rep=rep1&type=pdf>.
- Gül, H., & Ergun, C. (2011). Urban Regeneration and Social Segregation: The Case of Istanbul. *Toplum ve Demokrasi*, 5(11), 155-172.
- Hanisch, C. (2006). The Personal is Political.
<https://webhome.cs.uvic.ca/~mserra/AttachedFiles/PersonalPolitical.pdf>.
- Harris, C., & Ullman, E. (2002). Kentin Doğası. B. Duru, & A. Alkan içinde, *20. Yüzyıl Kenti* (s. 55-75). Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı. B. Duru, & A. Alkan içinde, *20. Yüzyıl Kenti* (s. 147-172). Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012a). *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012b). *Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012c). *Paris: Modernitenin Başkenti*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkında Kentsel Devrime Doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HelpAge International. (2015). *Global AgeWatch Index 2015: Insight report*. London: HelpAge International.
- Hockey, J., & James, A. (1993). *Growing Up and Growing Old: Ageing and Dependency in the Life Course*. London: SAGE Publication.
- Kalaycıoğlu, S. (2016). Yaşlılıkla Baş Etme ve Dirençlilik Stratejileri. H. Ceyhan içinde, *Yaşlılık Sosyolojisi* (s. 157-167). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartal, K. (1982). Kentleşme Sürecinde Toplumsal Değişme Odağı Olarak Ankara. T. Erder içinde, *Kentsel Bütünleşme* (s. 123-163). Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Kaygalak, S. (2008). *Kapitalizmin Taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa'da Toplumsal Süreçler ve Mekansal Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kılınç, G. (2005). Değişen Dünya düzeni İçinde Kent-Kentleşme Kriterlerinin Belirlenmesi. *Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge, 8 Kasım Dünya Şehirlik Günü 28. Kolokiyumu Bildiriler Kitabı, 1*, (s. 417-428). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TMMOB ŞPO Ortak Yayını.
- Korkmaz-Yaylagül, N., Barlın, H., & Kırışık, H. (2021). Yaşlılıkta Sosyal Dışlanma Araştırmaları: Bir İçerik Analizi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*(17), 197-213. doi:
- Köse, N., & Erkan, N. (2014). Kentsel Mekan Örgütlenmesinin Yaşlıların Kentsel Etkinlikleri Üzerindeki Etkisi: İstanbul ve Viyana Örneği. *METU JFA Dergisi*, 31(1), 39-66.
- Krekula, C. (2007). The Intersection of Age and Gender: Reworking Gender Theory and Social Gerontology. *Current Sociology*, 55(2), 155-171.

- Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2011). Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş. D. Gökürk, L. Soysal, & İ. Türeli içinde, *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* (s. 85-106). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lawton, M., Brody, E., & Turner- Massey, P. (1978). The Relationships of Environmental Factors to Changes in Well-being. *The Gerontologist*, 18(2), 133-137. doi:<https://doi.org/10.1093/geront/18.2.133>
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsios, D. (2007). *The Multidimensional Analysis of Social Exclusion*. <https://repository.uel.ac.uk/download/469129f180d3060ed6707d32474ae3d29ac0b9635ca19758f989a09936a3a319/1819926/multidimensional.pdf>.
- Lino, Y., Igarashi, Y., & Yamagishi, A. (2005). Iino, Study on the Improvement of Environmental Humidity in Houses for the Elderly: Part 1—Actual conditions of daily behavior and thermal environment. *Elsevier Ergonomics Book Series* (Cilt III, s. 231-237).
- Means, R. (1997). Home, Independence and Community Care: Time for a Wider Vision? *Policy & Politics*, 25(4), 409-419. <https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/pp/25/4/article-p409.xml>.
- Michael, Y., Beard, T., Choi, D., Farquhar, S., & Carlson, N. (2006). Measuring the Influence of Built Neighborhood Environments on Walking in Older Adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 14(3), 302-312. doi:<https://doi.org/10.1123/japa.14.3.302>
- Nikander, P. (2002). *Age in Action: Membership Work and Stage of Life Categories in Talk*. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters.
- Özer, İ. (2004) *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Palmore, E. (1999). *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer Publisher Company.
- Pastalan, L., & Pawlson, L. (1985). Importance of Physical Environment for Older People. *Journal of the American Geriatrics Society*, 33(12), 874-874. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.1985.tb05445.x>.
- Plouffe, L., & Kalache, A. (2010). Towards Global Age-Friendly Cities: Determining Urban Features that Promote Active Aging. *J Urban Health*(87), 733-739. doi:<https://doi.org/10.1007/s11524-010-9466-0>.

- Rémillard-Boilard, S., Buffel, T., & Phillipson, C. .. (2020). Developing Age-Friendly Cities and Communities: Eleven Case Studies from around the World. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1), 133. doi:<https://doi.org/10.3390/ijerph18010133>.
- Sallan-Gül, S., & Kahraman, F. (2013). Kent İçin Sosyal Adaleti Savunmak Ya Da David Harvey Üzerinden Kentsel Adaleti Okumak. C. Ergun, M. Güneş, & A. Dericioğulları-Ergun içinde, *Kent Üzerine Özgür Yazılar* (s. 257-277). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sert, E., Karpuz, H., & Akgün, G. (2005). Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı: Mekan ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması. *Planlama*(2), 101-111.
- Şengül, T. (2000). Sosyal Adalet, Kent Mekanı ve Küreselleşme. İ. Dinçer içinde, *3. Bin Yılda Şehirler: Küreselleşme Mekan Planlama, Dünya Şehirliklik Günü 23. Kolokiyumu Bildiriler Kitabı* (s. 69-84). YTÜ Yayını.
- Şengül, T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Üzerine Yazılar*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Tamkoç, B., & Bilgin, Ö. F. (2020). Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaş Dostu Kent Kavramı. *Sosyal Politika Çalışmalar Dergisi*, 2(Erişebilirlik Özel Sayısı), 211-226. doi:10.21560/spcd.vi.816372.
- Tanner, D. (2001). Sustaining the self in later life: supporting older people in the community. *Ageing & Society*, 21(3), 255-278.
- Tufan, İ. (2001). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*. İstanbul: Aykırı.
- Tufan, İ. (2007). *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu*. Ankara: Gero Yayınları.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tufan, İ., Oktuğ Zengin, M., & Tamer Köse, M. (2017). Sosyal Gerontoloji. İ. Tufan, & M. Durak içinde, *Gerontoloji* (Cilt I, s. 73-88). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tuna, M., & Tenlik, Ö. (2017). Türkiye'de ve Dünyada Yaşlanma. İ. Tufan, & M. Durak içinde, *Gerontoloji* (Cilt I, s. 3-26). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Turner, B. (2011). *Tıbbi Güç ve Bilimsel Bilgi*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Tümtaş, M. (2012). *Kent, Mekan ve Ayrışma*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Tümtaş, M. (2021). Mülteciliğin En Dramatik Halleri: Yaşlılık ve Yoksulluk. C. Ergun içinde, *Yaşlılık ve Yoksulluk* (s. 229-245). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- UN Habitat. (2016). *Urbanization and Development: Emerging Futures World Cities Report 2016*. UN-Habitat. <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/WCR-2016-WEB.pdf>.
- UN Human Rights. (2015, September 25). Re-think our Cities – UN Expert Calls for Older Persons’ Accessibility to All Urban Settings. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2015/09/re-think-our-cities-un-expert-calls-older-persons-accessibility-all-urban>.
- van Hoof, J., Marston, H., Kazak, J., & Buffel, T. (2021). Ten Questions Concerning Age-friendly Cities and Communities and the Built Environment. *Building and Environment*, 199. doi:<https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2021.107922>.
- Walsh, K., Scharf, T., & Keating, N. (2017). Social Exclusion of Older Persons: A Scoping Review and Conceptual Framework. *European Journal of Ageing*, 14, 81-98.
- WHO. (2007). *Global Age-Friendly Cities: A Guide*. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43755/9789241547307_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- WHO. (2011). *Health in the Green Economy: Health Co-benefits of Climate Change Mitigation*. WHO Press, file:///C:/Users/AYSE/Downloads/9789241502917_eng.pdf.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ayşe Dericioğulları Ergun %50, Cem Ergun %50 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayşe Dericioğulları Ergun %50, Cem Ergun %50 contributed to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

MATBUATTA NECİP FAZIL'IN NAMIK KEMAL KİTABI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Nuran ÖZLÜK¹

Öz

Namik Kemal'in doğumunun yüzüncü yıldönümü sebebiyle Necip Fazıl Kısakürek tarafından kaleme alınan Namık Kemal: Şahsı-Eseri-Tesiri adlı eser, neşrinden kısa bir süre sonra eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler zaman zaman farklı mecralara yönelir gibi olsa da Necip Fazıl, eserin 32. sayfasında Namık Kemal'in eşi için kullandığı dil ve vardığı hüküm, tenkitlerin ana noktasını teşkil etmiştir. Devrin gazetelerinde konu ile ilgili görüşlerini dile getiren muharrirlerin yazılarından başka iki gazetede anket düzenlenerek zamanın aydınlarının ve bir grup üniversite öğrencisinin fikirlerine de başvurulmuştur. Karikatür ve resimlerin de eklendiği münakaşalar, 25 Eylül 1940 tarihinde Necip Fazıl'ın *Namık Kemal* kitabını yazdığının haber verilmesinden 28 Şubat 1941'de Kısakürek'in son yazısına ve *Tasvir-i Efkâr*'ın münakaşasının bittiğine dair haberine kadar beş ay sürmüştür. Bu süreçte eserin olumlu-olumsuz eleştirileri yapılmış, yazışmalar münakaşa zeminine taşınmış, dava konusu edilmiş ve nihayetinde yanlış anlaşılma beyanları ile tartışma sonlandırılmıştır. 1941 yılında vuku bulan münakaşaya iştirakte dost/refik kelimelerinin sarf edildiği süreli yayın/kişi ilişkisi; aynı gazetede muharrir ya da aynı/yakın ya da zıt dünya görüşüne sahip olmak gibi hususlar, lehte/aleyhte yazanlarda çoğunlukla doğru orantılı olması münakaşanın seyrini etkileyerek eleştirilerin objektif yapılmasının önüne geçmiştir. Bu çalışmada, mezkûr tarihler arasında dönemin süreli yayınlarında, ilk eleştirinin yapıldığı Akbaba dergisi ile gazetelerinde, yer alan Necip Fazıl'ın Namık Kemal kitabı ile ilgili münakaşalar boyutları ve seyri ile ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Namık Kemal, Münakaşa, Süreli Yayın.

DISCUSSIONS ON NECİP FAZIL'S NAMIK KEMAL BOOK IN PRESS

Abstract

Necip Fazıl Kısakürek's work Namık Kemal: Şahsı-Eseri-Tesiri (Namık Kemal: Personality-Work-Effect), written on the centennial of Namık Kemal's birth, began to be criticized shortly after its publication. Although these criticisms seem to turn to different channels from time to time, Necip Fazıl, on the 32nd page of the work, the language used by Namık Kemal for his wife and the judgment he reached constituted the main point of the criticism. In addition to the articles of the authors who expressed their views on the subject in the newspapers of the period, a survey was conducted in two newspapers and the opinions of the intellectuals of the time and a group of university students were also consulted. The discussions, in which cartoons and pictures were also added, lasted for five months, from the news that Necip Fazıl had written the Namık Kemal book on September 25, 1940, to the last article of Kısakürek on February 28, 1941, and *Tasvir-i Efkâr*'s news that the discussion was over. In this process, positive and negative criticisms of the work were made, the correspondence was moved to the ground of discussion, it was the subject of a lawsuit, and ultimately the discussion was terminated with statements of misunderstanding. During the discussions in 1941, friendship, periodical/personal relationship; being a writer in the same

¹ Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, nuranozlukahoo.com, ORCID: 0000-0002-3455-7726

newspaper or having the same/close or opposite worldview, the fact that those who write in favor of/against are mostly in direct proportion influenced the course of the conflict and prevented criticism objectively. In this study, the discussions about Necip Fazıl's Namık Kemal book, which appeared in the periodicals of the period, in the Akbaba magazine, where the first criticism was made, and in its newspapers were evaluated.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Namık Kemal, Discussion, Periodicals.

Giriş

21 Aralık 1940'ta Namık Kemal'in doğumunun yüzüncü yıldönümü münasebetiyle ülke genelinde ihtifaller düzenlemiş ve mezkûr anma programlarına matbuatta geniş yer verilmiştir.

Bu güne özel olarak Maarif Vekâletinin isteği, Türk Dil Kurumunun teklifi üzerine Necip Fazıl Kısakürek, *Namık Kemal: Şahsı-Eseri-Tesiri* adlı kitabını kaleme almıştır.

Mayıs 1940-Kasım 1940 altı ay boyunca hummalı bir çalışma ile eserini bitiren Necip Fazıl'ın *Namık Kemal* kitabının “Ön Söz”ü Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen tarafından yazılmıştır. Kitabın 1941 Ocak ayının sonlarına doğru neşredilmesinin ardından eseri metheden yazıların yanında tenkitler de özellikle gazete sütunlarını işgal etmeye başlamıştır.

Namık Kemal'in 32. sayfasında yer alan “Namık Kemal ve Kadın” bahsinden dolayı Necip Fazıl, hem Namık Kemal'in eşi ile ilgili saygısız dil ve üslup kullandığı, hem de şairin refikası hakkında matbu hiçbir bilgiye rastlamadığını belirtmesiyle eserinde yeterli araştırma yapmadığı yolunda eleştirilerin hedefi olmuştur.

Bu çalışmada, Necip Fazıl'ın *Namık Kemal* kitabını yazacağına 25 Eylül 1940 tarihli *İkdam* gazetesinde haber verilmesinden olumlu-olumsuz eleştirilere, münakaşalara, 28 Şubat 1941'de *Tasvir-i Efkar*'da tartışmaların nihayetlenmesinin bildirilmesine kadar beş aylık süreçte gazetelerde yer alan yazılar incelenmiş ve mezkûr polemikler kronolojik seyri ve bütün boyutlarıyla ortaya konmuştur.

Necip Fazıl'ın *Namık Kemal* kitabı üzerinde çalıştığı Nizamettin Nazif tarafından *İkdam*'da okuyucuya bildirilmiştir. Nizamettin Nazif, Namık Kemal'den bahsettiği yazısında şairi yeni nesillere salahiyetini ispat edebilenlerin anlatması gerektiğini, bugünlerde Namık Kemal'i yazmaya başladığını haber aldığı Necip Fazıl'da bu salahiyetin bulunduğunu, Kısakürek'in bu çalışmasının

“Bugüne kadar yapılmış olan bütün mektep hocası gayretlerini fersah, fersah geride bırakacağını ve aslına en yakın portresini çizebileceğini” (Nizamettin Nazif, 1940: s.3) umduğunu ifade etmiştir.²

Namık Kemal ihtifalinden bir gün önce, 20 Aralık 1940'ta, önce *Akşam* gazetesinde Kısakürek'in Namık Kemal hakkında yazdığı eserin bir haftaya kadar yayımlanacağı duyurulmuş (1940, s.3) ve bir hafta sonra *Cumhuriyet*'te kitabın neşredildiği haber verilerek eserin tanıtımı yapılmıştır: “*Namık Kemal*: Doğumunun yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Necip Fazıl Kısakürek tarafından yazılarak Türk Dil Kurumu tarafından neşredilmiştir. Kitap üç kısımdan mürekkeptir. Şahsı-Eseri-Tesiri; büyük kıtada 400 sayfadır. Fiyatı: 2 liradır.” (1941, s.6)³

1. Namık Kemal Kitabının Eleştirilen Kısmı ve Eleştirilerde Öne Sürülen Sebepler

İntişarından kısa bir süre sonra kitabın 32. sayfasında yer alan “Namık Kemal ve Kadın” kısmındaki bazı ifadeler, cümleler eleştirilmeye başlanmıştır. Tenkitlerle birlikte münakaşaya dönüşen yazışmaların temelini teşkil eden *Namık Kemal* kitabının 32. sayfasında Necip Fazıl Kısakürek şunları söylemektedir:

Namık Kemal ve Kadın

Namık Kemal'in hayatında ilk kadın, işte kendisi 16-17 yaşlarındayken, karısı sıfatıyla koynuna atılan bir genç kızdır.

Bütün dünyada ve herhangi bir sanat ve fikir adamının hayatında hiçbir kadın, Namık Kemal'in karısı kadar silik ve belirsiz değildir.

Bu kadının ismini olsun bilmiyoruz.

Ebuzziya Tefrik'ten, Ali Ekrem'den, Süleyman Nazif'ten başlayarak bugüne kadar şair hakkında tetkik vücuda getirmiş hiçbir kalem yoktur ki, bu kadın hakkında en küçük bir bilgi vermiş olsun. Bu noktayı, son derece dikkate değer bir tuhaflık olarak kaydetmeye mecburuz.

Bu kadın kim; adı sanı ne; kimin nesi; kaç yaşında ve nasıl şairin karısı oldu; Namık Kemal'in hayatında ne gibi bir rol oynadı; şairi nerelerde ve ne zamana kadar takip etti; suratı, biçimi, hâli, ruhu, ahlakı ne âlemde; bütün bunlardan tespit edilmiş tek çizgi bile yoktur.

Denilebilir ki bu kadın, mantıksız meçhullüğü içinde kahramanlaşan müthiş bir istifham işareti...

Namık Kemal'e ait küçüklü büyüklü her tetkik yazısı, onun evlenişini ya hiç ağzına almamakta, yahut ‘falan yaşta evlendi ve sonra şu veya bu oldu...’ tarzında âdeta geçiştirivermektedir.

Ali Ekrem'in bu mevzuda bilgiye sahip bulunmaması, inanılmaz bir şey olacağına göre, acaba fazla malumat verilmek istenmeyen bir mevzu karşısında mıyız; yoksa tam ve mutlak bir bilgisizlik mi?

Kadın cephesinden Namık Kemal, hayretlere değer bir fakirlik ve alakasızlık temsil etmektedir.

Namık Kemal'in hayatına girdiğini, yalnız mücerret bir hadise ile öğrendiğimiz ve şahsına dair

² Necip Fazıl, eser yayınlanıncaya kadar bunun duyulmasını istememiştir: “Fakat bu hususta bütün dileğim ve hatta tabiyem, eser çıkıncaya kadar kimsenin hiçbir şey duymaması, eserin birdenbire ortaya çıkması ve (alclusul) müstahak olduğu veya olmadığı zemlere, layık olduğu veya olmadığı metihlere kavuşmasıydı.” Kısakürek, N.F. (1940a). Çerçeve:Namık Kemal. *Son Telgraf*, 1286, 1.

³ Necip Fazıl ve *Namık Kemal* kitabı hakkında daha ayrıntılı bilgi ve yorum içeren tanıtımlar da yapılmıştır: “Namık Kemal: Güzide edip ve şair Necip Fazıl Kısakürek'in, bu isim altında 400 büyük sahifelik bir eseri intişar etmiştir. Eser, Maarif Vekâletinin tavsiyesiyle Türk Dil Kurumu tarafından Necip Fazıl'a yazdırılmış, ayrıca Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in de notlarıyla zenginleştirilmiştir. Güzide şairimizin kaleminden çıkan eser, büyük Türk vatan şairi Namık Kemal hakkında en ciddi kıymet hükümlerini vazeden ve edebiyat âlemimizde hadise teşkil edecek olan bir tetkik ve tahlil ifadesine maliktir. Namık Kemal'i şahsı, eseri ve tesiri zaviyelerinden mütalaa eden bu resimli eser 2 liradır. Okuyucularımıza tavsiye ederiz.” (1941). *Kitaplar Arasında: Namık Kemal*. *Cumhuriyet*, 5922, 4.

hiçbir şey bilmediğimiz çehresiz kadından başka, şairin hayatında hiçbir kadına tesadüf etmeyeceğiz. (Kısakürek, 1940b: s.32)

Eserde yer alan bu ibareler, cümleler iki konuda eleştirilmiştir: Bunlardan ilki, Necip Fazıl'ın Namık Kemal'in biyografisi ile ilgili yeterince kaynağa ulaşmaması, ikincisi ise yazarın Namık Kemal'in eşine karşı saygısız bir dil kullanmasıdır.

Birinci eleştirinin asli sebebi, Namık Kemal'in doğumunun yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Namık Kemal'in eşinin yeğeni Mustafa Ragıp'ın 21 Aralık 1940 ve 23 Aralık 1940'ta *Akşam* gazetesindeki yazılarıdır. Mustafa Ragıp, Namık Kemal'in vatanperverlik, inkılapçılık, edebiyatçılık gibi vasıflarını göstermenin yetkin kalemlerin işi olduğundan yalnızca şimdiye kadar yayımlandığına rastlamadığı şairin özel hayatına ve ailesine ait bildiği ve edindiği bilgilerin meçhul kalmasını istemediğinden bazı noktaları aydınlatmak maksadı taşıyan yazısında amcası Tahsin Paşa'ya dair verdiği dipnotta onun Namık Kemal'in eşi Nesime Hanım'ın kardeşi olduğunu ve yanına defnedildiğini (Mustafa Ragıp, 1940a: s.4) söylemiştir.⁴

Mustafa Ragıp, 23 Aralık 1940'ta *Akşam*'da kaleme aldığı diğer yazısında Namık Kemal'le Nesime Hanım'ın evlendiklerinde Nesime Hanım'ın 14, şairin ise 17 yaşını yeni bitirdiğini, Sofya'da yapılan bir kadı kızı ile mutasarrıf torununun düğününün halk tarafından büyük tezahürata vesile olduğunu, o gece yorgun olan yeni evli çiftin uyudukları sırada odadaki ışığın devrilmesi sonucu yorganlarının yandığını halası Nesime Hanım ve sonradan şairin torunu Nahide Büktaş'tan öğrendiğini açıklamıştır. İleri yaşlarında dahi güzelliğinin bakiyesini muhafaza eden ve çok güzel olan Nesime Hanım; sarışın, beyaz, pembe tenli, ela gözlüdür. Mustafa Ragıp şair ile eşi arasındaki ilişkiye de yazısında değinmiştir:

Kemal Bey, zevcesini çok sevmiştir. Fıtraten pek asil ruhlu olan büyük vatanperverin refikasına karşı son derece nezaketle muamele ettiği muhakkaktır. Fakat zevcinin büyük mücadele hayatına, fikrî vaziyetine ve zamanına göre çok ileri fikirlerine yabancı kalan Nesime Hanım, Kemal Bey vatan, hürriyet mücadelesi ile meşgulken o, -küçük yaşlardan beri- aldığı telkin ve terbiyenin tesiriyle kendini ibadet ve taate vermişti... Zihniyet bakımından birbirlerinden çok ayrı olan bu karı koca, ömürlerinin sonuna kadar birbirlerine merbut ve sadık kalmışlar ve Türk cemiyetinin bugün iftihar ettiği güzide bir nesil bırakmışlardır. (Mustafa Ragıp, 1940b: ss.3, 7)

Yazısında eşlerin birbirlerine muhabbetini örneklendiren Mustafa Ragıp, Namık Kemal'in çocukları ve torunları hakkında da bilgiler vermiştir.

⁴ Namık Kemal'in eşi Nesime Hanım'ın yeğeni Mustafa Ragıp'ın paylaştığı bu bilgiden başka yine aynı gün, 21 Aralık 1940, *Vakit* gazetesinde Hakkı Tarık Us tarafından yazılan "Namık Kemal'in Kronolojisi"nde Namık Kemal'in eşinin ismi Besime Hanım olarak zikredilmiştir: "1857 Besime Hanım'la evlendi (Kendisi 17, Besime Hanım 14 yaşındadır.)" Us, H.T. (1940). Namık Kemal'in Kronolojisi. *Vakit*, 8243, 2.

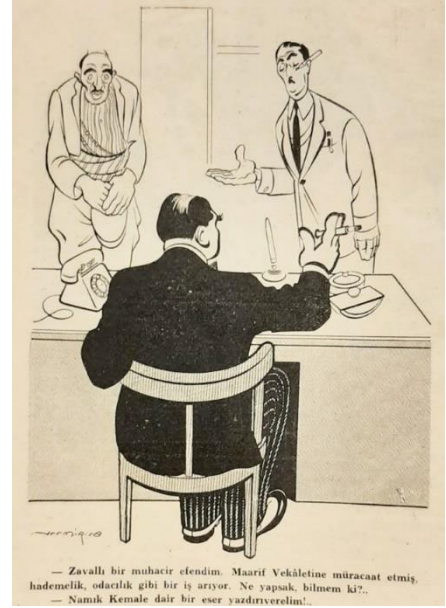
2. Namık Kemal Kitabı Üzerine Eleştiriler ve Gelişen Münakaşalar

Namık Kemal kitabının neşrinden sonra ilk eleştiri yazısı, Yusuf Ziya Ortaç tarafından 6 Şubat 1941'de *Akbaba*'da yayımlanmıştır. Ortaç, Necip Fazıl'ın *Namık Kemal*'in eşi için "Bu kadının ismini olsun bilmiyoruz." cümlesine "Mamafih, biz kendisine haber verelim: İsmi 'Nesime'dir." (Ortaç, 1941a: s.5) dediği kısa fıkrasının ardından *Akbaba*'nın bir sonraki nüshasında konu ile alakalı bir de yanda yer verilen karikatür neşredilmiştir (1941b, s.10).

Yusuf Ziya'dan altı gün sonra, 12 Şubat 1941'de, *Tan* gazetesinde Naci Sadullah, *Namık Kemal* hayranı olmadığını başta belirttiği yazısında kitabın 32. sayfasında yazılanları sütununa taşıyarak "koynuna atılan", "silik kadın", "Kimin nesi?" tabirlerine ne buyurulduğunu sormuş, 32. sayfanın son sorularını "Esrarengiz Konak" isimli bir zabıta romanına benzetmiştir. Naci Sadullah'a göre niyeti Kısakürek'e tarizde bulunmak değildir, önemli olan nokta - yayımlanmasından dolayı- Türk Dil Kurumu tarafından eserin beğenilmesidir.

Naci Sadullah; Necip Fazıl'ın bilmediği her şeyi başkalarının da bilinmediği kanaatinde olduğunu, *Namık Kemal*'in bilinen yakınlarına telefon etmesiyle "bu kocaman gafleti" (1941, ss.2, 4) giderebileceği ve bu şekilde eserdeki "garip sualler" in sorulmayacağını, muarızlarının "Namık Kemal aleyhinde bu kadar kudretli bir kitap" ortaya koyduklarından dolayı Necip Fazıl ve Türk Dil Kurumuna müteşekkir olduklarını belirtmiştir. Yazıda ayrıca hazırlattığı *Namık Kemal* kitabının Türk Dil Kurumuna "maddeten bir hayli pahalıya" mal olduğu da ifade edilmiştir.

Yusuf Ziya ve Naci Sadullah'ın eleştirilerine karşı Necip Fazıl, Son *Telgraf* taki "Çerçeve" başlıklı köşesinde 14 Şubat 1941 tarihinde "Hakiki fikir ve kalem dostlarıma" ithafında bulunduğu "Eserim Etrafında" yazısını neşretmiştir. *Namık Kemal* kitabıyla "bir fikir sarayında hesap vermeyi ve sarayın haşmetli sahipleri tarafından koltuklanmayı beklerken, saray bahçesindeki (kuçukuçu)lar tarafından karşılandım." cümlesiyle yazısına başlayan Kısakürek, eseri hakkında aldığı iyi tepkilerin ardından isim zikretmeden Naci Sadullah'ı ve yazısının neşredildiği *Tan* gazetesini; Yusuf Ziya Ortaç ve fıkrasının yayımlandığı *Akbaba*'yı "kâzip bir şafak vakti tan yerinin kızıl ifadesini benimsemiş, bir gazete, işi gücü muhteşem fikir kervanlarının peşi sıra seğırtmekten ibaret bir unsurunu yine bana musallat etmez mi?.. Piyasaya yalnız cehlini çıkarsa Karun kadar zengin ve yalnız salâhiyetini

çıkarsa ölü kadar fakir görünecek olan bu unsur, kendisine her bakımdan rahmet okutturacak meşhur bir mizah kahramanıyla el ele, eserimi tahrip sevdasındadır.” diyerek eleştirmiştir.

Necip Fazıl, yazısının devamında geceli gündüzlü altı ay çalışmasının sonunda ortaya çıkan “300 büyük ve 500 orta sahife çapındaki” kitabında Namık Kemal’in eşinin isminin bilinmesine rağmen bilinmediği hükmünü vermesi, eşi ve dolayısıyla Namık Kemal hakkında saygısız bir dil kullanması yönündeki “bu eçhel iddiayı” bir sonraki gün neşredeceği “Namık Kemal’in Karısı” başlıklı yazısı ile çürüteceğini haber vermiştir. Ayrıca kendisini eleştiren kişilerin içyüzünü teşhir etmeyi vazife addetmiştir: “Bunlar, değil yazmaya, hatta okumaya ve anlamaya bile muktedir olmadıkları 500 sahifelik bir fikir mimarisi içinde, peşin suikastçılık niyetiyle el attıkları tek çizgiden, (Con Ahmet Bey) tarzında (Yakaladım!) narasını savurmaya mütehasir, ahlaksız ve nasipsiz cüceler!!!..”

Kısakürek, büyük emeklerle vücuda getirilen eserlerin bazıları gibi kendi kitabının sükût suikastına uğramasına engel olduğu için “bu aşağılık tynetlere” teşekkür etmesi gerektiğini belirtmiş ve yazısını “Allah’ıma da, yalnız kelli felli insan çapına havlayan mahlukları bana musallat ettiği için iftiharla hamederim. Ona elini uzatacak hak ve dürüstlük serdengeçtileri müstesna, hesabını Allah ve yarın nezdinde görmeye karar vermiş bir prensibin, günübürlük cüceler çerçevesinden bekleyeceği hiçbir lütuf yoktur.” (Kısakürek, 1941a: ss.1, 5) diyerek bitirmiştir.

Kısakürek’in “Eserim Etrafında” yazısı ile aynı gün yayımlanan 14 Şubat 1941 tarihli *Vakit* gazetesinde Hasan Kumçayı müstear adıyla yazan Hasan Rasim Us (Sarı, 2019: s.95), tartışmalara ilgili herhangi bir şey söylemeden dostu olarak nitelendirdiği Necip Fazıl’ın *Namık Kemal* kitabında şairin halis Türk soyundan olup olmadığı mevzuunda müteredditleri hakikate inandırmak için hayli yorulduğunu belirtmiş kendisinin Kısakürek’ten de ileri giderek “Büyük Türk şairi Kemal’in Türklüğünden şüphe etmek onun eserlerinin Türkçe olduğundan şüphe etmek kadar garip olur.” (Kumçayı, 1941: s.1) demiştir.

Necip Fazıl “Eserim Etrafında”da belirttiği gibi ertesi gün, 15 Şubat 1941’de, *Son Telgraf*’taki köşesinde “Namık Kemal’in Karısı” serlevhali yazısını yayımlamıştır. Burada “Evet, Namık Kemal’in karısı, muhteşem bir meçhul!!!.. Şimdi ben bunu birkaç satır içinde ve bir laboratuvar katiyetle ispat edeceğim.” diyen Necip Fazıl, en yakını olması hasebiyle oğlu Ali Ekrem’in Namık Kemal hakkındaki her konuda kaynaklık edecek yegâne eseri *Namık Kemal*’de babasının uşağından, birkaç aylık hocasından, anneannesinden, üvey annesinden bahsetmesine karşın annesinden hiç söz

etmediğini⁵, kitabını hazırlarken kendisine kaynaklık eden ve Namık Kemal’le ilgili ciddi tek çalışmanın sahibi Sadettin Nüzhet’in de bu konuda “sükût etmeyi tercih” ettiğini, daha öncekilerden Ebuzziya Tevfik ve Süleyman Nazif’in de bu mevzuda “tek kelime” söylemediklerini dile getirmiş ve bundan sonraki münakaşalarda sıklıkla kullanılacak yeni bir cümle ile meydan okumuştur: “Bana, büyük ve şerefli ilim ve sanat ve mecmuamız (Akbaba) müstesna, bugüne kadar Namık Kemal’in karısını sadece ismiyle olsun kaydetmiş tek matbu satır gösterenin kölesi olmaya razıyım.” (Kısakürek, 1941b: ss.1, 5)

Necip Fazıl, Namık Kemal’in eşinin ismini Türkiye’de bilen tek kişi yoktur ve olmayacaktır iddiasında bulunmadığını, bu bilginin Türk edebiyatında yer almadığı, oğlunun dahi bu konuda sessiz kaldığı gerçeğini ortaya koyduğunu söylemiştir.

Yazar, Namık Kemal’in eşinin meçhuliyeti ve ismi konusunda da İbrahim Necmi Dilmen tarafından esere ilave dilen notlarda Namık Kemal’in eşinin isminin Niş müftüsünün kızı Nesime Hanım olduğu ve Dilmen’in tespitini aile kaynaklarından değil, eski maaş kütüklerinden yaptığını belirtmiştir: “Zira Türkiye’de Namık Kemal’le meşgul olmuş kalemlere nispetle Namık Kemal hakkında en az bilgi sahibi olan Namık Kemal ailesi mensupları, bu mevzuda asla ilmî bir vesika verebilecek vaziyette değildir. Eğer bu vaziyette olsalardı, malik buldukları ilmî vesikayı, Namık Kemal’in oğlu ve reisleri Ali Ekrem’e verirlerdi (!)... İmdi: İbrahim Necmi Dilmen’in ta eski zaman maaş kütüklerine kadar müracaata mecbur kalarak tespit ettiği bir ismin sahibi, ismine kadar hiçbir noktasının tanınmadığı bir meçhul mü değil mi? Hem yalnız bu ismi malik olmak, Namık Kemal’in karısını (meçhul) olmaktan kurtarır mı?.. Aynı İbrahim Necmi Dilmen, notunda beni yerden göğe kadar tasdik etmiştir.” (Kısakürek, 1941b: ss.1, 5) diyerek haklılığını gösteren, “basit ve adi” bir iftiraya uğradığını belirten Necip Fazıl, ilmî vesika hamalı ve mahzeni evrak faresi olmadığını “Namık Kemal zaviyesinden koca bir Türk intikal, inkılap ve intikat davasını izah ettiğine” inandığını ifade ederek “içtimai bir Türk azizi diye” heykelleştirdiği Namık Kemal hakkında kendisine isnat edilen saygısızlığı reddetmiştir.

17 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf*’ta Reşat Feyzi, polemikle ilgili hiçbir şey söylemeden sadece Necip Fazıl’ın eserini takdir ve düşündürücü olan kitabı “düşünce âşıklarına” tavsiye etmiştir (Reşat Feyzi, 1941: s.2.).

⁵ “... Namık Kemal’in refikasına ait, ne isim, ne cisim, ne nesep, ne meşrep hâlinde hiçbir işaret yoktur. Bu hususta bizzat oğlunun, koskoca bir kalabalık içinde portresi yapılan Namık Kemal’in refikasına ait noktaya yığıldığı boşluk ve karanlık, tefsir kabul eder mi hiç?.. Eski hayatımızda kadına mevki verilmediği bu hususta zerrece değer ifade etmez. Namık Kemal’in arada bir bazı huylarından acı acı şikâyet ettiği babasının ikinci karısına, yani üvey annesine kadar en uzak münasebetleri bize tanıtılmış da karısı niçin ihmal edilmiş?” Kısakürek, N.F. (1941b). Çerçeve: Namık Kemal’in Karısı. *Son Telgraf*, 1415, 1, 5.

Namık Kemal kitabı etrafında vuku bulan münakaşalarda Necip Fazıl lehine yorum yapan ilk isim A. Şekip'tir. 18 Şubat 1941 tarihinde *İkdam* gazetesindeki yazısında A. Şekip, Kısakürek'in *eseri Namık Kemal*'in Türk edebiyatının medar-ı iftiharını telakki edilebilecekken yayımlanır yayımlanmaz eleştirilere maruz kaldığını, eserde başvurulan kaynakların çokluğuna vurgu yaparak bunlarda dahi Namık Kemal'in eşinin ismine rastlanmadığını belirtmiş ve yazarın "Namık Kemal'in Karısı"nda ifade ettiklerini tekrarlayarak Kısakürek'i haklı bulmuştur. Yazarı tenkit edenleri "Necip Fazıl Kısakürek, Namık Kemal'in refikası hakkında (Tamamıyla meçhul ve silik, ismini bile olsun bilmiyoruz!) demiş de güya Namık Kemal'in refikası (Niş müftüsünün kızı Nesime Hanım) imiş! Kötü niyetli tarizciler bunu, sanki bir malumat istinat ediyormuş gibi, kulaktan aşılama ve cebe kaydırılma sahte bir ilim tavrıyla iddia etmeye kalkıyorlar." demiş ve yazısını şöyle nihayetlendirmiştir: "İnsana, haklı olduğu mevzuda bilgisizlik isnat eden peşin fena niyetlere müstenit hareketler, sadece içyüzlerini belli etmiş olmakla kalırlar. Davanın en zor tarafı, Necip Fazıl'ın bu büyük eseriyle başardığı işin ruhunu kavrayabilmekte, izah ve tahlil edebilmektedir. Bakalım bunu başarabilmek kıymeti kime nasip olacak?" (A. Şekip, 1941: s.3)

19 Şubat 1941'de *İkdam*'da Osman Cemal Kaygılı da tartışmalara katılmayarak kendisine dostlarından hatta tanımadıklarından hediye edilen kitapları hâlâ uygun bir vakit bulup göz gezdiremediğinden yakınırken "Necip Fazıl'ın on beş gün kadar önce vermiş olduğu tam dört yüz sayfalık *Namık Kemal* kitabını" (Kaygılı, 1941: s.3) da bunlar arasında zikretmiştir.

19 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf*'ta Necip Fazıl'ın köşesinde yazısı yoktur. Gazetenin 4. sayfasında ise Yusuf Ziya Ortaç'ın cevabı neşredilmiştir. "Namık Kemal Eserinden Doğan Münakaşa: Bir Cevap" başlıklı yazıda Ortaç, Türk Dil Kurumunun kendisine gönderdiği *Namık Kemal* kitabının konu başlıklarına göz gezdirirken "Namık Kemal ve Kadın" kısmında durakaldığını söyleyerek Necip Fazıl'ın 32. sayfada Namık Kemal'in eşi hakkında sarf ettiği sözleri aynen alıntılama ve eleştirilerini şöyle sıralamıştır:

1. Namık Kemal gibi, adını millî bir vecd içinde andığımız bir kahramanın refikasından değil, hiç kimsenin karısından, böyle şüpheli ve saygısız bir lisanla bahsedilemez.
2. Kitabın sonuna ilaveye mecbur kaldığı kıymetli notlarda, Bay İbrahim Necmi Dilmen de: ("Fazla malumat verilmek istenmeyen bir mevzu"dan ziyade o zamanki aile hayatının, Türk kadınına mahkûm ettiği belirsizlik ve hükümsüzlük unsurunu hâkim sanıyorum) demek suretiyle, Türk Dil Kurumunu, Bay Necip Fazıl'ın müteceviz tahlilinden tenzih ediyor.
3. Namık Kemal'in pek muhterem gelini Bayan Celile, kayınvalidesinin: (Hem gayet güzel, hem gayet güzel ahlaklı bir hanımefendi) olduğunu söylüyor.
4. Bir sabah gazetesine yapılan tenkitlerle "Akbaba"dan çıkan bir fıkrâ üzerine, Bay Necip Fazıl Kısakürek'in neşrettiği çifte cevabı okudum. Bu bahis üstünde daha fazla konuşmak, bizim gibi Namık Kemal'in manevi evlatlarından ziyade, Ankara'daki muhterem torunlarına düşer.

5. Kendisini tenkit edenlere karşı kullandığı lisan ile edebiyatın kapısından çıkan Bay Necip Fazıl, adliyenin kapısından girmiştir. Bu hususta kendisiyle görüşmeyi avukatıma bırakıyorum. (Ortaç, 1941: s.4)

Ortaç'ın hem tenkitlerini hem de Necip Fazıl'ı dava açtığını belirttiği yazısının ertesi günü, 20 Şubat 1941'de, Necip Fazıl, "Son Söz" başlıklı yazısını yayımlamıştır. Dünkü köşesinde yazamamasının sebebini istirahat mecburiyeti şeklinde açıklayan Kısakürek, Ortaç'ın cevabının Matbuat Kanunu'nun bir gereği olarak bu gazetede neşredildiğini, yazıyı okuduğunda hayret düştüğünü söylemiştir. Çünkü "Eserim Etrafında" ve "Namık Kemal'in Karısı" yazılarında hedef gösterildiği konusunda pek hevesli olan Ortaç, hâlbuki çoktan beri dışında olduğu edebiyat âleminde kendisini çıkarıp mahkeme kapısından içeriye sokacağını söylemek için yazdığı yazıda hâlâ Namık Kemal konusunu tartışma cesareti gösterebilmektedir. Kısakürek yazısında Yusuf Ziya'nın bu defa Namık Kemal'in eşinin ismini bilmemesini değil, ondan saygısız bir dille bahsetmesini öne sürdüğünü dile getirmiştir. Necip Fazıl, Namık Kemal'in torunlarına karşı büyükbabaları ve refikası hakkında saygısız dil kullanmakla kendisini hem onlara hem de Türk umumi vicdanına jurnal etmeye kalkışanlara şu karşılığın verilmesini beklemektedir: "Necip Fazıl Kısakürek, aylarca ve aylarca çalışarak, güneşin tuluuyla gurubunu aynı yazı masasında seyrederek, büyük vatan kahramanı hakkında, fıkre, ölçüye, tahlile ve terkibe müstenit olmak üzere 'içtimai bir Türk azizi' heykelini bina etmiştir. Eserinin ehramına bu zirve taşıyı koyan bir muharrir, onun herhangi bir üslup hususiyetini anlamadan, on beş bin satırlık bir eserden başka satırlarla arasını açıp tek satır göstermeye kalkışmak, hiçbir bilgi ve idrak vicdanının düşmeyeceği bir demagocya oyunudur. Muharrir, takdir edilmesi icap eden noktada tarize uğramaktadır." (Kısakürek, 1941c: ss.1, 5)

Kısakürek, edebiyat âleminde dışarıda kalmış Ortaç'ın kendisini mahkeme kapısından içeri sokarak hüsrana gidermeye çalışıyorsa, Türk mahkemesinin her müracaatı kaydettiğini ancak kabul etmediğini bir hukukçunun kendisine bildirmesi lazım geldiğini söylemiş ve Türk mahkemesinin de mülhem olduğu hakkın mahkemesi ise şikâyet edilenin hiçbir başvurusu olmadığı hâlde, şikâyet edenin bizzat takipçisi ve avukatının Namık Kemal olduğunu belirtmiştir: "Benim hem Türk mahkemesinde, hem Türk gençliğinin vicdanında, hem de hakkın mahkemesinde, mağlup olmaz bir avukatım var: Namık Kemal!!!" Kısakürek, 1941c: ss.1, 5)

Yine 20 Şubat 1941'de *Son Telgrafta* Reşat Feyzi, R. Sabit (Yıldırım, 2006: s.440) müstear ismiyle kaleme aldığı yazısında bu defa münakaşada taraf olmuştur. Kitabın neşrinin üzerinden on beş gün geçti geçmedi bir fırtına koptuğunu, tenkitlerin yazıldığını belirten yazara göre asıl tartışma konusu Namık Kemal'in Sofya'da evlendiği karısının kim olduğudur. Namık Kemal'in eşi hakkında

şimdiye kadar tek kelime edilmediğini, Kısakürek'in bunu kitabında yazarın belirtmek zorunda bulunduğunu ve böylece araştırmacılara bir inceleme konusu verdiğini söyleyen muharrir yazısını şöyle bitirmiştir: “Eserin bir derya kadar derin ruhu, manası ve ehemmiyeti var. Öze temas ederek, bu özü efkâr-ı umumiyeye arz etmek icap ederken, asla mantık ve akl-ı selime sığmayan çürük bir iddia ileri sürerek gürültü yapmak, sadece ve en hafif tabiriyle, Namık Kemal eseri karşısında bitaraf olmamak, demektir.” (R. Sabit, 1941a: s.3)

20 Şubat 1941'de *Tasvir-i Efkâr* da polemiğe iştirak eder. “Bir Babıalı İhtilâfı: Şair Yusuf Ziya Ortaç Necip Fazıl'ı Dava Ediyor” (ss.1, 3) başlıklı yazıda Necip Fazıl ile Yusuf Ziya arasında cereyan eden münakaşa özetlenmiş ve üslubun yozlaşması bakımından tartışmaya devam etmenin lüzumsuzluğuna kanaat getiren Yusuf Ziya'nın Kısakürek'in kullandığı kelimeleri hakaret telakki ederek aleyhine dava açtığı söylenmiştir.

Bir gün önce münakaşaya devam etmenin gereksiz olduğunu ifade eden Yusuf Ziya'nın 21 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf* gazetesinde bir ikinci cevabı yayımlanmıştır. Kısakürek'in köşesinin bulunduğu yerde “Namık Kemal Eserinden Çıkan Münakaşa Devam Ediyor: Şair Yusuf Ziya Ortaç'ın Necip Fazıl Kısakürek'e İkinci Cevabı” serlevhalı yazı, 5. sayfada “Son Cevap” başlığıyla neşredilmiş ayrıca ilk sayfaya iki şairin yan yana karikatürü de eklenmiştir.

Yusuf Ziya bu yazısında da eleştirilerini maddeler hâlinde sıralamıştır. Ortaç, “Bay Necip Fazıl Kısakürek, tecavüzlerine dün de devam etmiş. Acaba, hakaret ne zamandan beri edebî neviler arasına girdi?..” sorusunun ardından ilk cevabında kitabından (300 büyük ve 500 orta sahife çapındaki eserim) diye bahseden Necip Fazıl'ın “bu sayıları da kıymetiyle mütenasip bulmamış olacak ki, dünkü yazısında (on beş bin satırlık eserim)” dediğini belirtmiş ve “Bu gidişle muhterem üstat, yarın kelimeleri, öbür gün harfleri saymaya kalkarsa, korkarım eserini anlatmaya rakamlar yetişmeyecek!” yorumunda bulunmuştur.

Cevabının devamında Mustafa Ragıp'ın özellikle ikinci yazısı “Namık Kemal Nasıl Evlendi?”den faydalanarak Nesime Hanım hakkında bilgiler veren Ortaç, Kısakürek'in “Namık Kemal'in karısını sadece ismiyle olsun kaydetmiş tek matbu satır gösterenin kölesi olmaya razıyım.” sözünü hatırlatarak Namık Kemal'in refikasına dair tek değil, üç yüz küsur satırlık malumat veren

Mustafa Ragıp'ın o gün *Akbaba*'ya geldiğini, misafirlerinin yanında “tehevvürle bilenmiş bir sesle” “Ecdadıma söven bir adamı köleliğe kabul etmem!” dediğini ve bunu yazmasını istediğini nakletmiştir. Necip Fazıl'ın, köle olmaya rıza gösterme konusunda *Akbaba*'yı hariç tutmasına rağmen Ortaç kendisini de işin içine katarak şunları söylemiştir: “Bay Necip Fazıl Kısakürek'e bu matbu vesikayı haber veren bana gelince: Estağfurullah. Kölem değil, sadece biraz nazik, biraz mütevazı olsun, kâfi.” (1941, ss.1, 5)

Namık Kemal kitabı ile ilgili *Akbaba*'da yayımlanan ilk eleştiri yazısından önceki sayıda Orhan Seyfi'nin bir eserinin tefrikasından bahsedildiği sırada “refikimiz” (1941, s.6) denilen *Tasvir-i Efkâr*'da, 21 Şubat 1941 tarihinde Feridun Kandemir, Yusuf Ziya Ortaç'la gerçekleştirdiği görüşmesini yayımlamıştır. Yusuf Ziya artık bu konuya dönmeme kararı aldığı söylese de Kandemir'in ısrarı üzerine onu kırmamıştır. Ortaç, *Namık Kemal* adlı eserin 32. sayfasındaki malum cümleleri, soruları tekerrür ederek bir akşam kendisini ziyarete gelen Necip Fazıl'a bu satırları okuduğunu, fikirlerini şahitler huzurunda söylediğini ve *Akbaba*'ya küçücük bir fıkra yazdığını, “bu saygısız” ifadeleri gören bir başka muharririn de -Ortaç isim vermese de bu yazar, yukarıda yer verdiğimiz Naci Sadullah'tır- eleştirdiği Kısakürek'in o yazara verdiği cevabın içine kendisini de dâhil ettiğini söylemiş ve Necip Fazıl'ın yazısından alıntı yaparak sözü köle mevzuuna getirmiştir: “Şimdi madem soruyor ve mademki istiyorsunuz birer birer cevap vereyim” demiş ve daha önceki eleştirilerini ve yorumlarını, Nesime Hanım hakkında biraz daha teferruat vererek tekrarlamıştır Kandemir, “Mamafih şöhret sahibi münevverlerimizin bu dava karşısında ne düşündüklerini herkesten fazla merak ettiğim için yarın da onların fikirlerini kaydetmeyi ihmal etmeyeceğim” (1941a, s.1, 4) diyerek yazısını bitirmiştir.

Hemen ertesi gün, 22 Şubat 1941'de *Tasvir-i Efkâr*'da “Namık Kemal Kitabı: Edebiyatçılar Necip Fazıl'ı Haksız Buluyorlar” başlıklı ankete başlayan Kandemir'in gazetenin 4. sayfasındaki başlığı 1. sayfadakinden farklıdır: “Namık Kemal'in Zevcesi ve Necip Fazıl: Edebiyatçılar Ne Fikirdeler”. Ayrıca Kandemir, henüz münakaşanın diğer muhatabı ile görüşmeden “dün bu hususta şair Yusuf Ziya ile görüşmüş ve onun Necip Fazıl Kısakürekçe meçhul sayılan bütün noktaları sarahatle katiyetle tenvir eden beyanatını bu sütunlarda yazmıştım.” (1941b, ss.1, 4) demiş, Necip Fazıl'ın *Namık Kemal*'in eşi Nesime Hanım'la ilgili kitabının 32. sayfasındaki ifadelerini aktararak Kısakürek'in kullandığı lisan hakkında ne düşündüklerini devrin münevverlerine sormuştur.

Cevabı ilk yayımlanan yazar Hüseyin Cahit Yalçın, *Namık Kemal*'in eşine değil hiçbir kadına bu şekilde söz söylemeyi doğru bulmamış, Necip Fazıl'ın böyle bir lisan kullanmasını hayretle karşılamıştır (1941b, ss.1, 4).

İbnülemin Mahmut Kemal, böyle münakaşalara karışmak istemediğini belirtmekle beraber hiçbir kadın hakkında özellikle çoktan hayata gözlerini yuman Namık Kemal'in eşi hakkında böyle bir lisanın kullanılmasını en hafif tabiriyle doğru bulmamıştır.

Orhan Seyfi de kullanılan lisanı en hafif tabiriyle güzel bulmamıştır. Necip Fazıl'ın kötü bir maksatla değil, Nesime Hanım'ın ismini ve hayatını öğrenemediğinden hiddetli bir lisan kullandığını iddia eden Orhan Seyfi, Kısakürek'in artık bu bilgiye ulaştığından bu lisanını değiştirmesini ve merhumeden özür dilemesi gerektiğini belirtir, çünkü ona yakışacak en güzel ve necip hareket budur.

İsmail Habip'e göre Namık Kemal gibi yüksek bir adamın eşi hakkında kullanılan lisan doğru değildir çünkü Namık Kemal 16-17 yaşlarında iken akrabaları tarafından bulunan Nesime Hanım'la evlendirilmiştir ve Nesime Hanım, bu eserde bahsedildiği gibi bir kız değildir.

İsmail Hami Danişment, çok üzüldüğünü belirtmekle beraber Necip Fazıl'dan böyle bir lisan kullanmasını beklemediğini, kendisinin de farkında olmayarak bir kalem ihmalıyla yazmış olacağını söylemiştir.

Mithat Cemal, daha önce karıştığı münakaşalardan rahatsız olduğunu belirterek cevap vermek istememiştir.

Kandemir, yukarıdaki isimler dışında bazı kişilerin Mithat Cemal gibi münakaşaya karışmak istemediğini, bazılarının da gazeteye yazılmamak kaydıyla birçok şey söylediklerini ve hemen hepsinin düşüncesinin "Namık Kemal'in eşinden böyle bahsedilmemeliydi. Eğer bu kadın hakikaten tamamen meçhul olsaydı bile büyük vatan şairinin ruhunu tazip etmemek için bu nokta meşkût geçilmeliydi." şeklinde özetlenebileceğini söylemiştir. Kandemir, yazısının devamında nihayet bunlardan başka türlü düşünen biri var, diyerek Burhan Cahit'in cevabına yer vermiştir.

Burhan Cahit, eseri okumuştur ve ilk defa Namık Kemal hakkında bu vasıfta yazılan kitabı; tahlilleri kuvvetli, kıymetli bir etüt olarak değerlendirmiştir. Necip Fazıl'ın Nesime Hanım için kullandığı dili belki biraz teklifsiz bulmuştur. Burhan Cahit'e göre eğer tartışma konusu bu yazılış tarzı ise önemi yoktur, bir yazarın üslup tarzı olarak kabul edilir; eğer iddia Namık Kemal'in özel hayatına ait araştırmanın eksikliği ise bu da haksızdır. Çünkü Türk fikir ve edebiyat âleminde ölümsüzler arasına giren bütün şöhretlerin hayatları meçhul kalmıştır. Bunun sebebi ise harem selamlık hayatı yaşayan Türk dünyası kadının cemiyette yeri ve erkeğin hayatında izi olamamasıdır.

Kandemir, aldığı cevap üzerine Burhan Cahit'e "Hepsi güzel... Fakat asıl anlamak istediğim nokta şudur: Namık Kemal'in eşini de bir tarafa bırakalım, herhangi bir kadından böyle bir lisanla

bahsetmeyi hoş bulur musunuz?” sorusunu yöneltmiş ve yazardan “Hayır, katiyen doğru bulamam” yanıtını almıştır (1941b, ss.1, 4).

Tasvir-i Efkâr'da yapılacağı haber verilen anket üzerine 22 Şubat 1941'de *Son Telgraf*'taki köşesinde Necip Fazıl'ın cevabı, “Bir Sözüm Daha Varmış!..” başlığıyla neşredilmiştir:

(Namık Kemal) eserinin, belli başlı bir tıynet, maksat ve politika yolu üzerinde sadakatle yürüyen şahıslar tarafından vardiıldığı ilk ihtilata cevap vermiş, bu şahısların hem ruhi, hem de ilmî bakımdan teşhirlerini yapmışım. Mahut ihtilatın, Türk fikir ve ilim vicdanını yerine, hüküm mevkiinin heybetinden ürkmeyen hakkını mahkeme kapılarında arayan bir tecellisine karşı da (Son Söz)ümü söylemişim. Şimdi görüyorum ki bir sabah gazetesine keyifle karışık ticaret vesilesi olduğu kadar, bana şerefle karışık kasavet vesilesi olmaya başlayan bu dava, daha geniş bir ihtilata kavuşturulmak isteniyor.” diyerek son sözünü söylemesine rağmen yeniden yazma gereğinin niçin hasıl olduğunu belirten Necip Fazıl'a göre “işe anketlik bir şamata planı hazırlayan bir sabah gazetesi, kendisine temin ettiği cevapta sütunlarını harikulade bir göz boyacılığına bilmeden alet etmiş bulunuyor. (Kısakürek, 1941ç: s.1)

Kısakürek, “Eserim Etrafında” başlıklı yazısında söylediği “Namık Kemal'in karısı hakkında matbu tek satır gösterenin kölesi olmaya hazırım!..” sözüne karşılık suikastçının -yani Yusuf Ziya Ortaç'ın- üzerinde durarak gösterdiği satırların Mustafa Ragıp'ın yukarıda belirttiğimiz *Akşam* gazetesindeki yazısından alındığını, üstelik yazının tarihinin belirtilmediğini ve bu yazının neşredildiği sırada *Namık Kemal* kitabının matbaa ve cilt işlemlerinin bittiğini, kendisinin bugüne kadar matbu tek satırdan maksadının eserin yazıldığı güne kadarki kayıt olduğunu ifade etmiştir: “Demek ki, ancak benim ilmî tetkik yoluyla emniyetimi belirten (kölelik) ihsanıma karşı bu vesikayı gösterenler, sade yanlış bir vesika göstermiş olmakla kalmıyorlar; vesikalı intişar tarihini gizleyerek vicdanlarına ve Türk umumi vicdanlarına yalan söylemek derekesine kadar hopla zıplaya iniyorlar.” Ortaç'ın “Bay Necip Fazıl Kısakürek'e bu vesikayı gösteren bana gelince: Estağfurullah, kölem değil, sadece biraz nazik ve mütevazı olsun yeter!.. diyen korkunç mugalata vesikacısı bilsin ki, ben bizzat köle olmak haysiyetini, onun gibi bir köle sahibi olmak şerefinden üstün görürüm... Bakisi istikbalin münekkidi doğuncaya kadar, sabır...” (Kısakürek, 1941ç: ss.1, 5) demiş ve yazısının sonuna *Tasvir-i Efkâr*'da anket düzenleyen Kandemir'den “hiç şüphesiz kendi vicdanını da tahrik edecek olan bu satırları, gazetesine nakletmek mertliğini” beklediği notunu eklemiştir.

Bu yazının ertesi günü, 23 Şubat 1941'de Kandemir, Necip Fazıl'ın notu üzerine şairin bu dileğini yerine getirmek için değil, kendini savunmak için söyleyeceklerinin hepsine tam bir tarafsızlıkla sütunlarını açmak niyetiyle şairi ziyarete gittiğini söylediği görüşmesini *Tasvir-i Efkâr*'da neşretmiştir. Kandemir, Kısakürek'in kitabında Namık Kemal'in eşinden bahsederken kullandığı dilden hakaret anlamının çıkarılmasına “tarif edilmez bir hassasiyetle” üzüldüğünü görmüştür ancak duyduklarını kaydetmeyecektir çünkü dün ve önceki gün olduğu gibi bu sütunlarda tarafsız kalmak

azmindedir. Kati hükmü yalnız ve sade okuyucu verecektir. Necip Fazıl, görüşmede kitabın hazırlanmasının kendisine teklif edilışinden yazma sürecine, amacına kadar anlatmış, *Son Telgraf*'taki beyanlarını dile getirmiştir, Kandemir'in Namık Kemal'in eşinden bahsederken kullandığı dili hatırlatması üzerine Kısakürek şu cevabı vermiştir:

Bu hususta hazin bir anlayışsızlık karşısındaayım. Ben Namık Kemal'in refikasına karşı hiçbir ihtiram göstermedim. Ve... İhtiramsızlık da asla! Ahlak mefhumunun ilimde ne olduğunu bilmeyenler (Bu hanımın huyu, meşrebi, tarzı, ahlakı vesairesi neydi?) tarzındaki dikkatimde, sanki o rahmetli hanımefendiye ahlaksızlık isnat ediyormuşum gibi zoraki bir kasıt aramışlardır. (Namık Kemal on altı, on yedi yaşında iken koynuna atılan genç kız) şeklindeki cümlede de şairin gençliğini işaret etmek ve bu husustaki hayretimi belirtmek için bir üslup yapmak istedim. Yoksa (içtimai bir Türk azizi) diye vasıflandırdığım bir kahramanın karısına karşı fena niyet sahibi olmam ne akıl, ne mantık, ne terbiye, ne de ilmî vaziyetle telif kabul eder. (Kısakürek, 1941c, ss.4, 5)

Kandemir, büyük iftiraya uğramış insanların teessürü ve hassasiyeti içinde şairin sözünü şöyle bitirdiğini yazmıştır:

Netice olarak şunu söylemek isterim: Ben iyi veya kötü malum mikyasta bir eser vücuda getirdim. Burada Namık Kemal'in refikasına ait bilgim -ki tamdır-, eksik olsa bile, eserin topyekûn kavranması icap ederken tek ve hurda bir nokta üzerinde sahte ilim tavırlarıyla tahripkârlığa kalkmak tarzicilerimin bütün iyi niyet ve maksadını ifşa edecek kudrette bir delildir. (1941c, ss.1, 4, 5)

Tasvir-i Efkâr'ın aynı nüshasında Server Bedi mahlasıyla "Pazardan Pazara" sütununu kaleme alan Peyami Safa'nın da bir yazısı yayımlanır. Peyami Safa, kitabın neşrinin Namık Kemal'in yüzüncü doğum gününden önce çıkması gerekirken geciktiğini, eserdeki hatalar yüzünden yazarının üstüne yüründüğünü belirtir ve Necip Fazıl'ı mazur gördüğünü söyler çünkü:

Kabahat, bir şairle bir âlim ve edebiyat tarihçisi arasındaki büyük farkları ahbablık hatırı için feda ederek böyle bir monografi işini ona havale eden Maarif Vekâletininidir. Bana bir eser gösterebilir misiniz ki Maarif Vekâletince telif ettirilmiş olsun da içinde affedilmez hatalar bulunmasın? O kadar ki bu yanlışları tashih ettirmek için komisyon teşkiline bile lüzum görüldü! Bu kalender Vekâletin neşriyatında hata, artık mukaddes bir ananedir ve onun bütçesinden çimlenen hiçbir muharrir için bu ananeye sadakatsizlik etmek ihtimali yoktur. (Server Bedi, 1941: s.3)

23 Şubat 1941'de *Tasvir-i Efkâr*'da Celâlettin Ezine'nin yazısına yer verilmiştir. Yazının başında *Tasvir-i Efkâr*'ın tarafsızlığını koruyarak tartışma konusu *Namık Kemal* kitabı hakkında lehte ve aleyhteki yazıları aynen sütunlarında yayınladıkları, yazılar hakkında gazetenin hiçbir iştiraki olmadığı, gerekirse ileride kendi görüş ve mütalaalarını okura bildirecekleri açıklanmıştır. Ezine, yazısında dostum dediği Necip Fazıl'ı desteklemiştir: "Bizde uzun çalışma neticesi, derin tefekkür semeresi bir eser doğmaya ki, ilmî tenkit yerine gayz ve kıskançlığın zehirli oklarıyla karşılaşmasın! Nitekim, cehalet taassubunun ilim aydınlığına, kısırlığın büyük çapta verime karşı besledikleri hınç ve iğbirarla; mütefekkir, edip, şair, piyes ve fıkra muharriri dostum Necip Fazıl'ın yeni eseri 'Namık

Kemal'de usul tenkidine değil, fakat mizah hicvinin tarizine uğradı.” diyen Ezine, şümulü ve titiz bir çalışmanın ürünü kitapta “bazı zayıf noktalar, hatta bilgiden ziyade kronolocya hataları” olabileceğini ancak bunların “kısa bir zamanda derin araştırmanın mahsulü sonucu olan bir eseri batırmak için esas diye tutmak, müspet akl-ı selimin tezahürü değil, fakat menfi hislerin ceffelkalem inkârıdır. Öyle bir inkâr ki, şerhi şöyle olabilir: Türk edebiyat ve tefekküründe hakiki ve sahih sanat kahve mizahına ve lokanta laklakiyatına kurban gidiyor: Dikkat efendiler!” (Ezine, 1941: s.3) şeklindeki uyarısından sonra çeşitli örneklerle ele aldığı eseri düşünüp taşınmadan reddetmenin hakikati ve ışığı reddetmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Yazıya ilave edilen notta *Namık Kemal* kitabındaki İbrahim Necmi Dilmen’in notlarının bazılarının yazarı cerh ve tenkit eder mahiyette bulunduğunu, bunlar eğer tenkit ise eserin sonunda eleştirisinin yapıldığı bu tarz notlara ilk kez rastladığından şaşırdığını ve biraz da gülümsediğini söylemiştir.

Yine 23 Şubat 1941 tarihinde bu defa *İkdam* gazetesinde Nizamettin Nazif de tartışmada Necip Fazıl'a hak vermiştir. Daha önce *Namık Kemal* kitabının hazırlandığı bilgisini veren muharrir, bu yazısında Namık Kemal'in ününü istismar ederek para kazanmak hevesinde olmayan aksine kişisel fayda gözetmeden çalışmış Necip Fazıl'ın karşısında Namık Kemal'in istismar edilmesine ve “bir gürültülü cephe tutulmasına” engel olunmasını istemiştir. Nizamettin Nazif, “Necip Fazıl eserinde ‘Büyük şairin zevcesine hakarete bulunmuş’muş... Bundan garip bir iddia ve bundan büyük bir insafsızlık nerede görülmüştür? Herkesin cılız bir kilise mumunu bile getirmeyi düşünemediği bir mihraba Süleymaniye mihrabının iki yanındaki kalın mumlardan binbir tanesini taşıyarak bir şehrayin yapan sanatkâra, Namık Kemal'e olan saygısının derecesini yüzlerce sahifelik bir eser hâlinde gösterdiği gün layık olduğu ihtiramda kusur edilmemelidir. Zira o, hürmet ettiğimize hürmet etmiştir. Bizden yalnız hürmet bekleyebilir” (Nizamettin Nazif, 1941: s.3) sözleriyle yazısını bitirmiştir.

Namık Kemal hakkında lehte ve aleyhte yazılar kaleme alınırken 23 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf*'ta Necip Fazıl'ın “Namık Kemal Bana Diyor ki...” başlıklı fıkrası yayımlanmıştır. Kısakürek burada, karşısında Namık Kemal'le konuşuyormuş gibi bazen şairin çeşitli vesilelerle kaleme aldığı yazılarından kendi durumuna uygun olanları ilişkilendirerek alıntı yapmış bazen de yazdığı kitapla ne yapmaya çalıştığını Namık Kemal'in anladığı yolunda diyaloglara başvurmuştur:

Namık Kemal bana diyor ki: ‘Sana benim mevzumda yapılan suikastlardan iftihar et ve hiç sinirlenme!.. Bak, ben vaktiyle Ebuzziya Tevfik Bey'e bir mektubumda ne demiştim: Bir müddetten beri edebiyat-ı sahihaya müteallik neşriyatta görülen noksan ise bu yoldaki bivukufane tarizlerin netayicinden olduğuna şüphe yoktur. Layık olduğu gibi sükût ile cevap verilse hakikatin mağlubiyetine, ashab-ı tahsilin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor! Delil ile mukabele olursa ashab-ı itiraz münazara ile galebeye imkân görmedikleri gibi herkesin

kullanmaya tenezzül edemeyeceği birtakım silahlar istimaline kalkışıyor...’ Namık Kemal bana diyor ki: ‘Muharrir var, muharrir!.. Biri süfliyyette, öbürü ulviyyette şaheser!.. Bak, güya beni müdafaa maskesi altında sana çatanlar tıynetleri ben vaktiyle nasıl tarif etmiştim: Zorun ne mi?.. Ben gazeteye yazı yazacağım, anladın mı? Gazeteye yazı yazacağım. Türkçeden başka lisan bilmem. Şimdi çıkan Türkçe gazetelerin hepsi de kalemi kör değneği, hokkayı dilenci çanağı, kâğıdı makamın cennet ola pusulası zannetmişler. Ben saile yedekçi olamam. Onun için sana geliyorum.’ Namık Kemal bana diyor ki: ‘Sen iftihar et ki paratonerlerin yıldırım çekişi gibi, şahsiyetin kin ve gayz cezbediyor. Bak ben bu illeti (Garaz Marazdır) yazımda nasıl çerçevelemiştim: Öyle bir maraz ki emraz-ı nefsanienin en ziyade deva kabul etmeyenlerinden sayılır. Mesela nahveti müdahane, hasedi idbar-ı mahsut, hırsı vusul-i ikbal, hevesi usul-i emel izale edebilir; lakin garazın intifasına sahibinin fenasından başka çare olamaz. Garaz, vicdanın uyuz illetidir; daima kaşınır; daima kurcalanır. Her ne ile setrolunmak istenilse elbette bir taraftan kendini gösterir.’ Namık Kemal bana diyor ki: ‘Sen benim için koca bir kitap yazdın ve elbette ki beni canlandırmış gibi hayırlı bir gaye takip ettin. Bak ben bu hususta ne demiştim: Her ne niyet üzerine fiile çıkmış olsa, hayırdan hiçbir vakit şer tevellüt ettiği yoktur. (Kısakürek, 1941d: s.1)

Kısakürek, 24 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf*’taki köşesinde bu konudan bağımsız kaleme aldığı yazısının altına not düşerek münakaşada lehte ve aleyhte görüş bildirenlere teşekkür etmiştir: “Namık Kemal vesilesiyle beni ve benim âciz vesilemlerle kendi haklarını kahredici bir kuvvete müdafaa etmiş olan dost kalemlerden bilhassa Celâlettin Ezine, Nizamettin Nazif ve kapı komşum Reşat Feyzi ve R. Sabit’e minnettar teşekkürlerimi kaydederim. Suikastçılara da aynı minnettar teşekkürleri tevcih etmemek haksızlık olur.” (Kısakürek, 1941e: s.1)

Daha önce Kısakürek lehine yazı yazan R. Sabit, 24 Şubat 1941’de *Son Telgraf*’ta bir başka kitapla ilgili görüş beyan ettiği yazısına Necip Fazıl’ın eleştirilmesinden bahisle başlamıştır. R. Sabit, Kısakürek’in yazdığı *Namık Kemal* etrafında kıyametler koptuğunu, bir damla suda fırtına koparıldığını, eserin bir derya olan aslını ve ruhunun görmezlikten gelindiğini söylemiş ve eklemiştir: “Onlar, ısrar ve inat ededursunlar. Zaten, bizde, hangi eser, fikir âleminde layık olduğu bitaraf aksi uyandırır?.. Birçok kıymetli eserler intişar eder, ya, uluorta aleyhinde bulunurlar; yahut da etrafta derin bir ‘tıs’ vardır.” (R. Sabit, 1941b: s.3)

24 Şubat 1941’de *Akşam* gazetesinde Yürük Çelebi müstear adıyla yazan Vâlâ Nurettin’in köşesinde Mustafa Ragıp’ın Necip Fazıl’a cevabı yayımlanmıştır. Yazının başında Necip Fazıl’ın eserinin matbuatta hayli dedikodulara sebep olduğu dile getirilerek kölelikle ilgili cümlesi ön plana çıkarılmıştır. *Akşam* gazetesi “istihbarat şefi ve muhtelif tarihî eserlerin müellifi muharrir” Mustafa Ragıp’ın “Bu aranılan vesikayı ben *Akşam*’da neşretmiştim. Lakin Namık Kemal’in zevcesi hakkında nahoş tabirler kullandığından dolayı Necip Fazıl’ı köleliğe kabul etmiyorum!” diye latife ettiğini söyleyen Vâlâ Nurettin, Kısakürek’in kırk yıllık matbuat emektarı hakkında pek de iltifatkâr olmayan tabirler kullandığından dolayı Mustafa Ragıp’a fikrini sorduğunu söylemiş ve Mustafa Ragıp’ın cümlelerine yer vermiştir:

Dedikodu, sövüntü sayıntı cihazları bertaraf! Dedi. Bu işte şair ve âlim B. Necip Fazıl'ın mini minicik bir metot hatası dikkati celbetmiyor mu? Sanki Namık Kemal milattan on asır evvel Çin'de yaşamış da zevcesinin adı bizzarure matbu vesikalarda, arşivlerde tetkik edilecek... Yahu, merhum üstadın bu kadar torunları var... Hem de hepsi meşhur kimseler... 'Büyük validenin ismi nedir?' diye kendilerine telefon edilir, açık kartpostal gönderilir; bu âlimane, fazılane müşkül dava da hallolunurdu. Necip Fazıl'ın hatası kulağını tersinden göstermektedir. (Yürük Çelebi, 1941: s.2)

Namık Kemal hakkında *Tasvir-i Efkâr*'dan sonra bir anket de 24 Şubat 1941'de *Son Telgraf* gazetesi tarafından yapılmıştır: "Namık Kemal Münakaşası: Necip Fazıl Kısakürek'in Eseri Hakkında Tanınmış Muharrirler Ne Söylüyor?" (s.4) Yazının başında *Namık Kemal* kitabının vücuda getirilme süreçleri ve tartışmanın seyri özetlenmiş, Kısakürek'in gayreti, emeği ile ortaya çıkan eser methedilmiştir. *Tasvir-i Efkâr*'daki anketle ilgili "Fakat vaziyetin içyüzünden hakikaten birdenbire haberdar olamayan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin anket muharriri Kandemir, eserden bazı cümleleri, yine hiçbir şeyden haberdar olmayan birtakım yüksek fikir ve sanat adamlarına gösterip onlardan cevaplar temin etmiştir. Bu ankete cevap veren Hüseyin Cahit Yalçın, İbnülemin Mahmut Kemal, İsmail Habip, Mithat Cemal, İsmail Hami Danişment, Burhan Cahit gibi değerli isimler, işin ruhu ve bütünü kendilerine gösterilmeksizin sadece muallakta ve mücerret birkaç cümle üzerinde fikir söylemeye davet edilmiş, onlar da gayet tabii olarak, Namık Kemal'in zevcesi hakkında bu cümlelerin saygı ifade etmediği noktasında birleşmişlerdir." denilerek Kandemir ve Necip Fazıl aleyhine cevap verenler her şeyden habersiz addedilmiştir. *Namık Kemal* eseri üzerine yapılan münakaşalardan sonra "hadise hak ve hakikat lehine büyük bir zaferle" kapatmanın gazetenin borcu olduğu söylenerek *Namık Kemal* eserinin eleştirildiği "1. Necip Fazıl'ın, Namık Kemal'in karısını bilmediği... 2. Necip Fazıl'ın, Namık Kemal'in karısı hakkında saygısız bir lisan kullandığı..." bu iki iddia ortaya konmuş ve Necip Fazıl'ın yazılarındaki müdafaaları gazete tarafından da tekrar ifade edilmiştir.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin anketine mukabil *Son Telgraf*, söz konusu tartışmaya dair devrin aydınlarının ve yedi üniversiteli gencin görüşlerine müracaat etmiştir. Bu isimlerden ilki -*Tasvir-i Efkâr*'da olduğu gibi- Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Hüseyin Cahit, telefonla Necip Fazıl'ı arayarak "Ben henüz eseri okuyamadım fakat (*Tasvir-i Efkâr*)'ın anket muharririne de Necip Fazıl bu mevzuda haksızdır, demedim. Sadece prensip bakımından böyle bir şairin zevcesine tecavüzün yanlış olacağını bildirdim ve bunun Necip Fazıl Kısakürek'ten asla beklenmemesi lazım geldiğini söyledim." demiştir.

Nizamettin Nazif, Necip Fazıl'ın Nesime Hanım'la ilgili üslubun sezilmesinde aciz kalındığını, ciddi bir eser karşısına hiç olmazsa broşürlük çapta bir tetik yazısı ile çıkılması gerektiğini, eseri okuyabilecek kadar vakit geçmeden hazırlanan bu hareketin, meselenin içyüzünü

ifşa etmeye yettiğini, Namık Kemal'in karısına ait bir nokta üzerinde durmakta hiçbir mana olmadığını, esere ve eserdeki fikre bakmak lüzumunu işaret etmiştir.

Prof. Şükrü Baban'a göre Namık Kemal hakkında beş yüz sayfalık bir eser yazan muharrir, ona ve yakınlarına saygısızlık göstermiş olamaz. Necip Fazıl saygısını eseriyle ifade etmiştir, gerisi konuşulmaya değmez.

Ethem İzzet Benice, Necip Fazıl'ın Namık Kemal hakkında asla saygısızlık kastı beslemediğini aksine ince bir üslup örgüsü içinde Nesime Hanım'ın lehinde olarak, onu meçhul kalışını haksız gösterdiğini ve Nesime Hanım'ın meçhul kalışının üzerine konuşulmayacak bir gerçek olduğunu ifade etmiştir.

Selami İzzet Sedes'e göre Necip Fazıl, Namık Kemal'in eşi hakkında ne saygı ifade etmiş, ne de saygısızlık göstermiştir. Kısakürek'in yaptığı bir üslup cilvesidir. Nesime Hanım'ın meçhul olduğu da ilmî bir gerçektir.

Sami Karayel, eserde kullanılan ve eleştirilen kelimelerin halis Türkçe ve Anadolu ağzı olduğunu, merhumenin ilim ve edebiyat nazarında bugüne kadar meçhul kaldığının Necip Fazıl'ın gösterdiği vesikalara nazaran muhakkak olduğunu söylemiştir.

İbrahim Necmi, Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri'dir ve eserin "Ön Söz"ünü de kendisi yazmıştır. Ankete "Necip Fazıl Kısakürek'in bu eseri yazarken ortaya koyduğu yüksek araştırmacı ve belirtici kudretine hayranlığımı burada açıkça söylemek, kendisini kutlamak benim için bir borçtur." cevabını vermiştir.

Celâlettin Ezine'nin ankete yanıtı, *Tasvir-i Efkâr*'da neşredilen, yukarda yer verdiğimiz yazısından alınmıştır.

25 Şubat 1941'de, *Son Telgraf*'ta "Bir Münakaşanın Sonu: Namık Kemal Davası: Necip Fazıl Kısakürek'in Eseri Hakkındaki Fikirler" başlığıyla hem tartışmanın Necip Fazıl'ın zaferiyle bittiği haber verilmiş hem de bir önceki günden kalan görüşler yayımlanmıştır:

Artık tamamıyla belli olmuştur ki Namık Kemal münakaşası dolayısıyla işi çığırından çıkarıp Türk fikir ve sanat hayatının muhterem simalarına aksettirecek kadar ileriye götürenler, çok yanlış bir tabiiye kullanmışlar... Zira bize fikir lütfetmek nezaketinde bulunan hiçbir fikir ve sanat adamımız Necip Fazıl Kısakürek'e şiddetle hak vermekten geri kalmamıştır. Anketimizi dünkü kısmından bakiye kalan cevapları da neşrediyoruz; böylece hadiseyi arkadaşımızın misilsiz zaferiyle kapatıyoruz. (1941, ss.1, 5)

Ankete cevap verenlerden Hakkı Tarık Us, Necip Fazıl'ın saygı duyduğu şairin eşine haddi aşan bir kastı olmadığını, kendisinin "Namık Kemal'in Kronolojisi" yazısına gönderme yaparak o

zamana kadar Namık Kemal'in eşinin meçhul kaldığını belirtmiş ve "Hem tek bir isim bilmek ne ifade eder?.." sorusunu sormuştur.

Prof. Yavuz Abadan, hukukçu kimliği ile, Necip Fazıl'ın kullandığı cümlelerin hiçbir zaman hukuki, edebî hiçbir hakaret mevzuu teşkil etmeyeceğini, dünyada bütün sanatkârların, hayatlarında birinci derecede tesiri olan kadınlar yanında birçok silik ve belirsizlerinin de bulunduğunu, eğer bununla Namık Kemal'in edebî hayatında hiçbir kadın etkili rol oynamadı demek isteniyorsa bunun da Namık Kemal'in lehine bir hüküm olduğunu söylemiştir.

Yedi üniversite öğrencisi de gençliğin çok sevdiği Necip Fazıl Kısakürek hakkında benzersiz ve çirkin bir suikasta şahit olduklarını, böyle tezahürleri nefretle telakki ettiklerini, Necip Fazıl'ın bin kere okudukları mezkûr satırlarında bir üslup farikasından başka hiçbir saygısızlık ifadesi görmediklerini, Namık Kemal'in eşinin de meçhul bırakıldığı hakikatinin su götürmediğini söylemiş; Necip Fazıl'a meçhul, dedi diye kızın annesinden tek kelime ile bahsetmeyen Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem hakkında ne düşündüklerini sormuşlardır (1941, ss.1, 5).

25 Şubat 1941'de *Son Telgrafta* Necip Fazıl'ın yazısı "Plan ve Meydan" başlığıyla yayımlanmıştır. Kısakürek, şimdiye kadar süren münakaşada öfke kontrolünü sağlayamadığını dile getirmiştir. Yazının devamında *Namık Kemal* adlı eserinde intihale başvurduğu yolunda hazırlık yapıldığını bir dostundan duyduğunu söyleyen Necip Fazıl, konuya açıklık getirerek yine aynı şekilde meydan okumuştur: Söyleyeceklerini ispat ederlerse köleleri olmaya hazırdır. *Namık Kemal* meselesinde kendisine yapılan tarizlerden gerçekten canı sıkıldığını ve belki de kendisini kaybedecek kadar öfkelenildiği, çileden çıktığı zamanların bulunduğunu, bunun zaaf olduğunu ve zaafını kaydetmek istediğini, öfkesini yakından gören "fikir ve kalem" dostlarının sevineceğine neden sinirlendiğini, bu şamatanın devam etmesi için sahte tavır mı takınmak niyetinde olduğunu sorarak bu konuda kendisini bahtiyarlığına inandırmak istediklerini, "insan mahfazası içinde insanı taşıyan hiçbir kimsenin düşemeyeceği bayağılıkları bazı kalemlerde" görmenin "mücerret insan ölçüsü bakımından" kendisine azap verdiğini ancak şimdi işin değiştiğini söyleyen Necip Fazıl şöyle devam etmiştir:

Niçin değişti biliyor musunuz; memleketin en salâhiyetli kalemleri lehimde hüküm verdi diye değil; suikastçılarımın, hakkımda yeni bir planlarını duydum... Bu plan, bu plandaki ahmaklık bana müthiş keyif verdi. Bir dostumun anlattığına göre bakın neymiş: Ben eserimi, hani o kadar yanlışları olduğu iddia edilen eserimi, daha evvel intişar etmiş bir eserden kopya etmişim!.. Ama ne hoş, aman ne güzel!!.. Hani benim eserim yanlıştı; hem bilmemek hem başkasından kopya etmek nasıl olur?.. Yoksa kopya ettiğim adamda mı yanlış söylemiş, ben yanlış mı kopya etmişim?.. Kim imiş eserimi kendisinden kopya ettiğim kahraman, biliyor musunuz?.. Doktor Rıza Nur... Şimdi affedersiniz amma, bir cehlîm ortaya çıkacak; ben Namık Kemal'e ait tam 99 parça kitap üstüne çalıştım; fakat muhterem Doktor Rıza Nur'un kitabını okumadım; gayet

tabii olarak bibliyografyamda da bu kitabı göstermedim. Amma insan intihal ettiği eseri bibliyografyasında göstermeyeceğine göre belki onu kopya etmiş olur da, ne mehaz, ne memba, ne isim, hiçbir iz vermemiş olabilir. Kitabı bugün arayıp bulacağım; ve tek satırını okumadığıma Allah'ın şahit olduğu bu kitapla aramda acaba müşterek tek satır var mı diye muayene edeceğim. Bulursam haber veririm. Fakat mesele bitmiş değil. Ben sadece Namık Kemal'in biyografyası faslında kitabımı son derece kıymetli başka bir tetkike istinat ettirdim. Suikastçılara haber vermek ihtiyacımdayım!!! Saadetin Nüzhet'in (Namık Kemal-Hayatı ve Şiirleri) eseri... Bence bugüne kadar Namık Kemal'in monografyası bahsinde yazılmış en kıymetli ve haysiyetli eser budur. Bu kitapta gösterilen kaynaklardan çoğunu teker teker bizzat araştırdıktan sonra, kitabı kendi bibliyografyamın başında göstererek ve her vesile ile muharririnin ismini zikrederek, Namık Kemal'in sadece hayatı, soyu ve manzumeleri üzerindeki birçok tarihî vesikayı Saadetin Nüzhet'e borçluyum. İlim, usul, hak da bundan başka bir şey midir?.. Belki meşrepleri iktizası kasadan maaş almakla para çalmak arasındaki farkı bilmeyenler buna intihal diyebilir!.. Buyursunlar; vesikayı ben veriyorum! Fakat ben Saadetin Nüzhet'in, sadece biyografya tetkiki zaviyesinden nefis bir çalışma mahsulü olan eseri başta olarak okuduğum 99 kitaptan, -çoğu birbirinden hırsızlamadır, derhâl ispat edebilirim- mehazları gösterilmiş kuru bilgi vesikalarından başka tek fikir, tek tahlil, tek terkip, tek görüş, tek hüküm, tek tarif, tek tasnif hâlinde tek cümle aldım mı? İşte bütün mesele burada!.. Ben ne demiştim Namık Kemal'in karısını ait bugüne kadar bana tek matbu satır gösterenin kölesi olmaya hazırım!.. Bu vesikayı gösteremediler... Sonradan çıkmış bir makaleyi, tarihini gizleyerek vesika diye kullanmak bedbahtlığını tercih ettiler... Şimdi de, benim eserimi okuduktan sonra bir matbaa ile el ele verip eski harflerle sahte bir kitap bastırmamak şartıyla, yukardaki tek satırı gösterebilenin kölesi olmaya hazırım!!! Sevgili okuyucu! Hâlâ meselenin üzerinde durduğum ve şahsıma ait hususiyetleri telmih ettiğim için lütfen kusuruma bakmayınız!.. Cebimde, çekmecemde ve hafızamda bütün iyi ve kötü fiilleriyle dosyaları bulunan (muharrir) isimli bazen en ulvi ve bazen en suflî varlığın sahip olması gereken muhteşem cesaret ve nefis itimadına zemin arıyorum ben... Benim meydanım açık!.. Buyurunuz!.. Ve ben lütfen, merhameten ve inayeten başka meydanları açmayacağıma söz veriyorum... (Kısakürek, 1941f: ss.1, 5)

28 Şubat 1941'de *Tasvir-i Efkâr*'da münakaşanın bittiği "Kapanan Bir Hadise ve Bir Tavzih" başlıklı yazıyla haber verilmiştir.

Namık Kemal kitabı yüzünden Yusuf Ziya Ortaç ile Necip Fazıl Kısakürek arasında çıkan münakaşanın, gazete sütunlarından mahkeme safhasına intikal ettiğini yazmıştık. Ancak, Necip Fazıl Kısakürek, arada su-i tefehhüm olduğunu ve yazılarında Yusuf Ziya Ortaç'ın şahsına hiçbir suretle telmih etmeyi düşünmediğini söylemiş ve yazı yazdığı gazetede bir tavzih neşrine de söz vermiştir. Bunun üzerine Yusuf Ziya Ortaç, bugün gazetemizde çıkacağını ilan ettiğimiz makalenin neşrolunmamasını arzu ettiği için biz de karilerimizden özür dileyerek makaleyi neşretmekten sarf-ı nazar ediyor ve aradaki su-i tefehhümün bu suretle izale edilmiş olmasından dolayı da her iki meslektaşımız namına memnuniyetimizi bildiriyoruz. (1941, s.4)

Ve 28 Şubat 1941 tarihli *Son Telgraf*'ta Necip Fazıl, tartışmaya dair son cümlelerini gazetede ki köşesinde yazdığı notla söylemiştir:

(Akbaba) gazetesi sahibi Yusuf Ziya Ortaç'ın (Son Telgraf)ta bana ilk cevabını neşrettiği tarihten ilerisi müstesna olmak üzere, o güne kadar yazdığım sadece (Eserim Etrafında) ve (Namık Kemal'in Karısı) isimli iki çerçevede hedefim, hakikatın de tam mutabıkı olarak, Yusuf Ziya Ortaç değildi. Tabi oldukları ve bir gün hesabını verecekleri hain maksatların emrinde hedefi teşkil edenlerle, o hedefe tamamen uzak ve ayrı manada boy gösterenler arasındaki zemin farkını, şahıs şahıs niyetler ve akıbetler belli olsun diye kaydediyorum. Dün bir mecliste mutavassıt dostların delaletiyle Yusuf Ziya Ortaç ve aramda vaki karşılaşma neticesi tespit edilen bu hakikat, (Tasvir-i Efkâr)ın bu sabahki tavzihini aydınlatacaktır. (Kısakürek, 1941g: s.1)

Sonuç

25 Eylül 1940 tarihinde Namık Kemal'in 100. doğum yılı sebebiyle Necip Fazıl'ın *Namık Kemal* kitabını yazdığıının haber verilmesinden 28 Şubat 1941'de Kısakürek'in son yazısına ve *Tasvir-i Efkâr*'ın münakaşasının bittiğine dair haberine kadar geçen beş aylık süreçte eserin menfi-müspet eleştirileri yapılmış, yazışmalar münakaşa zeminine taşınmış, Yusuf Ziya ile Necip Fazıl arasındaki tartışma dava konusu edilmiş ve nihayetinde yanlış anlaşılma ortak noktasında karar kılınarak sulh yoluna gidilmiştir.

Mezkûr yazışmalarda *Akbaba*, *Tan*, *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam*, *Son Telgraf*, *İkdam*, *Vakit*, gibi devrin süreli yayınlarında Yusuf Ziya, Naci Sadullah, Hüseyin Cahit Yalçın, İbnülemin Mahmut Kemal, İsmail Habip, İsmail Hami, Burhan Cahit, Orhan Seyfi, Server Bedi (Peyami Safa), Yürük Çelebi (Vâlâ Nurettin), Naci Sadullah, Peyami Safa, Hasan Kumçayı (Hasan Rasim Us), Reşat Feyzi, Osman Cemal, Mustafa Ragıp gibi muharrirler *Namık Kemal* kitabı ve yazarı Necip Fazıl hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir.

Hacimli bir eser olan *Namık Kemal: Şahsı-Eseri-Tesiri*'nin 32. sayfasında Namık Kemal'in eşiyle ilgili oğlu Ali Ekrem'in dahi herhangi bir bilgiye yer vermemesinin Necip Fazıl tarafından açıkça belirtilmesi ve bunu söylerken “koynuna atılan”, “silik”, “belirsiz”, “belirsiz”, “suratı, biçimi, hâli, ruhu, ahlakı ne âlemde”, “suratı, biçimi, hâli, ruhu, ahlakı ne âlemde”, “Bu kadın kim; adı sanı ne; kimin nesi” şeklinde kullandığı dil eleştiriye uğramıştır. Kısakürek ve bazı muharrirlerin üslup özelliği olarak kabul edilmesine ve Namık Kemal'in eşi hakkında hiçbir bilgi bulunmadığını onaylamasına karşın bu ibareler özellikle Yusuf Ziya ve Naci Sadullah tarafından hem bilgi eksikliği hem de saygısız dil kullanma şeklinde yorumlanmıştır. Diğer olumsuz eleştiri yapanların tenkidi ise eseri okumadan sadece seçilen bu kelime ve kelime grupları üzerinden bir kadından bu şekilde bahsedilemeyeceği yönündedir ve Necip Fazıl'dan beklemedikleri bir üslup özelliğidir.

Necip Fazıl, ilk eleştirisine açıkça ismini belirtmeden Yusuf Ziya Ortaç'ı da dâhil edip ağır cevap vermesine karşın Ortaç'ı hedef almadığını söylemesi, yanlış anlaşılmanın vukua geldiğinin beyan edilmesi, Yusuf Ziya'nın davasını geri çekmesini ve münakaşanın kapanmasını sağlamıştır.

Necip Fazıl'ın eleştirisinin merkezinde “Çizgileri ve köşeleriyle herkesin bildiği kafama, çizgileri ve köşeleriyle herkesin bildiği kafası denk düşmeyen bir gazete, kâzip bir şafak vakti tanyerinin kızıl ifadesini benimsemiş bir gazete” şeklinde isim vermeden bahsettiği Sertellerin yönetimindeki *Tan* gazetesi vardır. Yaklaşık 4 yıl sonra 4 Aralık 1945'te meydana gelen *Tan* gazetesi

baskınına Kısakürek'in yorumu "Ve işte, hemen, başlarına yıkılan *Tan* gazetesi... Ve işte, o gün boy göstermeye başlayan ilk Büyük Doğu gençliği!" (Kısakürek, 2004: s.286) demesi de Sertel ailesinin idaresine geçtikten sonra gazete ile Kısakürek'in ideolojisinin taban tabana zıt olduğunun bir göstergesidir.

Münakaşa sürerken *Namık Kemal* kitabı ile ilgili tenkit edilen iki husus dışında yine mesele ile bağlantılı farklı mevzuların da ortaya çıkması söz konusudur. Örneğin Necip Fazıl'ın iddiaların ispat edilmesi durumunda köle olmaya rıza göstermesi, kitabın hazırlanması karşılığında gerek esere gerek yazarına yapılan harcama; Maarif Vekâletinin işi ehline vermemesinden, ülkemizde başarılı eserlerin layık olduğu değeri görmemesinden yakınma bunlardan bazılarıdır.

Necip Fazıl'ın münakaşanın sonuna doğru kaleme aldığı "Plan ve Meydan"da intihalle suçlanmasının gündeme geleceğini bir dostundan duyması ise bu yazı ile sınırlı kalmıştır.

Necip Fazıl tarafından yazılan *Namık Kemal: Şahsı, Eseri, Tesiri* adlı eser, daha sonra Sebil Yayınlarından neşredilmiştir. Bu kitaba Kısakürek'in yazdığı 1966 tarihli "Ön Söz"de eserin kendisine Maarif Vekâleti tarafından ısmarlandığını Tanzimat'ın ve bir yıl sonra da Namık Kemal'in 100. doğum yılı vesilesiyle bu teklifin yapıldığını ve kendisinin "Yazarım... fakat ne sizin rejim ölçünüzde, ne de bu zamana kadar Namık Kemal hakkında orta malı anlayışa göre... Hele bazı parti ve hiziplerin ölçülerine göre, hiç değil... Yalnız kendi anlayışıma ve gerçekleri tespit ölçüme göre..." şartını koştuğunu, hazırlanan eserin olduğu gibi yayınlanacağı sözünü aldığını belirtmiş ve "bugün, eserimi o güne mahsus (kamuflej)larından da temizlemek, sıkı bir tashihten geçirmek ve dava külliyatımın içine almak fırsatına erişiyorum." demiştir. Kısakürek, kitabın bu baskısında, 1941 yılında, tartışma konusu olan Namık Kemal'in eşi ile ilgili "Bu kadının ismini olsun bilmiyoruz." cümlesini çıkarmış, "Tenkitçi ve tetkikçi İbrahim Necmi Dilmen, bu kadının ismine ancak Hidemat-ı Vataniye tertibinden aylık alanların eski zaman bordrolarında rastlandığını kaydeder ve bildirir: Vesime Hanım" (1966, s.42) açıklamasını eklemiştir.

Tartışmalar esnasında ve Sebil Yayınlarından intişar eden eserde Namık Kemal'in eşinin ismi üç farklı şekilde yazılmıştır. Hakkı Tarık Us, "Namık Kemal'in Kronolojisi"nde Namık Kemal'in eşinin ismini Besime Hanım, Mustafa Ragıp ve onun yazısından faydalananlar Nesime Hanım, Necip Fazıl ise 1966 tarihli kitabında Vesime Hanım şeklinde kaydetmiştir.

Namık Kemal'in eşi Nesime Hanım'ın yeğeni Mustafa Ragıp'ın Necip Fazıl'ın köle olma iddiasına onu köleliğe kabul etmediği hususunun iki farklı yazar tarafından iki farklı şekilde nakledilmesi de dikkati çekmektedir. Yusuf Ziya, Mustafa Ragıp'ın bunu söylerken öfkeli olduğunu,

Yürük Çelebi'nin (Vâlâ Nurettin) ise latife ettiğini belirtmesi, tarafların münakaşanın gidişatına göre kelime seçimi yaptığını göstermektedir.

1941 yılında vuku bulan münakaşaya iştirakte dost/refik kelimelerinin sarf edildiği süreli yayın/kişi ilişkisi; aynı gazetede muharrir ya da aynı/yakın ya da zıt dünya görüşüne sahip olmak gibi hususlar, lehte/aleyhte yazanlarda çoğunlukla doğru orantılı olması münakaşanın seyrini etkileyerek eleştirilerin objektif yapılmasının önüne geçmiştir. Sadece iki isim, Burhan Cahit ve Celâlettin Ezine, diğerlerine nispeten eseri okuyup, inceleyerek yaptıkları eleştiride daha tutarlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Kaynakça

A. Şekip (1941). Fikirler: Namık Kemal ve Necip Fazıl, *İkdam*, 570, 3.

Ezine, C. (1941). Tenkit: Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, 4632-276, 3.

Kandemir (1941a). Bir Davanın İçyüzü: Yusuf Ziya Ortaç Ne Söylüyor?, *Tasvir-i Efkâr*, 4630-274, 1, 4.

Kandemir (1941b). Namık Kemal Kitabı: Edebiyatçılar Necip Fazıl'ı Haksız Buluyorlar, *Tasvir-i Efkâr*, 4631-275, 1, 4.

Kandemir (1941c). Namık Kemal Kitabı: Necip Fazıl Kendini Müdafaa Ediyor, *Tasvir-i Efkâr*, 4632-276, 1, 4, 5.

Kaygılı, O.C. (1941). Edebi Tahlil ve Tenkitler, *İkdam*, 570, 3.

Kısakürek, N.F. (1940a). Çerçeve: Namık Kemal, *Son Telgraf*, 1286, 1.

Kısakürek, N.F. (1940b). *Namık Kemal: Şahsı-Eseri-Tesiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısakürek, N.F. (1941a). Çerçeve: Eserim Etrafında, *Son Telgraf*, 1414, 1, 5.

Kısakürek, N.F. (1941b). Çerçeve: Namık Kemal'in Karısı, *Son Telgraf*, 1415, 1, 5.

Kısakürek, N.F. (1941c). Çerçeve: Son Söz, *Son Telgraf*, 1420, 1, 5.

Kısakürek, N.F. (1941ç). Çerçeve: Bir Sözüm Daha Varmış!..., *Son Telgraf*, 1422, 1, 5.

Kısakürek, N.F. (1941d). Namık Kemal Bana Diyor ki, *Son Telgraf*, 1423, 1.

Kısakürek, N.F. (1941e). Günün Meselesi, *Son Telgraf*, 1424, 1.

Kısakürek, N.F. (1941f). Çerçeve: Plan ve Meydan..., *Son Telgraf*, 1425, 1, 5.

- Kısakürek, N.F. (1941g). Çerçeve: Bir Adam Arıyorum!!!, *Son Telgraf*, 1428, 1.
- Kısakürek, N.F. (2004). *Babüalî*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kumçayı, H. (1941). Günlerin Peşinden: Namık Kemal'in Türklüğü, *Vakit*, 8924, 1.
- Mustafa Ragıp (1940a). Namık Kemal'in Anası: Afyonkarahisar'daki Mezar Taşı Kime Aittir?, *Akşam*, 7964, 4.
- Mustafa Ragıp (1940b). Namık Kemal Nasıl Evlendi?, *Akşam*, 7966, 3, 7.
- Naci Sadullah (1941). Günün Meselesi: Namık Kemal İçin Yazılan Eserdeki Garabetler, *Tan*, 1971, 2, 4.
- Necip Fazıl (1966). *Namık Kemal Hayatı Eserleri*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Nizamettin Nazif (1940). Musahabe: Namık Kemal, *İkdam*, 408-212, 3.
- Nizamettin Nazif (1941). İşaretler: Namık Kemal, *İkdam*, 574, 3.
- Orhon, O.S. (1941). Eşek Arılarıyla Harp, *Akbaba*, 367, 6.
- Ortaç, Y.Z. (1941). Namık Kemal Eserinden Doğan Bir Münakaşa: Bir Cevap, *Son Telgraf*, 1419, 4.
- R. Sabit (1941a). Günün Tenkidi: Namık Kemal'in Karısı Olan Bayan Kimdir?, *Son Telgraf*, 1420, 3.
- R. Sabit (1941b). Günün Tenkidi: 'Tanzimat' Eserinde Tiyatroya Dair Tek Satır Yazı Yokmuş!, *Son Telgraf*, 1424, 3.
- Reşat Feyzi (1941). Halk Filozofu: Bir Kitap, *Son Telgraf*, 1417, 2.
- Sarı, S. (2019). *Gazeteci Us Ailesi ve Modernleşme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Server Bedi (1941). Pazardan Pazara: Uranium Bombası-Acelesi Nedir?-Buna da Şükür-Bir Kitap Dedikodusu, *Tasvir-i Efkâr*, 4632-276, 3.
- Tasvir-i Efkâr (1941). Kapanan Bir Hadise ve Bir Tavzih, *Tasvir-i Efkâr*, 4637-281, 4.
- Us, H.T. (1940). Namık Kemal'in Kronolojisi, *Vakit*, 8243, 2.
- Yıldırım, T. (2006). *Edebiyatımızda Müstear İsimler*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Yürük Çelebi (1941). Kısa Mülakatlar: Mustafa Ragıp'ın Necip Fazıl'a Cevabı, *Akşam*, 6029, 2.
- (1940). Namık Kemal, *Akşam*, 7963, 3.

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 07.03.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.05.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 81-105

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1261269>

- (1941). Bir Babalı İhtilafı: Şair Yusuf Ziya Ortaç Necip Fazıl'ı Dava Ediyor, *Tasvir-i Efkâr*, 4629-273, 1, 3
- (1941). Bir Münakaşanın Sonu: Namık Kemal Davası: Necip Fazıl Kısakürek'in Eseri Hakkındaki Fikirler, *Son Telgraf*, 1425, 1, 5.
- (1941). Kitaplar Arasında: Namık Kemal, *Cumhuriyet*, 5922, 4.
- (1941). Namık Kemal Eserinden Süren Münakaşa Devam Ediyor: Şair Yusuf Ziya Ortaç'ın Necip Fazıl Kısakürek'e İkinci Cevabı, *Son Telgraf*, 1421, 1, 5.
- (1941). Namık Kemal Münakaşası: Necip Fazıl Kısakürek'in Eseri Hakkında Tanınmış Muharirler Ne Söylüyor?, *Son Telgraf*, 1424, 4.
- (1941). Yeni Neşriyat: Türk Dil Kurumu Neşriyatından: Namık Kemal, *Cumhuriyet*, 5914, 6.
- (1941a). Haberler: Namık Kemal'in Refikası Bulundu, *Akbaba*, 368, 5.
- (1941b). *Akbaba*, 369, 10.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nuran Özlük %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nuran Özlük contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

AVIAN SYMBOLISM AND CULTURAL MEMORY: EXPLORING BIODIVERSITY AND URBANIZATION IN TURKISH AND AMERICAN LITERATURE

İbrahim KOÇ¹

Abstract

This article aims to examine one of the key principles of environmental philosophy, the direct relationship between cultural memory and biodiversity, in the context of three literary works selected from Turkish and American literature. These works trace a process of change in cultural texture due to rapid urbanization and population growth, as well as social transformations experienced just before and after rapid industrialization periods. Another common point is that all three of them deal with different aspects of bird hunting. Bird symbolism has been used effectively to highlight the contrast between rural and urban cultures. In addition to these symbolic relationships based on the natural characteristics of the birds, these texts use different aspects of avian life to interpret multiple layers of meaning, enriched by intercultural and intracultural references provided by history and tradition. It should be underlined that these fictional narratives, which sometimes use the natural environment for allegorical purposes, do not have didactic qualities. These ecocentric texts use birds not only in their traditional symbolic meaning, but also, either as a character or a theme, as real beings. By establishing a direct relationship between urbanization and reduction of biodiversity, inseparable role of birds in the cycles of nature, of which human beings are also a part, is emphasized. Finally, in this study, besides their cultural and historical importance, contribution of birds to the sustainability of biodiversity is discussed through the following literary works: Two of them, 'The Last Birds' and 'The Birds Have Also Gone', compare the value judgments and lifestyles of Istanbul's pre-industrial urban era with the post-industrial situation. The last one, 'A White Heron', focuses on the relationship between rural life experiences and environmental awareness. This comparison leads to the conclusion that industrial urban life poses a significant obstacle to appreciating the intrinsic value of nature.

Keywords: Sait Faik, Yaşar Kemal, Sarah Orne Jewett, Biodiversity, Avian Life

KUŞ SEMBOLİZMİ VE KÜLTÜREL HAFIZA: TÜRK VE AMERİKAN EDEBİYATINDA BİYOÇEŞİTLİLİK VE KENTLEŞMENİN İNCELENMESİ

Öz

Bu makale kültürel hafıza ile biyoçeşitlilik arasında doğrudan bir ilişki olduğu yönündeki çevreci ilkenin, Türk ve Amerikan edebiyatından seçme üç edebi eserin bağlamında incelenmesini amaçlamaktadır. Bu eserlerde hızlı sanayileşme süreçlerinin hemen öncesi ve sonrasında yaşanan toplumsal dönüşümlerin yanında kentleşme ve hızlı nüfus artışı ile değişen kültürel dokunun izleri takip edilebilir. Bu eserler arasındaki bir diğer ortak nokta ise her üçünün de farklı yönleriyle kuş avcılığını konu etmeleridir. Kuş sembolizmi kırsal ile kent kültürü arasındaki karşıtlığı vurgulamak için etkili bir şekilde kullanılmıştır. Kuşların doğal özelliklerine dayanan bu sembolik ilişkilere ek olarak, bu metinler, tarihin ve geleneklerin sağladığı kültürlerarası referanslarla zenginleştirilmiş çok

¹ Öğr. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, ibrahimkoc@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9510-3376.

sayıda anlam katmanını yorumlamak için kuş yaşamının farklı yönlerini kullanır. Doğal çevreyi zaman zaman alegorik amaçlarla kullanan bu kurmaca anlatıların didaktik bir nitelik taşımadıklarının altı çizilmelidir. Bu ekomerkezci metinler, kuşları yalnızca geleneksel simgesel anlamlarıyla değil, aynı zamanda bir karakter ya da tema olarak, gerçek varlıklar olarak da kullanırlar. Kentleşme ile biyolojik çeşitliliğin azalması arasında doğrudan bir ilişki kurarak, insanın da bir parçası olduğu doğal döngüde kuşların ayrılmaz rolü vurgulanmaktadır. Son olarak bu çalışmada, kültürel ve tarihsel önemlerinin yanında, ekosistemin çok önemli bir parçası olan kuşların hayranlık uyandıran ve koruma altında olması gereken sanat eserleri olarak görülebilmelerinin biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliğine katkısı yine söz konusu şu eserler üzerinden tartışılmaktadır: Bunlardan ikisi, 'Son Kuşlar' ve Kuşlar da Gitti, birlikte ele alınarak, İstanbul'un sanayileşme öncesi kent yaşamının değer yargıları ve yaşam biçimleri ile hızlı kentleşme sonrası durumu karşılaştırıyor. Sonuncusu olan 'Beyaz Balıkçı' ise kırsal yaşam deneyimi ile çevre bilinci arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Bu kıyaslama sonucunda endüstriyel kent yaşamının, doğanın içsel değerinin bilenebilmesi önünde önemli ölçüde engel oluşturduğuna ulaşılr.

Anahtar Kelimeler: Sait Faik, Yaşar Kemal, Sarah Orne Jewett, Biyoçeşitlilik, Kuş Yaşamı

Introduction

It is all too common to believe that literary works often reflect the physical, spiritual, and ideological conflicts of their cultures, because “like the rest of us, authors are influenced by the ideological tenor of the times” (Tyson, 2006: 122). Literature lies beyond being merely a branch of art that reflects aesthetic pleasure: according to many it “adds to reality, it does not simply describe it” (Holmer, 1976: 28). Besides, literature is probably the most consciously politicized form of art which mirrors social changes, deals with all kinds of problems concerning the individuals, and speaks for the ideologies and wider social movements. It is possible to follow the traces of this ideological content throughout literary studies. Towards the end of the 20th century, ideological debates (concerning the tensions of postcolonial and post-Cold War eras) greatly influenced the content of literary analysis, and as Glotfelty famously reminds that race, class, and gender became the hot topics of professional literary criticism (1996: p. xvi). At that time, along with a series of global disasters that brought the environmental issues, like climate change, to the top of the agenda, a new trend in literary studies had begun. Since then, this movement, ecocriticism, has become the meeting point of the academic concerns for the role of human experience in literary studies that does not ignore the inherent value of nonhuman nature.

In this study, the selected literary works will be subjected to an ecocritical analysis, focusing on the exploration of shared themes and motifs. Adopting this approach, the present paper asserts

that these texts illuminate the intricate challenges posed by urbanization processes within societies. These works accomplish this by depicting the emotional and philosophical landscapes of individuals, contextualized within the framework of environmental degradation, the loss of avian life, and their interconnectedness with biodiversity. All selected narratives use bird symbolism to highlight an intensified opposition between the county and the city, as an outcome of industrialization. In addition to these symbolic relations based on the natural characteristics of birds, these texts use different aspects of avian life to construe multiple layers of meanings enriched with intercultural and intracultural references provided by history and traditions. It should be underlined that these fictional narratives are not of a didactic nature that use natural environment for allegorical purposes. These ecocentric texts use birds not only with their traditional symbolic meanings but also, either as a character or a theme, as real beings. By establishing a direct correlation between urbanization and reduction of biological diversity, they emphasize the inseparable role of the birds for the natural cycle, of which human beings are also a component. They also reveal that this situation is related to a loss of cultural memory, in a sense that evokes admirable works of art or the missing artistic treasures that need to be protected. Two of them, ‘The Last Birds’ and *The Birds Have Also Gone* compare value judgments and lifestyles of preindustrial urban life and the situation after rapid urbanization in Istanbul. The last one, ‘A White Heron’ emphasizes the inherent value of nature and rural life through their basic contrasts with the urban environments.

An often-cited quote from Estok (2005) refers to the contribution of ecocritical studies to the social and political aspects of literature:

Ecocriticism is not simply the study of Nature or natural things in literature, that is any theory committed to effecting change by analyzing the function-thematic, artistic, social, historical, ideological, theoretical, or otherwise-of the natural environment (or aspects of it) represented in documents (literary or other) that contribute to material practices in material worlds (16-17).

Rachel Carson’s *Silent Spring* stands as a monumental work within the realm of environmental literature, serving as a prime example of Estok’s argument. In a way, it has so successfully effected ‘change’ that Estok speaks of, today it is generally believed that modern environmental movement was launched with its publication in 1962. According to Kuzmiak (1991), Carson is “credited with making ‘ecology’ a household word” (270) and is thus one of the main actors in the formation of “the modern environmental consciousness” (270). Carson’s book

provides invaluable insights for ecocritical studies, and it also deals with the central discussion of this paper: bird life and biodiversity, so it deserves a brief mention here. While incorporating fictional and semi-fictional elements, *Silent Spring* fundamentally constitutes a nonfiction exploration of environmental science. Throughout the book Carson explained how certain agricultural chemicals will lead to an environmental apocalypse in the future by presenting scientific data in plain English. In the introduction part of the 1994 edition of the book, former US vice-president Al Gore writes that, "...Rachel Carson's landmark book offers undeniable proof that the power of an idea can be far greater than the power of politicians." (Gore XV, in Carson 1994). Gore, by comparing the impact of *Silent Spring* to that of *Uncle Tom's Cabin* which provided vital contributions to the antislavery movements in the USA, highlights the role of literature in creating social change. Shortly after the publication of *Silent Spring* a strong opposition against that particular type of chemicals (dichlorodiphenyltrichloroethane, commonly known as DDT) appeared not just in the USA but in almost all over the world, in such a way that prohibitions and new regulations came into effect². Carson was originally a marine biologist and though she had no formal expertise in agrochemicals, she managed to make an intricate scientific issue, the environmental risks caused by agricultural chemicals, accessible to ordinary readers. Besides, she successfully used literary narrative skills which probably has made *Silent Spring* one of the most influential books of all time. The short chapter at the beginning of the book called 'A fable for Tomorrow', which is essentially a fictional narrative and an example of postapocalyptic dystopia about loss of birdsongs in American towns, is quite a remarkable piece that prepares the readers perfectly for the following scientific explanations. In this section, Carson makes a physical description of the natural environment of a fictional future town that has lost its vitality and beauty due to human activities:

There was a strange stillness. The birds, for example—where had they gone? Many people spoke of them, puzzled and disturbed. The feeding stations in the backyards were deserted. The few birds seen anywhere were moribund; they trembled violently and could not fly. It was a spring without voices. (Carson, 1994: 10)

In *Silent Spring* the connection between the literally depicted loss of birdsongs and imbalances in nature that can lead to an environmental apocalypse has such strong political and social effects that ecology scientists and people from other disciplines who devoted themselves to

² The use of DDT was restricted in Turkey in 1980, and totally banned in 1985.

the protection of natural environment began to see literature as an important tool to communicate their messages – not less important than scientific studies.

1. Birds, Literature and Loss of Biodiversity

German physicist Albert Einstein once said, 'If the bee disappeared off the surface of the globe, then man would only have four years of life left.' Just like many of the good stories, this one is likely to be a fabrication: There is no reliable evidence that the famous scientist really said this. However, like many good stories, it gets about easily, because the statement conveys a clear message about the unshakable laws and regularities of nature: without bees, many plants cannot pollinate, and no more pollination means extinction of some animal species that cannot survive without these plants. The quotation also draws attention to a striking fact: if environmental degradation and climate change are not addressed urgently and correctly, humans will most likely be among those extinct species. A similar story can be made up about the birds, though there already are more fictional stories about them. Birds are essential animals for the natural systems, like bees. They provide pollination for both forest vegetation and agricultural plants. Birds carry the seeds of the berries they eat to other places through their excrement, thus contributing to the vitality and diversity of vegetation. Certain bird species feed on insects and rodents that are harmful for plants and trees. In this way, they provide population control and prevent damage to agricultural production and forest ecosystems (Tabur & Ayvaz, 2010: 561-562). Birds also play an active role during the recovering process of a forest fire (Souza-Alonso et al., 2022: p. 7). In addition, because of their sensitiveness to environmental changes, birds are regarded as one of the most important bioindicators. Therefore, they are frequently used in scientific studies on calculating the negative effects of human activities on nature and environment. Easy for scientists to reach, birds are almost ubiquitous and can make important contributions to scientific studies³ on environmental problems as habitat loss and degradation, pollution, and extinction (Egwumah et al., 2017: 199). After all, just as humans need forests, forests need birds.

Animal rights groups and numerous environmental organizations place significant emphasis on the detrimental effects of scientific exploitation of birds and nonhuman nature in general, particularly in close proximity to human settlements, even when executed with good intentions. Carelessly anthropocentric human activities pose a substantial threat to nearly all bird

³ This expression refers to the observational studies on bird populations and migration routes, not vivisection.

species. The situation becomes more complex for bird species that have adapted to urban environments. Mason's essay delves into the interplay between poetry and avian aesthetics, offering a comprehensive analysis of the underlying dynamics while suggesting a nuanced approach to foster proximity with birds while safeguarding their survival. His definition of the problem draws attention to complex nature of the issue:

Distance between humans and birds is necessary for bird conservation because it enables birds to live away from human disturbance. Proximity is also necessary for their conservation because humans have much to learn from avian biology and culture that might prevent us from intervening too destructively. (Mason, 2009: 156).

Mason argues that this obvious dilemma can be resolved by recalling and reemploying an attitude taken by many ancient nations along with artists inspired by nature since the ancient times: "If we stop thinking of birds as tools, like an old typewriter or toaster we relegate to the attic or garage, and... What happens if we consider birds as works of art?" (157). He does not ignore the fact that the ontological difference between humans and birds leads an othering process, but what if we count birds as works of art that are protected in galleries and museums? Not to exhibit like in natural history museums where plant and animal samples are exhibited, but only to admire and protect. In fact, Mason's metaphorical suggestion is satirical at heart. It is a critique of appreciating the concepts that birds represent, rather than the birds themselves, free of human intentions, a separate animal class *aves* characterized by wearing feathers.

Historically birds have been used as symbols of human feelings and thoughts. Migratory birds, for example, fly long distances and are used by writers as messengers, bringing news from people they do not know, from countries they have never been to. Birds have always inspired poets with their accuracy and secrecy, their ability to fly to the vast seas and oceans around the highest snow-capped mountains. Literature is full of unforgettable birds: "Noah's dove, Macbeth's rooks, Horace's swans, Omar Khayyam's pigeon, Theocritus's nightingale, Count Fosco's canaries" (Gibson, 2005:17). Since ancient times, societies have attributed symbolic meanings to birds. They are the universal symbol of freedom and peace. Besides, almost in all cultures they are seen as mystical creatures: they can walk and swim like humans, but they also have the ability to escape gravity and to reach the level of the angels. Accordingly, bird motif has been frequently used in both religious and secular literature. In ancient Celtic stories and Native American myths birds are seen as God's messengers. Buddhists believe that birds represent Buddha himself. Christians believe that birds are souls living in heaven. According to Islamic tradition when birds warble, they actually pray to

God. In other words, bird songs are spiritual invocation to the Creator. Birds are also frequently featured in symbolic narratives produced by pre-Islamic Turkish and Chinese cultures. In these narratives, the phrase “fly like a bird” was used to express the soul’s ascent to the sky after the death of a human. All these examples show that birds “are no longer birds but usages of birds, feathered with words and meaning” (Gibson, 2005: 17). After all, given their importance in the cultural context, the hostile attitudes towards the physical existence of birds seems incomprehensible, besides it shows how the dilemma mentioned by Mason (2009) is an intrinsic cultural flaw that must be considered.

1.1. Loss of Cultural Memory in ‘The Last Birds’ and *The Birds Have Also Gone*

In the context of Turkish Literature Sait Faik’s ‘The Last Birds’ (1952) is one of the earliest environmentalist texts and its writer is accepted as a premier master of the genre. Due to his holistic (he does not position himself and his characters apart from nature) and sensitive (by displaying awareness towards the multifaceted nature of environmental issues) approach to nonhuman nature, Sait Faik’s short stories have been frequently discussed by environmental critics lately (Yıldırım, 2021: 24-25). Throughout ‘The Last Birds’ the narrator denounces two evil characters, Constantine Efendi and Engineer Ahmet Bey, both are respected citizens, according to the prevailing moral standards, but also thoughtlessly harmful to natural environment. Constantine Efendi is a wealthy grain merchant who is loved by his neighbors and acquaintances. Considering his general characteristics that the narrator has given, he seems like a proper family man, so “you couldn’t really make a negative judgement, not even with his gross size, his sloppiness, his thick accent, his simple but carefully calculated ideas, and the plain but not unattractive jokes he would crack if he had a couple of drinks.” (Sait Faik, 1983: 275). But, when autumn comes and birds begin to migrate, Constantine Efendi’s mask that shows him as a good father and respectful citizen drops: “he would turn into a monster” (275). He kills hundreds of birds, each of which is “a miracle of nature”, by breaking their necks with “his chrome-plated teeth” (275). The narrator complains about the recent scarcity of migratory birds and attributes this situation to the existence of people like Constantine Efendi and says: “But Constantine Efendi is a stumbling block. Anyway the birds don’t come around anymore. Maybe they’ll be extinct in a few years. There must be so many Constantine Efen-dis in all countries” (276). Despite living in the 20th century urban environment, Constantine Efendi appears to have traversed through time, reminiscent of our hunter-gatherer ancestors from

the prehistoric era. During those ancient times, the distribution of living organisms on Earth was comparatively more balanced than it is today. Hunting for sustenance had no adverse impact on animal populations and certainly did not contribute to species extinction. However, as emphasized by the narrator, in the modern era, the proliferation of individuals akin to Constantine Efendi worldwide, representing unregulated hunting practices, undoubtedly poses a severe threat to the survival of avian species, which serve as integral components of the natural cycle alongside numerous other species.

In ecological science, the holistic nature of ecosystems is always a priority. This is one of the most important principles inherited to ecocritical studies. According to ecologist Barry Commoner's first rule of ecology, as summarized and restated by Egan (2007), "Everything is connected to everything else. There is one ecosphere for all living organisms and what affects one, affects all" (141). The environmental content of "The Last Birds" in many ways fits with this holistic perspective. As the story progresses it becomes clear that the main concern of the narrator is not only the migratory birds. In fact, he pursues the approach as formulated by Commoner and used by modern science-based ecologists: "Now, after the birds, they have launched their attack on all the green things that belong to people" (276). Engineer Ahmet Bey is the other evil character in the story. He has the poor islander children remove grass blocks from the roadside and carry them to the garden of a rich Netherlander merchant. Even though the narrator informs the local police about this situation, municipal laws do not provide any penalty against removing the grass on the roadside. Without confronting the consequences of his evil acts, any damage to his reputation, Engineer Ahmet Bey could keep harming environment because the society and the authorities are not even aware of the threat their behaviors pose. They were "abuse[ing] land because [they] regard it as a commodity belonging to [them]". (Leopold, 1989: xxii). Here, Sait Faik strongly emphasizes the need for holistic awareness and respect for nature not only as an inner experience but also through conscious action. The narrator openly despises the behaviors of the others that are not compatible with land ethics, and instead of turning a blind eye to this situation, he even officially asks for help from law enforcement. Because "when we see land as a community to which we belong, we may begin to use it with love and respect." (Leopold, 1989: xxii). In terms of environmental ethics and activism, his decision represents an exemplary attitude.

Canadian environmental activist David Suzuki expresses an opinion shared by many modern environmentalists: “The environment is so fundamental to our continued existence that it must transcend politics and become a central value of all members of society.” (Suzuki, 2007: p. 6). Regardless of our acceptance, the future is undeniably dependent upon the level of societal awareness regarding nature and the environment. Consequently, the ecological movement must inevitably permeate the political realm, necessitating public support to attain success. In this context, literary works that encapsulate potent notions concerning environmental degradation and the significance of conservation serve as instrumental agents. The ecocritical approach recognizes the imperative role of cultural products in disseminating the inherent value of biodiversity within the collective cultural memory, viewing their contribution as pivotal for fostering transformative cultural shifts. At the end of ‘The Last Birds’ the narrator reveals the relationship between biodiversity and cultural memory. Besides, by reminding the power of storytelling and its function in the context of social responsibility, the narrator’s final remarks legitimize the main aim of environmental criticism:

They strangled the birds, plucked out the turf and left the roads deep in mud.

The world is changing, my friends. One day you will no longer see dark dots in the sky in autumn. Someday you won’t be able to see the dark green hair of our mother earth stretching along the roads. Well, children, it’s going to be pretty bad, not so much for us, but for you. We have already seen so many birds and so much green. It’s going to be bad for you. All I can do is telling you the story. (Sait Faik, 1983: 277)

Sait Faik’s fiction was mostly about people and landscapes of Istanbul during 1940s, prior to the effects of rapid urbanization emerged. History of industrial urbanization in Turkey is similar to the urbanization processes of most developing countries in terms of its general characteristics: associated with technological innovations affecting the agricultural rural population. In Turkey, population movements from countryside to cities formed the basic dynamics of urbanization, that is also closely related to The Marshall Plan⁴ (officially the European Recovery Program) in the 1950s. In this period, mechanization in medium and large enterprises, caused mass unemployment of the villagers especially the shareholders and the tenants. Until the mid-1980s, there was a dynamic population movement towards big cities⁵. Due to the usual reasons, - unplanned

⁴ The United States provided economic assistance to restore the economic infrastructure of postwar Europe. During the program, which started in 1948 and lasted for four years, financial and equipment aid was provided to the allied countries (US. National Archives).

⁵ In 1927 the population of Turkey was only 13.6 million. After a slow rise from World War II years to 1950s, there was a boom between 1950-1960, and it reached 27.7 million. In 1970, the population was reached 35 million, and 50 million in 1985. Although

urbanization, ghettoization and pollution, the situation of the cities became exactly as Sait Faik's prophecy in 'The Last Birds'. Birds were not completely extinct; yet their population density and most importantly their meaning and importance for humans have undergone a serious change. The city dwellers of this period witnessed the deterioration of the above-mentioned balance of distance and proximity, which, according to Mason (2009), ought to be fine-tuned by mankind. From this point of view, surviving birds were probably the ones who evolved to keep the distance from humans, either by flying higher or farther away. Human beings, 'as rational animals', wrote an epic of industrialization, created their own built-environments and self-made conditions. However, nature is indifferent to human purposes, and "does not recognize national borders or identity, though biotic life adjusts or reacts to walls erected by humans to contain it or keep it out" (Fortuny, 2019: 12) As in the rest of the world, the social problems caused by rapid urbanization were quite evident. People who attribute certain levels of holiness to the 'black dots in the sky' or see them as 'works of art crafted by mother nature' no longer exist.

In 1978, twenty-six years after the publication of 'The Last Birds' and at a time when it becomes clear that urbanization infects the cultural fabric, Yaşar Kemal published *The Birds Have Also Gone*. In his lifetime, Yaşar Kemal personally expressed his admiration for Sait Faik and his works on many occasions⁶. However, unlike Sait Faik, Yaşar Kemal's political views dominate his works that usually convey the socioeconomic and cultural conditions of his period. Storylines of his prominent novels are knitted around the problems of the people of Çukurova region. Though a relatively small number in his oeuvre, Yaşar Kemal also wrote novels about life in the outskirts of Istanbul, which was undergoing a rapid population growth due to industrialization and immigration. *The Birds Have Also Gone*, often seen as the novelist's response to 'The Last Birds', belongs to this group. This novel depicts a different facet of bird hunting; however, the unsympathetic portrayal of Constantin Efendi in 'The Last Birds' is replaced by three homeless boys who are subjected to an ordeal in order to test their survival abilities in an industrialized metropolis.

the urban and rural population growth rates were very close to each other during this period, a decrease was observed in the total rural population due to the intense migration from rural to urban areas (Avcı, 2005: 3-5).

⁶ Yaşar Kemal interviewed with Sait Faik a few times while he was working as a reporter, and then the friendship between the two writers continued until the storyteller's death in 1954.

In *The Birds Have Also Gone*, Semih, Hayri and Süleyman, who used to live in small towns and move to İstanbul for some reason, use snare to catch hundreds of migrating birds to sell them in front of mosques, churches, and synagogues. The boys do this to make money, and the people buy them to set free following a common tradition (azat buzat), which dates back to ancient Byzantium. By freeing the captured birds, people believe that they will get emotionally close to God and earn a place in Paradise. Unfortunately, the boy's entrepreneurship adventure comes to a bad end. After a short while they bitterly realize people no longer want to buy the captured birds and thus, they could not gather the money they need immediately. Besides many beauties of the former world, the architectural texture and natural vegetation, the tradition of freeing birds is on the verge of extinction. As the city grows, the plains where they catch birds, begin to be covered with ugly modern buildings. This is closely related to the destruction of green areas where birds can perch: "Ugly concrete apartment blocks began to crowd the lonely dale of Florya where violets used to grow. And now only this small tract of land between Menekse and Basıncıkoy, between the sea and the wood, is left for the birds" (Kemal, 1978: 85). Due to urbanization people became increasingly distanced from nature, bird songs and old traditions. Here the novel draws a parallel between the growth of the boys, their exposure to the harsh realities of life, and the city's growing up and losing its old innocent characteristics. Loss of cultural memory that the society lived through is also seen in the dialogues of the kids with their potential customers: "A person in the crowd asks, "You commit sin catching the birds, we will do a good deed by setting them free do we" (Kemal, 1978: 62). As it is understood from this short dialogue, the tradition of azat buzat is no longer a part of the cultural fabric of this city.

Penniless and hungry, the boys became so desperate that "they have nothing to eat but these little birds" (Kemal, 1978: 118). At the final scene, the narrator witnesses "a heap of bird's heads, hundreds of heads, rising as tall as the thistles. Yellow ants swarmed over these heads with the open lackluster eyes" (122). As the novel concludes with this tragic ending, "it is understood that according to the narrator the disappearance of this deep-rooted tradition is the sign of social and moral corruption in the urbanized modern world." (Akyol, 2018: 238). The narrator gives the following reaction to this situation, which he symbolizes with the dead birds: "There rose a memorial to the callousness and decadence of İstanbul town, to the oblivion of its past, of all that was human, to the loss of many many things, a memorial made with the heads of hundreds of tint birds" (Kemal, 1978: 122). It becomes clear through the end of the story that environmental

degradation not only destroys the physical nature but also has adverse effects on moral values of human communities.

Though the novel obviously suggests that the extinction of this tradition refers to loss of innocence, end of sentiment, love, and humaneness in modern societies, ecologically speaking, selling captured birds “has nothing to do with nature but it is completely anthropocentric activity serving only on behalf of human needs” (Akyol, 2018: 238). Long-term harmful effects of such activities to nonhuman life would be undeniable. The novel appears to be defending an anthropocentric ideology by encouraging the continuation of capturing migratory birds. This tradition unquestionably belongs to the times when there was not enough social awareness about the global dimension of environmental problems and from an environmentalist perspective it is no longer relevant for modern societies. However, as the narrator strongly implied that the new traditions of the city dwellers that replaced the old ones are not eco-friendly either; especially in the context of their high level of indifference that instrumentalizes nature. The boys and the narrator do not want the birds to die, but rather to live. As the children of poor families who migrated from the countryside to the city, Semih, Hayri and Süleyman are trying to adapt to the urban life. They are trying to survive in this big city in which life is almost as tough as living in a jungle. The tradition that they are trying to perpetuate seem not to be inherently environmentalist, however, it is worth remembering that this tradition belongs to the pre-industrial period and cannot be associated with alienation from nature concept in industrial societies. Even if it is possible to mention a process of alienation here, given their socioeconomic conditions, those children are not the subjects, but the objects of this situation. Therefore, the loss of this tradition aligns with the loss of a certain part of cultural memory, as urban culture is gradually moving away from nature. From this perspective, the boys’ attitudes can be seen as harmonious with various forms of love and sympathy—pastoral, romantic, or modern—towards nature. In *The Birds Have Also Gone*, a clear parallelism is drawn between the bird flocks leaving the skies of Istanbul, where the natural environment is rapidly deteriorating due to the destructive effects of urbanization. Furthermore, it has been revealed that the indifference of urban crowds towards natural life can be as harmful as that of individual bird hunters, such as Constantin Efendi.

1.2. ‘A White Heron’

Though its setting is rural New England rather than a metropolitan area, ‘A White Heron’ is in many ways similar both to ‘The Last Birds’ and *The Birds Have Also Gone*. The protagonist of the story is a 9-year-old girl named Sylvia, who lives with her grandmother in an isolated farm deep in the Maine woods. Sylvia’s world, as her name implies⁷, is adorned with idyllic landscapes that are idealized in Yaşar Kemal’s and Sait Faik’s fictions. However, it soon becomes clear that the adult male narrators’ concerns about nonhuman nature in these works may also be true for Sylvia’s semi-utopian world. The little girl’s peaceful life, who escaped from the noisy and crowded city for a spiritual and physical sanctuary, is shaken by an urban bird hunter. In this respect the story reflects the tension between the industrializing cities and the countryside of late 19th century North America; the threat of urban expansion over natural habitats. The contrast between these two worlds is not only physical, but also spiritual. It is not only ontological, but also epistemological: “While the country demonstrates a subtle, profound, recondite, and communal exercise of power, which produces spiritual knowledge, the city demonstrates an officious, ostentatious, divisive, and obtrusive exercise of power, which produces temporal knowledge.” (Jamil, 2017: 67). Sylvia’s first encounter with the hunter includes a foreshadowing that reflects this conflict: “Suddenly this little woods-girl is horror-stricken to hear a clear whistle not very far away. Not a bird’s-whistle, which would have a sort of friendliness, but a boy’s whistle, determined, and somewhat aggressive.” (Jewett, 2001: 2) The aggressive whistling that accompanies the friendly bird chirps indicates a hostile encounter. In many ways it represents two hostile sides in conflict: the sensitive country girl versus the destructive urban hunter.

The descriptions of nature in ‘A White Heron’ reveal the contrast between urban and rural settings. Similarly, the contrast between Sylvia’s and the hunter’s worldviews draw attention to another dimension of instrumentalization of nature for human purposes. While Constantin Efendi hunts birds for food and the boys in Yaşar Kemal’s novel captures them only for setting free in exchange of money, the bird hunter here kills certain types of birds for pleasure, just for collecting their dead bodies: “I am making a collection of birds myself. I have been at it ever since I was a boy.” (3). To explain the conflicting worldviews here, it may be helpful to recall Mason (2009)’s

⁷ Her name, ‘Sylvia’, comes from the Latin ‘silva’ meaning ‘wood’ or ‘forest’. This name is traditionally associated with nature, especially wooded areas. It is also the name of a nymph living in the forest in Ancient Roman mythology. Throughout history, this name has been used to evoke a sense of natural beauty and peace, inspired by the abundance of the forest (Name of the Week: Sylvia, Sylvie, 2018). Besides, Sylvia (also known as Sylviidae) is the name of the songbird family, which includes many common European birds (britannica.com: Sylviidae, 2017).

avian aesthetic. From this point of view, one thing Sylvia and her grandmother know very well but the hunter who also treats birds as ‘works of art’ is totally unaware is that birds are inseparable parts of natural cycle. When humans ignore this fact, maintaining proximity with the birds will jeopardize their existence. Sylvia’s grandmother, who has spent her whole life in the countryside, cannot at first understand what the hunter means: “Do you cage ‘em up?” (3) she asks. The young hunter who purports to be a harmless passer-by finally reveals his intentions: “Oh no, they’re stuffed and preserved, dozens and dozens of them and I have shot or snared every one myself. I caught a glimpse of a white heron a few miles from here on Saturday, and I have followed it in this direction.” (3). This contrast between Mrs. Tilley and the bird hunter also underlies the ideological discourse of ‘A White Heron’. It reinforces the environmentalist view that brings up the negative effects of industrialization and urbanization on the natural life perception of societies. While presenting the inconsistencies between industrial and preindustrial values, the story also reveals the advantages of living in harmony with nature.

‘A White Heron’ is 19th century regionalist writer Sarah Orne Jewett’s best-known story. She was born in 1849, so a part of her childhood and youth coincides with the post-Civil War period, in other words, the period when the negative social and moral effects of industrialization and urbanization began to be seen intensely. In this sense the timing of ‘A White Heron’, first published in 1886, accords with the examples of romantic responses to industrialization. Jewett’s story describes a period in which a radical change was taking place in the background. Before the Civil War, USA was a developing country with a largely rural population. It was an agrarian economy where industrial steel production had not yet begun. However,

Within twenty years after the Civil War, it had become one of the giants of the international steel industry; the number of factories within its borders had more than doubled; and it had an industrial investment of over four billion dollars. Not only that, it had developed the most extensive railway system in the world, binding East and West together in one vast economic unit. Nearly half the railway mileage in the world was in the United States, and that mileage represented one-sixth of the nation’s estimated wealth. (Gray, 2004: 246)

This rapid economic growth caused industrial cities to face a wave of both internal and external migration. Popular frontier myth and eastward migration came to an end, and urban areas, starting from the east coast, became centers of attraction. During her childhood, Jewett made countless trips to the towns and villages around Maine with her father, a doctor, and “she observed the isolation and decay of the dwindling farms and depopulated towns of the locality” (Gray, 2004:

262). Throughout her professional writing career, she traveled frequently to the east coast, yet she spent most of her life in small towns and farms. Thanks to her travels she had firsthand knowledge of how migration changed cities: how people from all over the world destroyed their cultural fabric, memory and their natural environment while feeding the cheap labor-hungry industries. For Jewett who could handle such universal and timeless issues without diverging from the local color tradition of American realism, Gray argues that “she weaves together the great theme of pastoral, that the best days are the first to flee, and a major theme in American thought and writing at the turn of the century, that an older, simpler form of society is dying.” (264). The quote draws attention to the fact that the setting of ‘A White Heron’ coincides with a period of significant changes in demographics and urbanization, reflecting the ongoing process of industrialization.

When compared with the hunter in Jewett’s story, the bird massacre in the end of *The Birds Have Also Gone*, at least to some extent, may be seen excusable because of the boys’ obvious socioeconomic disadvantages. From this point of view, the hunter who taxidermizes the dead bodies of birds for displaying them as the visual symbols of human power appears as the antagonist of Jewett’s short story, whereas the poor children in Yaşar Kemal’s novel, who capture the birds only to set them free, could only be the victims of industrialized urban culture. Undoubtedly, the circumstances surrounding the boys serve as an example of the sharp vulnerability experienced by socio-culturally disadvantaged groups in the face of environmental degradation. Their situation is essentially the same as emphasized by Fortuny (2019) as “the abuses of urban development on marginalized populations” (15), regarding the public insensitivity towards natural environment. The surrounding factors finally led the boys into a social and psychological disruption, however, Sylvia of ‘A White Heron’ who consciously preferred to escape from the city life and took refuge in the countryside proved to have a similar level of consciousness as the adult male narrator of ‘The Last Birds’. Unlike Semih, Hayri and Süleyman who were deprived of the emotional and mental nourishment of natural life, Sylvia left her family estate a year ago to live with her grandmother on a rural farm. As the text informs us, she was not comfortable living in the crowded and noisy city: as her family members have also confirmed she was “afraid of folks” (Jewett, 2001: 2). She feels much better in the countryside and finds her own identity by integrating with environmental conditions: “Sylvia whispered that this was a beautiful place to live in, and she never should wish to go home” (2). In fact, it was a great luck for Sylvia to be a member of a family that noticed her situation and supported her decision:

Everybody said that it was a good change for a little maid who had tried to grow for eight years in a crowded manufacturing town, but, as for Sylvia herself, it seemed as if she never had been alive at all before she came to live at the farm. She thought often with wistful compassion of a wretched geranium that belonged to a town neighbor. (1)

Sylvia is in many ways an exemplary character with a high level of eco-consciousness. The contrast between her and the hunter reveals the alienating effect of industrialization and urbanization from natural life. In the excerpt below, an example of what kind of character one will become when moving away from anthropocentric system of values and approaching ecocentricism is described. Grandmother, Mrs. Tilley, describes Sylvia's friendly relations with the nonhuman nature to the unexpected guest as follows:

There ain't a foot o' ground she don't know her way over, and the wild creaturs counts her one o' themselves. Squer'ls she'll tame to come an' feed right out o' her hands, and all sorts o' birds. Last winter she got the jay-birds to bangeing here, and I believe she'd a' scanted herself of her own meals to have plenty to throw out amongst 'em, if I hadn't kep' watch (3).

On the way home from grazing Mistress Moolly, the cow, Sylvia listens to the sounds of nature, especially the birds, and she sees herself as a part of the environment and integrates with all the ecosystems of nature. However, it is not clear whether the birds mentioned in the excerpt below are in a symbolic sense or are part of a realistic narrative describing the natural world surrounding her.

[She] listened to the thrushes with a heart that beat fast with pleasure. There was a stirring in the great boughs overhead. They were full of little birds and beasts that seemed to be wide awake, and going about their world, or else saying good-night to each other in sleepy twitters (5).

As a matter of fact, the author apparently tried to make some real "little birds" and real "beasts" here, but she did them good and true enough they would mean many things. In other words, the narration is so lively and poetic that description of the physical setting rises beyond any high school biology textbook and reaches the sublime nature defined by Emerson, the famous dean of the New England nature religion (transcendentalism). In 'Nature' he prophetically argued that "in the woods ... at what period soever of life", you are "always a child", because "in the woods, is perpetual youth" (Emerson, 1950: 6). As elaborately stated at the beginning of 'A White Heron', in the woods Sylvia finds "something more dear and connate than in streets or villages" (6-7), like Emerson who "become a transparent eye-ball" while "the currents of the Universal Being circulate through" him. (6). Although not clearly mentioned in the story, given her age and place of residence, it is understood that 9-year-old Sylvia has received little or no formal education. From

this point, it can be assumed that Sylvia's ecocentric wisdom and ethical understanding towards natural life stem from an intuitive knowledge of the surrounding wilderness, not only the physical existence of "the great pine-tree ... the sparrows and robins ... the hawks, and bats, and moths and even the sweet-voiced thrushes" (Jewett, 2001: 4-5). This situation, which is in harmony with the romantic views of Emerson and his followers, constitutes an example of child nature that has not been corrupted by civilization and human society. In the forests of Maine, Sylvia has reached a level of consciousness that is mature enough not to succumb to the materialistic promises of urban life. Perhaps the most obvious proof of this is Sylvia's refusal to give away the secret location of the white heron in return of a generous money reward. At first, her attention was drawn to the \$10 reward, which can be considered a substantial amount for a child of her age. "He can make them rich with money; he has promised it, and they are poor now" (6). Besides, it wasn't just the financial promise that confused Sylvia, she is intrigued by the masculinity of "the handsome stranger" (4), "his scientific knowledge, [and] his urban sophistication" (Donovan, 1991: 151). The day after they met, they wandered through the forest together. Although Sylvia got rid of her initial shyness and uneasiness towards the young man, his attitudes towards the birds continued to bother her. At this point, 'A White Heron', unlike the other two texts handled in this essay, emphasizes the destructive effect of patriarchal power on nature and indicates the ecofeminist content of the short story:

Sylvia would have liked him vastly better without his gun; she could not understand why he killed the very birds he seemed to like so much. But as the day waned, Sylvia still watched the young man with loving admiration. She had never seen anybody so charming and delightful; the woman's heart, asleep in the child, was vaguely thrilled by a dream of love (Jewett, 2001: 4).

The next day, before sunrise, she left the house and made a dangerous climb to the tallest tree around which is the "last of its generation" (4), and learned the secret of the white heron, the exact location of the tree it was perching on. Nevertheless, Sylvia did not share what she knew about the white heron with the hunter:

No, she must keep silence! What is it that suddenly forbids her and makes her dumb? Has she been nine years growing and now, when the great world for the first time puts out a hand to her, must she thrust it aside for a bird's sake? The murmur of the pine's green branches is in her ears, she remembers how the white heron came flying through the golden air and how they watched the sea and the morning together, and Sylvia cannot speak; she cannot tell the heron's secret and give its life away (6).

Clearly, this passage demonstrates the sharp distinction between the industrial city represented by scientific knowledge and masculine power. For the hunter who represents the urban vision, dead birds can be stuffed and turned into spectacle objects. On the other hand, in the countryside, Sylvia identifies herself with the white heron after gaining a new perspective from atop a tree while searching for the nest's exact location. The hunter's behavior obviously represents industrial transformation of nature in accordance with human purposes. On the other hand, by not sharing 'the heron's secret', Sylvia nails her colors to the mast. In light of Sylvia's ethical decision, the story extols the birds as exemplars of artistic beauty, underscoring the necessity to protect them, while concurrently emphasizing the importance of preserving nonhuman nature in the face of the destructive impacts arising from industrialization and other manifestations of human interference.

Conclusion

Rapid urbanization – expansion of urban areas in parallel with rapid population growth, has destroyed natural habitats in many parts of the world and it is one of the common presuppositions of modern environmentalist movements today. Historically, apart from wars and forced migrations, examination of the population growth trends of large and crowded cities reveals an unquestionable relationship between industrialization and growth. In other words, rapid population movements towards cities are mostly associated with industrialization, the prime suspect of today's environmental crisis. Compared to rural areas, cities have many advantages which make them attractive to masses, like job opportunities, comfortable housing and easy access to many products and services. On the other hand, city dwellers who have been disengaged with nonhuman nature enters a process of alienation that, in its most advanced stage, comes with a sequence of indifference towards the existence of our own kind on earth. This alienation and indifference can be observed most clearly in literary works that deal with the conflict between rural and urban settings.

This ecocritical reading of Sait Faik's 'The Last Birds', Yaşar Kemal's *The Birds Have Also Gone* and Sarah Orne Jewett's 'A White Heron' reaffirms the ecocritical principle that arts, especially the literary arts, will make a significant contribution to raising environmental awareness among urban people while it does not deny the scientific methods. For an effective respond to environmental problems sciences and arts should work together. This article shows how industrialization and urban culture, represented by technology and science, become alienated from

the essences of human life as they move away from natural life. In all the works discussed in this essay, destructive effects of urbanization and other human activities on nature is an essential key element of theme. They treat the contrast between urban and rural lifestyles with an environmentalist perspective. They explicitly or implicitly refer to the negative effects of urbanization and industrialization on biodiversity and nonhuman nature. While doing this, they include various façades of avian life, with its both symbolic and real meanings. All three stories are situated within verisimilar socio-physical environments, thereby ensuring consistency between the authors' depictions and the corresponding historical periods and geographical contexts. Moreover, meticulous portrayals of the flora and the fauna further support the literary analyses incorporating specific story details as discernible markers of the destructive consequences arising from human interventions on the natural world. The stories feature many kinds of birds; therefore, their area of sovereignty, 'the sky' is necessarily included in the settings: all stories take place in open spaces. For example, a certain part of 'The Last Birds' takes place on the skies of Burgaz island, where its author spent most of his life. In this story, the natural environment of the island is problematized with an environmentalist perspective. The narrator implies the necessity of treating nature like a work of art by frequently emphasizing its inherent value. Although the effect of urbanization and industrialization on nature is not directly addressed in this story, the narrator warns the readers by emphasizing that a process of change and transformation is going on.

The Birds Have Also Gone displays scenes from the republican period of Istanbul, on the eve of its transformation into an industrialized metropolis. The novel has detailed descriptions of the natural and built environment in various parts of Istanbul, such as Florya plain, Taksim, Eminönü and Dolapdere. In the meantime, considering that the two literary texts reflect historically successive periods, it is understood that the warnings made by the narrator of 'The Last Birds' were rightful determinations, and unfortunately, they were ignored. The problematic relationship of the child characters with their natural environment demonstrates the adverse consequences of alienation from nature. These children are from poor-income families who have recently migrated to Istanbul from the countryside. Given the innocence and benevolence of these children, their hostility and final cruelty towards birds is a difficult point to explain. It required an ecocritical analysis, and in particular, a comparison with the last literary text handled in this essay.

In Sarah Orne Jewett's 'A White Heron', the main character, 9-year-old Sylvia, comes up with a solution to the proximity and distance issue that discussed in the introduction part of this essay. She approaches the white heron until she determines the exact location of the nest, but then she keeps her distance in order to protect the bird's right to live. It is seen that a certain level of proximity may be necessary to protect bird species and populations. As stated above, Sylvia's behavior coincides with the modern scientific approach. The writer of this story, Sarah Orne Jewett is regarded as one of the corner stones of American literary regionalism. She is the creator of many archetypal environmentalist characters who live in harmony with the ebb and flow of nature. As frequently emphasized in 'A White Heron', for Jewett, the key to healthy functioning of nature, i.e. the natural balance is the continuity of each animal and plant species. This ecocentric and holistic approach became mainstream with the rise of modern environmental movements.

In conclusion, the profound connection Sylvia establishes with the natural world underscores a shared level of consciousness with the narrator of 'The Last Birds' that caused him to describe the roadside turf as 'green hair of our mother earth', and to worry about their plucking out. He also describes the migratory birds as 'the dark dots in the sky' and worries about their gradual decreasing with each successive autumn. Such eco-consciousness aligns with the expectations of both environmentalist literature and contemporary environmental movements. However, it becomes evident that achieving this heightened awareness is seemingly unattainable for the boys in Yaşar Kemal's novel, situated in the outskirts of Istanbul, an urban landscape shadowed by unsightly concrete buildings and ravaged by the adverse impacts of industrialization and rapid urbanization. The circumstances in which they find themselves offer valuable insights into the underlying socio-economic foundations of environmental issues.

References

- Abasıyanık, S. F. (1983). *A Dot on the Map: Selected Stories and Poems*. Halman, T. S. & Warner, J. L. (eds.), Indiana University Turkish Studies.

Akyol, Ö. (2018). A Deep Ecological Reading of Yaşar Kemal's *The Birds Have Also Gone*. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (32), 237-242.

Avcı, S. (2005). *Two Papers About Urbanization in Turkey: Cities and Urban Population & Faults, Earthquakes and Cities*. İstanbul: Çantay

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2017, December 4). *Sylviidae*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/animal/Sylviidae>

Carson, R. (2002). *The Silent Spring*. New York: Mariner Books

Donovan, J. (1991). Silence or Capitulation: Prepatriarchal 'Mother's Gardens' in Jewett and Freeman. In S. Marchalonis (ed.), *Critical Essays on Mary Wilkins Freeman*. (pp. 151–156). Boston: Hall.

Egan, M. (2007). *Barry Commoner and the Science of Survival the Remaking of American Environmentalism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Egwumah, F.A., Egwumah, P.O., Edet, D.I. (2017). Paramount roles of wild birds as bioindicators of contamination. *International Journal of Avian & Wildlife Biology* 2(1). 194-200. DOI: 10.15406/ijawb.2017.02.00041

Emerson, R.W. (1950). *The Complete Essays and Other Writings of Ralph Waldo Emerson*. New York: The Modern Library.

Estok, S. C. (2005). Shakespeare and Ecocriticism: An Analysis of 'Home' and 'Power' in King Lear. *AUMLA* 103 (May 2005), 15-41.

Fortuny, K. (2019). *Animals and the Environment in Turkish Culture: Ecocriticism and Transnational Literature*. London: I.B. Tauris

Gibson, G. (2005). *The Bedside Book of Birds: An Avian Miscellany*. Toronto: Doubleday.

Glotfelty, C. (1996). Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. In Glotfelty, C & Fromm, H (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. (pp. xv–xxxvii). Athens: University of Georgia Press.

Gore, A. (1994). Preface. In Carson, R. *The Silent Spring*. New York: Mariner Books

Gray, R. (2012). *A History of American Literature*. West Sussex: Wiley Blackwell

Holmer, P.L. (1976). *C. S. Lewis: The Shape of His Faith and Thought*. New York: Harper & Row

Jamil, S. S. (2017). Country and City in Sarah Orne Jewett's A White Heron, *The Explicator* (75:2), 67-72. DOI: 10.1080/00144940.2017.1312246

Jewett, S.O. (2001). *A White Heron and Other Stories*. Blackmask Online
<<http://www.blackmask.com>>

Kemal, Y. (1987). *The Birds Have Also Gone*. Kemal T. (trans.) London: Collins Harvill

Kuzmiak, D.T. (1991). The American Environmental Movement. *The Geographical Journal*, 157(3) (Nov. 1991), 265-278.

Marshall Plan (1948). The U.S. National Archives and Records Administration. Washington D.C.

<<https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=On%20April%203%2C%201948%2C%20President,economic%20infrastructure%20of%20postwar%20Europe>>

Mason T.V. (2009). Toward an (Avian) Aesthetic of (Avian) Absence. *Alternation* 16(2), 152-79.

Name of the Week: *Sylvia, Sylvie*. (2018, March 2). Name of the Week: Sylvia, Sylvie - British Baby Names. <https://www.britishbabynames.com/blog/2018/02/name-of-the-week-sylvia-sylvie.html>

Souza-Alonso, P., Saiz, G., García, R. A., Pauchard, A., Ferreira, A., Merino, A. (2022). Post-fire ecological restoration in Latin American forest ecosystems: insights and lessons from the last two decades. *Forest Ecology and management* (509). DOI: 10.1016/j.foreco.2022.120083

Suzuki, D. T. & McConnell, A. (2007). *The sacred balance: rediscovering our place in nature*. St Leonards, N.S.W.: Allen & Unwin

Tabur, M. A., & Ayvaz, Y. (2010). Ecological importance of birds. In *Second International Symposium on Sustainable Development Conference*. June 2010. pp. 560-565.

Thoreau, H. D. (1992). *Walden or, Life in the Woods*. New York: Alfred A. Knopf.

Tyson, L. (2006). *Critical Theory Today*. New York: Routledge

Yıldırım, R. S. (2021). *Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinin Çevreci Eleştiri Işığında İncelenmesi*. (unpublished master's thesis). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 06.04.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.05.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 11, Sayfa/Page: 106-128

www.toplumvekultur.com

[Araştırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1278464>

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: İbrahim Koç %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teřekkùr Beyanı:alışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

ıkar atışması Beyanı:alışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar atışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: İbrahim Koç contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

SLOVAK THINKING ON TRANSLATION – A POLITICAL-SOCIAL-CULTURAL REFLECTION

Vladimír BILOVESKÝ¹

Abstract

The nature and evolution of fiction are substantially influenced by translated literature, which has an irreplaceable position in the development of any national culture and literature. We must acknowledge the underappreciated significance of translation in the ongoing advancement of national culture. The explanation might be that this phenomenon has not received enough attention in studies of translation and its past. It is not often discussed how translation might affect how particular subjects are written about or thought about, even in the source language. In the present period, there is a greater need to prioritize the history of translation. We are seeing the effects of globalization and the migration of numerous ethnic groups along with their traditions and customs. We are not even conscious of how these changes, especially the geopolitical developments, are affecting national cultures. We may soon come to realize that there is only one global culture, not many different national ones. Slovak translation theory as well as the growth of translated Slovak literature have seen many challenging phases. However, it should be mentioned that Slovak perspectives on translation have also gained recognition outside. This article offers a political-social-cultural reflection on the development of Slovak-translated literature and Slovak thinking on translation. 1945 was a turning point for the development of culture and translated literature in Slovakia. The conditions for translation production and theoretical thinking on translation development were being created, but on the other hand, ideological and political effects on translation production were starting to emerge. The article specifies several milestones between 1945 and the present that have shaped and influenced Slovak society and translated literature on socio-political, cultural, and literary levels. The particular periods looked at are the 1940s and 50s, the 1960s, the 1970s, and the 1980s and 90s.

Keywords: Geopolitical Changes, Political-Social-Cultural Reflection, Slovak Thinking on Translation, Slovak Translation Production

ÇEVİRİ ÜZERİNE SLOVAK DÜŞÜNCESİ – POLİTİK-SOSYAL-KÜLTÜREL BİR YANSIMA

Öz

Kurgunun doğası ve evrimi, herhangi bir ulusal kültür ve edebiyatın gelişiminde yeri doldurulamaz bir konuma sahip olan çeviri edebiyattan büyük ölçüde etkilenmektedir. Ulusal kültürün devam eden ilerlemesinde çevirinin yeterince takdir edilmeyen önemini kabul etmemiz zorunludur. Bunun açıklaması, bu olgunun çeviri ve çevirinin geçmişine ilişkin çalışmalarda yeterince ilgi görmemesi olabilir. Çevirinin, kaynak dilde bile belirli konular hakkında yazılma veya düşünülme şeklini nasıl etkileyebileceği sıklıkla tartışılmaz. İçinde bulunduğumuz dönemde çeviri tarihine öncelik verilmesine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Küreselleşmenin etkilerini ve birçok etnik grubun gelenek ve göreneklere ile göçünün etkilerini görüyoruz. Bu değişimlerin, özellikle de jeopolitik gelişmelerin ulusal kültürleri nasıl etkilediğinin farkında bile değiliz. Yakında pek çok farklı ulusal kültürün değil, yalnızca tek bir küresel kültürün var olduğunu fark etmemiz mümkün. Slovak çeviri teorisinin yanı sıra çeviri Slovak edebiyatının büyümesi de pek çok zorlu aşamadan geçti. Ancak, çeviri konusundaki Slovak bakış açılarının dışarıda da kabul

¹ Department of American and British Studies, Faculty of Arts, Matej Bel University, vladimir.bilovesky@umb.sk, ORCID: 0000-0002-0822-2375

gördüğünü belirtmek gerekir. Bu makale, Slovak çeviri edebiyatının gelişiminin ve çeviri üzerine Slovak düşüncesinin politik-sosyal kültürel bir yansımasını sunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı, Slovakya'da kültür ve çeviri edebiyatın gelişimi için bir dönüm noktasıydı. Çeviri üretiminin ve çeviri gelişimi üzerine kuramsal düşüncenin koşulları yaratılırken, çeviri üretimi üzerinde ideolojik ve politik etkiler de oluşmaya başlamıştır. Makale, 1945 ile günümüz arasında, Slovak toplumunu ve sosyo-politik, kültürel ve edebi düzeylerde çeviri edebiyatı şekillendiren ve etkileyen birkaç kilometre taşıyı ortaya koymayı amaçlar. İncelenen belirli dönemler 1940'lerden 1950'lere, 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerden 1990'lara uzanan dönemlerdir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Değişimler, Politik-Sosyal-Kültürel Yansıma, Çeviri Üzerine Slovak Düşüncesi, Slovak Çeviri Üretimi

Introduction

The nature and development of fiction are significantly influenced by translated literature, which has an irreplaceable position in the development of any national culture and literature. We need to realise that the importance of translation for the further development of national culture is still not sufficiently appreciated. The reason could be that research into translation and its history has not dealt with this phenomenon sufficiently. Translation's ability to influence the way certain topics are written about or processed, even in the original language, is not addressed enough.

Research on the history of translation needs to be prioritised more in the modern era. We are experiencing globalisation's effects and witnessing the migration of many ethnic groups, their cultures, and customs. All these changes, including the geopolitical developments, are so significant that we are not even aware of their effects on national cultures. We might soon discover that there is only one global culture, rather than multiple national ones. Research into literary translation, according to Katarína Bednárová, "is undoubtedly a core element for a people's cultural identification (and as part of it, of course, national literature) – the choice, quality and quantity of translated literature is, to some extent, a signal to the outside world" (Bednárová, 1995: p.51). In this context, it is important to realise that linguistic barriers, particularly in the case of small literatures, make it difficult to demonstrate the level a country has reached and the maturity of its literature and culture through its translations. "In the European context, a so-called small literature and culture draws attention to itself through literary translation and can send out signals about itself through the reception of external stimuli" (Bednárová, 1995: p.51). Slovak culture and literature is one among them.

The development of Slovak translated literature and Slovak thinking on translation has gone through various difficult stages. It should be noted, however, that Slovak thinking on translation has also been appreciated internationally.

The year 1945, the year associated with the end of WWII, was a turning point for the development of culture and translated literature. On the one hand, the conditions for translation production and theoretical thinking on translation development were being created, but on the other hand, ideological and political effects on translation production were starting to emerge.

We can specify several milestones between 1945 and the present that have shaped and influenced Slovak society as well as translated literature on socio-political, cultural, and literary levels. The particular periods looked at are the 1940s and 50s, the 1960s, the 1970s, and the 1980s and 90s.

1. The 1940s and 50s

1.1. The Political-Economic Situation

In the first years after the end of WWII, i.e., from 1945 to 1948,² decisions about the nature of the republic and its direction were made. Slovakia had to choose between the West and the East, which naturally influenced the direction of Slovak culture.

In February 1948, the Communist Party of Czechoslovakia came to power. The politically monopolistic Communist Party started to make decisions not only about the economy but also about societal events, people's lives, and future. Using a variety of methods, including dismissals, (forced) labour camps and banning their children from university studies, it got rid of its critics and dissenters. Opponents were pejoratively labelled as class enemies in the ideal classless society that the communist propaganda portrayed. There was a period of collectivisation (peasants had to turn over their land to the state, which led to the formation of unified agricultural cooperatives farmed collectively) and nationalisation (the state confiscated people's businesses and property). When the borders of Czechoslovakia were closed by communist authorities in 1948, the issuing of passports and visas was ceased. Private international travel, even to what were known as

² Slovakia was a part of Czechoslovakia at this time. This common state of Czechs and Slovaks was established on 28 October 1918, as one of the successor countries after the dissolution of the Austro-Hungarian Empire.

communist countries, was prohibited until 1953. The economy was built and managed centrally according to the Soviet model. Emphasis was placed on heavy industry, especially armaments.

Stalin's death caused a turning point occurred in 1953: political tensions gradually eased in the Soviet Union and later in Czechoslovakia, too.

1.2. The Situation in Translation

In the post-war era, under the newly emancipated circumstances, it was necessary to introduce the world's literary heritage to the Slovak reader. They also needed to be acquainted with the rapid development of other national literatures. Despite the state's struggles with the challenging economic situation brought on by post-war reconstruction and the building of a new economic base, it created conditions for the development of publishing and printing activities. Translations of the world's classics were published soon after the liberation. A new generation of translators, consisting mostly of authors and philologists, as well as self-taught translators, began to emerge. The translation of Italian literature was revived, following in the tradition of translating French literature. Because Germanophone literature was considered a taboo topic³ after 1945, following WWII and Germany's defeat, it is understandable that our approach to German literature and culture after WWII was uncertain. We did not publish many translations of classic or contemporary German literature between 1945 and 1949. When N. Kocholova and V. Kochol's translation of Thomas Mann's⁴ two-volume novel *The Buddenbrooks* reached Slovak readers in 1948, it was a significant breakthrough. English and American literature increasingly came into the picture, and among the Slavic literatures, there was a revival of interest in Polish and other Slavic literatures. Programmatically, however, classic Russian literature, Soviet literature, and the literature of what was known as the socialist bloc began to simultaneously dominate the Slovak translation production of all publishing houses after 1945. In addition to excellent translations of high-quality literature, however, this also resulted in a large number of mediocre and below-average works and their weaker translations. No other literature had as much space in editorial plans as Russian literature. No other literature was published in such a high number of titles and editions as this one. There were even special editions oriented towards Soviet literature from some publishing houses. In the period between 1945 and 1949, translations of the works of classic

³ See also: Žitný, M. 1993. Deutschsprachige Literatur in der tschechischen und slowakischen Literaturwissenschaft nach 1945. In *Slovak Review*, 2, 1993, No 2, pp. 236–249.

⁴ In 1933, Thomas Mann left Germany to emigrate to the USA via Czechoslovakia.

Russian 19th-century writers (A. S. Pushkin, J. M. Lermontov, N. V. Gogol, I. S. Turgenev, L. N. Tolstoy, I. A. Goncharov, F. M. Dostoevsky) were published. It should be noted that the translations of these authors' works followed Slovak translation traditions. The development of literary translation also benefited from the new socialist state's generous editorial policy. The state built a network of publishing houses and the book market, and it created the ideal organisational, social, and creative conditions for the development of translated and national literature.

Translation theory did not develop as an independent discipline prior to 1945. The issue of national literary production was at the centre of attention of the majority of literarily oriented intellectuals, from the point of view of authors, as well as critics, historians, and educators. The gaps of untranslated works of world literature during the interwar period in Czechoslovakia were filled by high-quality Czech translations. This played an important role in the development of Slovak culture, which was influenced by two factors after 1945: 1. the establishment of state, centrally coordinated publishing houses, whose task was to make both domestic and translated literature available, and 2. the dynamic development of the Slovak language in all domains.

Orientation towards literature written in Russian also required the training and further education of Russianists. Russian was taught as a compulsory foreign language in all Czechoslovakian schools from 1949 on. It was also the intermediary language for translations of non-Russian Soviet literature. Language clubs, seminars and long-term and short-term trainings were organized as well, where the transcription of foreign names and titles into Slovak was established, the function of ungrammatical elements in translation was defined and gaps in terminology were filled. The development of editorial and translation activities after 1945 was unprecedented in the history of our country.

While the intuitive and naturalising method of translation still more or less prevailed in prose translation in the 1940s, there was a significant shift in the approach to translation in the 1950s. In this period, the principles of modern translation were formulated as the need for a conscious approach to translation. At seminars and training sessions, translators discussed terminology concerns, defined the role of non-grammatical elements in translation, and searched for models for fixing the transcription of foreign names and toponyms (Bednárová, 1995: p.52).

In 1950, a translation of Mikhail Sholokhov's novel *And Quiet Flows the Don* [Тихий Дон] was published in Slovak. One of the most significant prose works of Soviet literature set among the Don Cossacks, it won the Nobel Prize for Literature in 1965. The novel was translated into

Slovak by Zora Jesenská (1909–1972), and although she received various awards for this translation, it was not well received by the community of experts, who criticized its excessive use of dialect elements, use of older translation approaches, excessive expressivity by means of national, lexical, phraseological, and syntactic features leading to the folklorisation or even naturalisation of translations. They also criticised her use of one of the Slovak dialects to replace the Don dialect, which shifted the Don Cossacks to the backward and linguistically archaic Slovak countryside in terms of both geography and character. However, Zora Jesenská's naturalisation can be justified by her strong tendency to protect her native language from foreign elements. She was also criticised for stylistic-lexical shifts in the translation, caused by her typical search for Slovak equivalents of Russian realia. The heated discussions about the translation of Sholokhov's novel and its translator led to the gradual formation of the programme of an emerging Slovak translation school. This phenomenon will be discussed later in the article.

It was necessary to create theoretical concepts not only for the development of translation practice but also for the training of future translators. The position of the translator in society and their participation in the literary process are also factors in the development of theoretical thinking on translation, which is why the first translation organisations started to emerge.

The first theoretical generalisations were undoubtedly innovative. There was no comprehensive translation theory; however, the positive aspect of this early period of Slovak translation was its focus on practice, its use in further translation activity and its inspiring nature in terms of thinking on translation and concretisation of translation.

Analyses of current translation production in the Slovak cultural context have also demanded the application of translation theory in the form of a systematic, comprehensive translation method. It was through this method that the Slovak school of translation⁵ (SST) was born. Often referred to as a creative method, the 'school' is as something open-ended and still in progress; after all, its formulation over forty years ago did not put an end to thought on translation. The accepted method was seen as an universal, generational dogma. Later, this method began to be referred to as the Slovak translation 'school'. This designation applied above all to the field of

⁵ The Slovak school of translation should not be seen as a collective organisation following a certain binding programme. It is "a set of activities leading to the most dominant, productive, and characteristic creative method of a certain period. In our case, it attained the character of a norm, and it was also voluntarily accepted into the field of published literature. Mainly for fiction and drama, but also for poetry (at least to the extent that its non-observance or rejection is seen as deviation from the standard)." Ferenčík, J. 1982: p.53.

literary translation. The school is described as a complex of techniques giving rise to a creative method which became the predominant, most productive, and characteristic approach for a certain period of development.

The thought behind Slovak translation ‘school’ was not random. There is a history to its origins, and it took decades to fully take shape. The aforementioned Zora Jesenská’s translation of Mikhail Sholokhov’s novel *And Quiet Flows the Don* (Tichij Don) featured translation strategies and solutions that inspired major discussion. In the 1982 book *Translation Contexts* (Kontexty prekladu), excellent translator of Russian Ján Ferencík evaluated the work of Jesenská’s and its influence. Based on this evaluation, he formulated six principles of the school: the principle of textual completeness, the principle of semantic equivalence, the principle of formal equivalence, the principle of good Slovak, the principle of semantic equivalence’s primacy over formal equivalence, and the principle of a conceptually unified translation, which governs all the principles.

2. The 1960s

2.1. The Political-Economic Situation

As a result of Stalin’s death, the political situation in the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) changed, which allowed Czechoslovakia to experience political relaxation, including the partial rehabilitation of some political prisoners. The conditions gradually improved, which led to the Prague Spring of 1968 and Alexander Dubček’s introduction of “socialism with a human face”.⁶ The USSR and its Warsaw Pact allies were highly critical of these changes and sceptical of the events in Czechoslovakia. The USSR sought to stop the democratisation process, but Czechoslovakia did not give into their pressure. The Warsaw Pact states’ invasion of

⁶ The idea of **socialism with a human face** was to democratise the communist system. This included the abolition of censorship, the freedom of travel, the authorisation of non-communist organisations, efforts to equalise the status of Slovaks in the common state, the improvement of the situations of religious institutions, and the ongoing rehabilitation of victims of the 1950s regime.

¹⁰ The Warsaw Pact was a USSR-led military alliance of Central and Eastern European states (Albania, Bulgaria, the Czechoslovak Socialist Republic, Hungary, the GDR, Poland, and Romania). Signed in Warsaw on 14 May 1955, it was formed in opposition to the US-led NATO. Albania ceased its participation in Warsaw Pact activities in 1962, and on 13 September 1968, as a protest against the USSR invasion, the country withdrew from it completely. Due to the political changes in Eastern Europe, at the end of 1989 the Warsaw Pact lost its purpose. On 25 February 1991 in Prague, the six member states’ ministers of foreign affairs and defence signed a treaty abolishing this military alliance. They also decided that each country had the right to join a military alliance of its choice and agreed on bilateral mutual relations. The former Warsaw Pact members Poland, Hungary and the Czech Republic joined NATO on 12 March 1999. In March 2004, they were followed by Slovakia, Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, and Slovenia.

Czechoslovakia, officially called “fraternal international aid”, began on the night of 20–21 August 1968. It was supposed to reverse the country’s political course and put an end to the hope for “socialism with a human face”. All the countries of the Warsaw Pact⁷ except Romania took part, i.e., the USSR, Hungary, Poland, and the GDR. Although the Czechoslovak authorities refused to mount armed resistance, unarmed citizens spontaneously blocked Soviet tanks in many places. By tearing down signposts and street names, they attempted to stop them or at least slow them down. According to the latest research, the occupation caused at least 108 deaths in Czechoslovakia, 37 of them in Slovakia, and hundreds were seriously wounded. On 16 January 1969, at around 1:30 p.m., Ján Palach, a history student at the Faculty of Arts of Charles University in Prague, protested against the troops’ occupation by setting himself on fire in front of the National Museum in Prague. After a few minutes, passers-by managed to extinguish the flames. Palach, unfortunately, died at 3:30 p.m. at the General University Hospital in Prague, but justified his actions in several letters written before his death. Hundreds of thousands of people attended his funeral.

The occupation halted the process of democratisation and slowly started the era known as normalisation. All the achievements of socialism with a human face were thus abolished. The resistance of the population waned; the majority of them gave up all political resistance and became completely passive.

2.2. The Situation in Translation

The political relaxation and democratisation of society during the “Golden Sixties” allowed the translation of both contemporary and classic Western literature. Furthermore, this period is known as a renaissance in the translation of the European poetic avant-gardes, especially surrealism. Despite the dominance of Russian and Soviet translations, it was possible to publish works by authors such as A. Solzhenitsyn, B. Pasternak, and G. Aygi, who were banned in the USSR.

In 1965, the periodical *Revue svetovej literatúry* [World Literature Review] was established. The motto of the first issue was *A window wide open to the world*. It was the only journal in history dedicated exclusively to the translation of literatures of other nations. The aim of the journal was to present Slovak translations of previously untranslated works of foreign authors, mainly of the 20th century. In addition to excerpts from works, it also contained reviews, author profiles, literary

criticism, and information about current world literary and cultural events. It also offered interviews with translators and information on translated literature, initiated new translations and, by reviewing books from abroad, promoted the reception of foreign literatures. In European terms, the journal was unique. Since 1965 it was published continuously until Slovakia's economic and political situation put an end to its production in 2018. It helped to improve the quality of Slovak translation, influenced Slovak thinking on translation and cultivated society, as well as popularising literatures and cultures of other nations during its more than fifty-year existence. Since 1967, the Jan Hollý Award for the Literary Translation of Prose and Poetry has been granted. Thanks to this unique prize, literary translators gain visibility, and the importance of literary translation is emphasised.

In 1968, the conference *Translation as Art* was held in Bratislava attended by James Holmes who prepared the proceedings' publication under the title *The Nature of Translation* (1970). In addition to other, the publication included an article by eminent Slovak translation and literary scholar Anton Popovič under the title *The Concept of Shift of Expression in Translation Analysis*.

In order to fully understand translation production, we need to point out the relationship between Russian/Soviet literature and foreign Western (American, English, Italian, Spanish, Swedish) and Eastern (Soviet, GDR, Polish, Hungarian, Yugoslavian, Bulgarian, Romanian) literatures in the period between 1945 and 1968. In this period, the total number of translations was 4,470, of which 3,485 were translations of so-called socialist literatures. The specific number of titles translated from the individual national literatures of the Eastern Bloc are as follows: Russian and Soviet literature → 2,040; GDR literature → 417; Polish literature → 381; Hungarian literature → 329; Yugoslavian literatures → 150; Bulgarian literature → 92; Romanian literature → 76. There were 985 translations from Western literatures, including American → 338, English → 339, Italian → 211, Spanish → 57 and Swedish → 40. Therefore, 994/4,470 or 22.2% of the total translation production was from Western literatures. The ratio of socialist literatures is then 3,485/4,470 or 78%. American literature represents 347/4,479 or 7.8% of the total translation production.⁸ These statistics, though they could be considered rather approximate and illustrative, can nevertheless serve as an indicator of Slovak translation production's acceptance of foreign literatures from the perspective of ideological compatibility.

⁸ Based on the research of Stanislavová, Z., Drzewiecka, G. L. 2017, p. 245.

Figure 1. Statistics of the total translation production

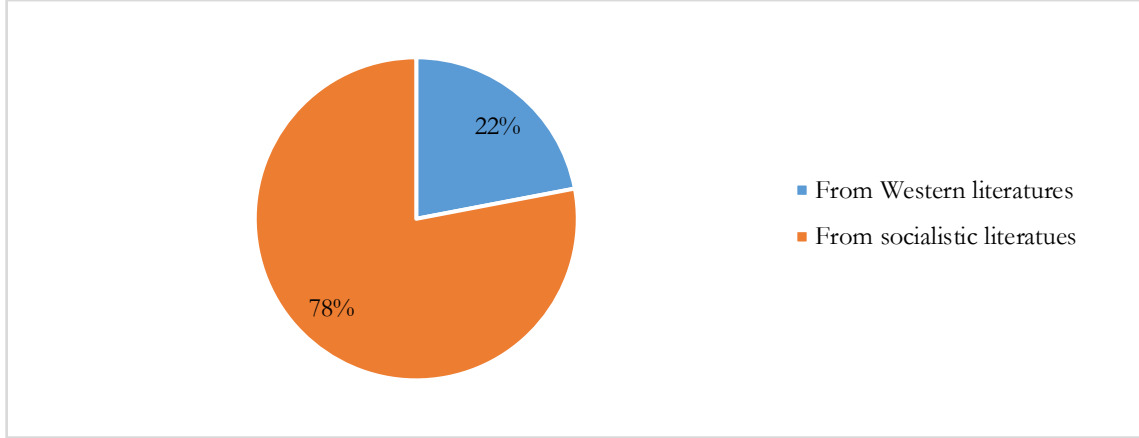

Figure 2. The specific number of titles translated from the individual national literatures of the eastern bloc

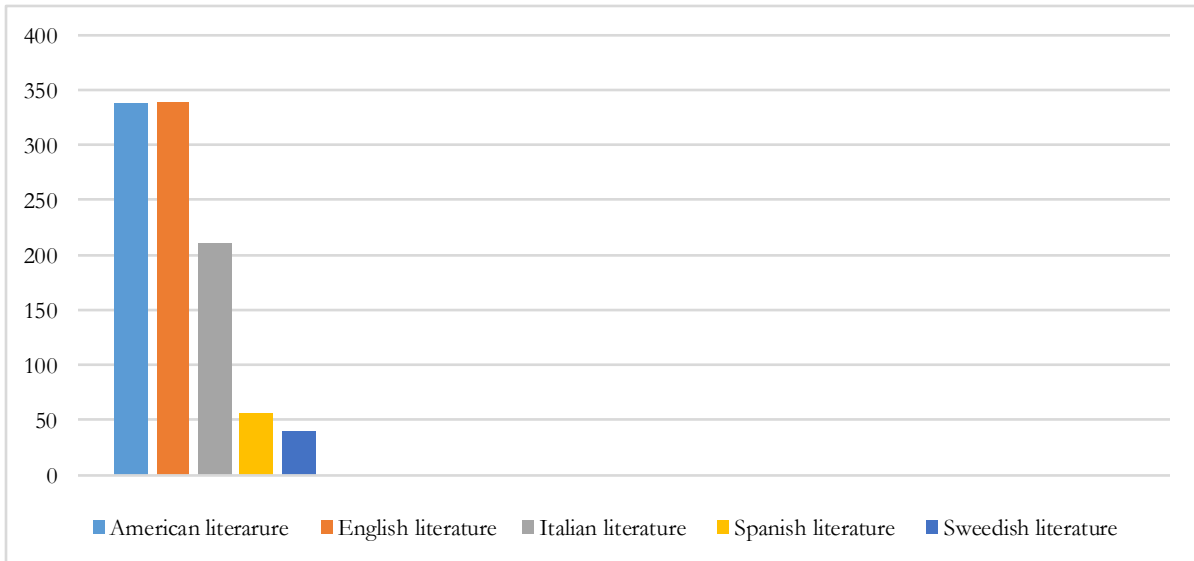
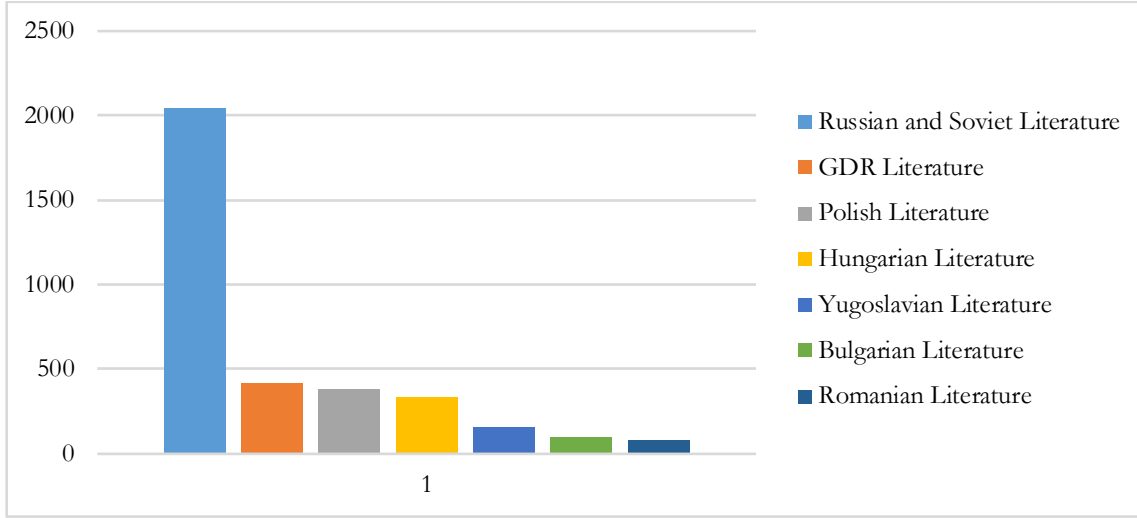

Figure 3. The specific number of titles translated from western European countries and the USA

3. The 1970s and 80s

3.1. The Political-Economic Situation

After the Warsaw Pact troops' invasion, the normalisation era began. Although it was a milder form of oppression of communism's opponents than Stalinism in the 1950s, there were many persecutions, dismissals and bans of holding office, mainly for those who disagreed with the invasion. Their children could not study at universities, for instance. Despite all this, the 1970s were also a time of major achievements for Czechoslovakia: the construction of the motorway network, the Prague metro, a gas transit pipeline, large panel housing estates and the first Czechoslovakian astronaut, Vladimír Remek, embarking on a space flight aboard a Soviet spacecraft in 1978. Dissent and non-governmental organisations such as Charter 77 were gradually developing during this period. Charter 77 criticised the government for failing to implement the human rights provisions of a number of international treaties. The regime responded by imprisoning opponents and creating the so-called Anti-Charter, a declaration signed by artists who officially declared their support for the regime.

3.2. The Situation in Translation

As noted above, the era we are discussing was one of normalisation. This affected the entire society and culture, including translation production. Unwelcome translations were put into library warehouses, their translators into factory warehouses. Publishing houses and unions carefully selected and approved who could and could not translate and what could be translated.

Non-conforming translators were not allowed to translate and were excluded from public, social and cultural life. They could not be spoken or written about publicly, they could not involve themselves in public life, their translations were moved from libraries and bookstores to vaults and library warehouses. The banned works had to be re-translated in some cases. Many of the non-conformists published under pseudonyms or the names of colleagues and friends, who, by lending their names, risked their own careers. Determining translations' authorship is therefore rather difficult. In the rehabilitation period after 1989, many of these translators returned, while others did not live long enough to see it. A similar fate befell the aforementioned translator Z. Jesenská, who publicly criticised the policy of the Communist Party of Czechoslovakia and the Warsaw Pact invasion. She protested by resigning from the Communist Party. Despite these events and her hatred towards the Russians as occupants, she remained a Russophile and an admirer of Russian literature and art. Her translations ended up in vaults and library warehouses. At that time, it became clear that, without her modern translations of classic Russian literature, the Russian classics would suddenly disappear from modern Slovak, and therefore it was necessary to re-translate them.

“It should be noted, however, that in spite of this dark side of translation, which significantly marked the Slovak political situation, literary translation reached high qualitative level in this period. This was abundantly supported by the reflection on translation in journals and theoretical discourse” (Bednárová, 1995: p.33).

The dominant conception of Slovak thinking on translation is **shift**, later becomes shift in translation. Popovič (1970: pp.78–87) mentioned the idea of a shift for the first time in his essay *The Concept 'Shift of Expression' in Translation Analysis*. Up to that point, differences between the source text and its translation had only been assessed empirically and subjectively, though a certain amount of subjectivity is doubtlessly still present in Popovič's shifts. Nonetheless, the concept of shift of expression is an attempt to objectively determine and give a name to what is lost and gained in the translation process. It allows us to delineate translation approaches more precisely, label differences between the original and the translation, even identify the styles of individual translators. And to this day it enables us to investigate oft-disregarded equivalence, given that shifts of expression are used in order to attain equivalence at the higher level of the text. Shifts can thus signalize equivalence between the source and target texts, emphasizing the fact that the term is not restricted to describing “negative” changes occurring during the translation process; it also aims to describe the broadest possible array of phenomena that occur when textual-cultural material is

transferred from one culture to another. Popovič divides shifts of expression in translation into constitutive shifts, individual shifts, retardation shifts, negative shifts, thematic shifts, generic shifts and rhythmic shifts (1983: p.196). Popovič also developed the communication theory of translation. The theory's predominant concept is the text, both the original and the translation. It uncovers itself as an intersection of two axes: the operative/pragmatic and the communicational/iconic, that is to say reflective axis. This perception of the text allowed Popovič to create a model where translation is regarded as one of various modes of communication. The communication theory of translation is based the rudimentary communicational rule of three: author—text—recipient. Popovič expanded it into author₁—text₁—recipient₁ (the primary act of literary communication) → author₂—text₂—recipient₂ (the secondary (meta) act of literary communication), resulting in a model that allows us to evaluate the presence of both the author and the reader in the text. Keep in mind that the presence of the author refers to all factors projected in the text that are connected to the author's idiolect. Later developments in literary communication theory consider the reader's presence in the text: their experience of reading the text, their past reading experience, and their taste. Popovič's translation model is a model of primary and secondary communication insofar as it acknowledges a two-fold projection of the reader in the text: first in the original, i.e. the source text, and then in the translation, i.e. the target text. Furthermore, we cannot omit Popovič's understanding of translation as intercultural communication, through which he introduced the following concepts: interspatial factors in translation, cultural factors in translation, cultural creolisation in translation, temporal cultural factors in the translated text and domestic culture in translation. In defining these concepts, he drew on those conceived by Russian semiotician Yuri Lotman. Popovič's theories have been criticized for being too theoretical and not offering 'instructions' on how to translate. He responds to such objections in *The Theory of Literary Translation (Teória umeleckého prekladu)* by saying:

“...it is not my intention to offer a ready introduction to translation practice, nor to the ‘art’ of translation. Between the theory and practice of translation, there may be many ‘mediating’ factors that open up avenues in both directions” (Popovič, 1975: p. 9).” (Author's translation)

To his own defence, he adds that “theoretical preparation has yet to do a single translator any ‘harm’” (Popovič, 1975: p.10).

To summarize Slovak thinking on translation we need to emphasize the role of the Summer School of Translation (SST), founded in 1975 by Anton Popovič. With its almost fifty-year

tradition it has influenced the formation and further development of Slovak thinking on translation, university training of translators and interpreters, the translation process and the process of publishing and editing. Furthermore, both the translation community and professional translators have gradually become aware of the SST. Throughout its history, the SST's nature and organisation has changed. The European Commission Directorate-General for Translation, for instance, is a frequent co-organiser nowadays. The SST has addressed various translational issues over the years (i.e., theoretical, methodological and didactic aspects of university-level translator and interpreter training; communicative, literary and stylistic issues of translation; critical interpretation of source and target texts; translation of poetry, drama and scholarly texts, including the natural and social sciences; translation of specialised texts; translation of literature for children and young adults; the theoretical preparation and practical training of interpreters). It is attended mainly by academics, including translation theorists and teachers, as well as professional translators, publishers, editors, and students. They share knowledge and experience from their professional practice and the most recent research findings in translation and interpreting theory.

4. The 1980s and 90s

4.1. The Political-Economic Situation

Despite the heavy industrialisation and maximum level of employment in the 1980s, production efficiency was low. The USSR was one of the country's main trading partners and suppliers of raw materials. In 1985 Mikhail Gorbachev became General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union and the "era of perestroika"⁹ began. In the late 1980s, after perestroika was imposed and conditions in the USSR improved, other socialist states experienced the easing of state control as well.

The Czechoslovak economy suffered during the 1980s. It was a period of deep crisis. However, since the communists kept the crisis a secret and artificially prolonged it, it was not

⁹ Perestroika (term from Russian) – the introduction of democratising elements into the USSR's political system, the decrease of the Communist Party's control over public authorities, economic reforms to increase labour productivity and the population's living standards, the allowance of private ownership of enterprises in services, manufacturing and foreign trade, the relaxation of press censorship and freedom for dissidents and political prisoners. The aim of Gorbachev's foreign policy was to strengthen ties with the West. The British prime minister Margaret Thatcher, the chancellor of West Germany Helmut Kohl, and US president Ronald Reagan were among the prominent Western politicians he established close relationships with. The most significant change in foreign policy came from Gorbachev's announcement in 1988, where he declared that the USSR would allow Eastern and Central European countries to decide their own affairs. This resulted in the collapse of the communist regimes in Eastern and Central Europe in 1989. Gorbachev received the Nobel Peace Prize in 1990.

outwardly apparent. The former engines of the economy, i.e., the mining, arms and chemical industries, were now dragging it down. There was no private sector and free market; the whole economy was planned centrally.

On 17 November 1989, a rally to celebrate Students' Day was held in Prague, as it was every year. There was a clash between students and police, who used water cannons and batons against the demonstrators.

This led to the strike of the majority of Czechoslovakia's universities, as well as artists and performers. The students and artists demanded that the state be led by wise and competent people, because service to citizens is supposed to be the highest moral obligation of politics and politicians. Moreover, they demanded the abolition of the Communist Party's leading role enshrined in the Constitution of Czechoslovakia. On 10 December 1989, President of the Czechoslovak Socialist Republic Gustáv Husák resigned in response to further demonstrations. His successor was dissident author Václav Havel. This period is known as the Velvet Revolution. Not only did Slovak society rapidly change after November 1989, but Slovaks also gained their own state in 1993. It should be noted that this was a choice made by politicians. The majority of Czechoslovakia's population was opposed to the division of the common state, which would have been reflected in a referendum, had one been held. In order to avoid such an event (unwanted by politicians), the division of the republic was approved by a constitutional law on the division of the federative Czechoslovakia. However, the whole process was peaceful, without any violence, which is why it is regarded as a model "velvet divorce" around the world.

The Slovak economy has been transforming since 1990. It has now been 30 years since 1 January 1993, when the Slovak Republic declared independence, and nowadays the majority of people in both countries consider it positive. In addition to economic and political transformation, the division assigned another task to both successor states – to build their own independent countries. Foreign investment gradually began to flow into Slovakia, our foreign indebtedness was reduced, and the profitability of the business sector increased. Slovakia's cheap but well-educated labour force attracted foreign investors. In 2004, Slovakia joined both the European Union and NATO. In December 2008, it entered the Schengen Area, and in 2009 it adopted the Euro.

4.2. Slovak Thinking on Translation and the International Context

However, Slovak thinking on translation was developed in the 1970s and 80s, but we must note that at that time the works of theorists reflected the influence of Soviet structuralism and

literary communication on one hand, e.g., works by semiotician Lotman, as well as the influence of Jakobson's theories of translation. In addition, it was in close connection with translation practice (considering the global geopolitical and linguistic circumstances during the time in question), it by no means emerged in a vacuum. Slovak translation theorists were in active contact with leading figures of the field in other countries and most likely helped lay the foundations of descriptive translation studies (nowadays an increasingly overlooked branch of the field).¹⁰ Popovič, the leading figure of translation studies research, closely cooperated with significant Czech translation theorist Jiří Levý, who had greatly influenced his thinking on translation studies, especially with his work *Umění překladau* (The Art of Translation, 1963). Besides the influence of Levý, works by Popovič also reflected Western translation studies, namely Nida, Holmes and J. C. Catford. While it is difficult to trace the exact history of the contacts between Slovak thinking on translation and the field in other countries, certain common features are clearly evident.

Perhaps one of Anton Popovič's greatest contributions to international translation studies is his concept of translation shift. In this case Popovič was clearly influenced by the essay *A Linguistic Theory of Translation*, where author John Catford (1965: p.103) defines shifts as "departures from formal correspondence in the process of going from the SL to the TL" and distinguishes two basic types: category shifts and level shifts. Level shift occurs if a SL item at one linguistic level has a TL translation equivalent at a different level, whereas category shift is deliberately limited to ranks below the sentence. Category shift is further divided into structure-shifts, class-shifts, unit-shifts (rank-changes) and intra-system-shifts. It is immediately clear that Catford's shifts remain at a purely linguistic level, which Popovič described as "constitutive shifts" while taking the general concept of shift much further. Reflecting on the tension between the source-culture system and the target-culture system, Catford (1963: p.79) says that the translator resorts to shift "because he is endeavouring to convey the semantic substance of the original in spite of the differences separating the system of the original from that of the translation...". Thus, Popovič views the text within the wider contexts of its micro- and macrostylistic construction.

So is there anything other than Levý and Popovič in Slovakia? Yes, there is. Although their theories are still valid, they need to "refurnished" in order to suit a new situation.

¹⁰ In his article "Anton Popovič's contribution to translation studies" (2009), Jaroslav Špírk gives a rather thorough overview of Popovič's contact with translation theorists from other countries. The present article is directed towards finding Popovič's possible place among these figures.

At the moment, the research in translation studies in Slovakia is conducted mainly by four Slovak universities (the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava, the Faculty of Arts of Constantine the Philosopher in Nitra, the Faculty of Arts of University of Matej Bel in Banská Bystrica and the Faculty of Arts of Prešov University in Prešov) and the Institut of World Literature of the Slovak Academy of Science in Bratislava. At the moment, new topics are being explored, such as the sociology of translation and translation criticism (M. Andričík, M. Djovčoš, I. Hostová, A. Valcerová, M. Kusá, E. Gromová, M. Gavurová and others), the application of shifts in the translation of non-literary texts (V. Biloveský) and audiovisual translation (E. Janecová); scholars are openly and critically discussing issues such as problematic aspects of intercultural communication (A. Keníž, A. Hut'ková, Z. Bohúšová, L. Vajdová) and ideology in translation (K. Bednárová, M. Kusá, A. Keníž); and interdisciplinary cooperation in research on specialized texts teaching (V. Biloveský, M. Bachledová, M. Laš). This is to say that the situation is far from critical, and we Slovaks cannot complain of a lack of stimuli in the field of translation studies.

Conclusion

Slovak thinking on translation is based on the internationally renowned tradition of Czech-Slovak thinking on translation. However, we should bear in mind that it is not a closed system. On the contrary, it is an open, dynamic, and evolving system that supports both new research initiatives and the needs of translation practise, operating on the principle of internal complementarity. It responds flexibly to the translator's position, role and needs in the ever-changing translation market of the 21st century. Moreover, it reacts to the increasing requirements placed on the translator's personality and to the advances in CAT tools.

According to research of the current translation market, the market requires creative translators (*homo translator*) who are able think both analytically and critically, are technologically competent and can work in teams. "The translator's personality is like a mosaic, refined by time and practise, made up of a multitude of pebbles. It should be viewed holistically as a collection of fragments, each with its own quality and *raison d'être*"¹¹ (Rakšányová, 2002: p.42).

Contemporary Slovak thinking on translation is a modern field attempting to encompass everything. The aim of the translation process should be the production of high-quality

¹¹ Author's translation.

translations that not only resonate with the target audience but can also impact the development of the national literature that is its source.

References

- Biloveský, V. (2011) *Zázraky V Orechovej Škrupinke*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Biloveský, V. (2005) *Termín A/ Alebo Metafora?* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Bednárová, K. (1995) Úvodom. *K Otázkam Teórie a Dejín Prekladu Na Slovensku III.* (pp. 5-7) Bratislava: Ústav Svetovej Literatúry SAV.
- Ferenčík, J. (1982) *Kontexty Prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Ferenčík, J. (1951) O Preklade “Tichého Donu” *Kultúrny Život*, 6(5), 4 -5.
- Jesenská, Z. (1963) *Vyznania a Šarvátky*. Bratislava: Slovenský Spisovateľ.
- Kusá, M. (1998) Situácia Znovu Neprirodzená. In *Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku, Ruská Literatúra v Slovenskej Kultúre v Rokoch 1836–1996*. Bratislava: Ústav Svetovej Literatúry SAV.
- Popovič, A. (1970). The Concept Shift of Expression in Translation Analysis. In James Holmes, Frans de Haan and Anton Popovič (eds). *The Nature of Translation* (pp. 78 – 87). The Hague-Paris: Mouton.
- Popovič, A. (1983) *Originál/Preklad*. Bratislava: Tatran.
- Stanislavová, Z. & Drzwiecka, G. L. (2017) *Text a Ilustrácia v Prekladovej Tvorbe Pre Deti-A Mládež na Slovensku (od 60. Rokov 20. Storočia Po Súčasnosť)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej University.
- Šolochov, M. (1950) *Tichý Don* (Z. Jesenská, Trans.). Bratislava: Tatran, 1950. (Original work published in 1928).
- Žitný, M. (1993) Deutschsprachige Literatur in der Tschechischen und Slowakischen Literaturwissenschaft nach 1945. *Slovak Review*, 2(2), 236–249.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Vladimír Biloveský %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Vladimír Biloveský contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

 dergipark.org.tr/tr/pub/jscs

 www.toplumvekultur.com/

 editor@toplumvekultur.com

 dergipark.org.tr/tr/pub/jscs

 www.toplumvekultur.com/

 editor@toplumvekultur.com

e-ISSN: 2667-5854

